

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

PERGE F-5 ÇEŞMESİ

EMRULLAH CAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. AYÇA POLAT BECKS

BURDUR-2019

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

PERGE F-5 ÇEŞMESİ

EMRULLAH CAN
YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

DOÇ. DR. AYÇA POLAT BECKS

JÜRİ ÜYESİ

DOKTOR ÖĞRETİM GÖREVLİSİ ŞEVKET AKTAŞ

DOKTOR ÖĞRETİM GÖREVLİSİ. F. ERAY DÖKÜ

BURDUR-2019

**MAKÜ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ**

YÜKSEK LİSANS JÜRİ ONAY FORMU

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 31/05/2019 tarih ve 2019/14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından 06/02/2018 tarihinde tez savunma sınavı yapılan EMRULLAN CAN 'IN "PERGE F-5 ÇEŞMESİ" konulu tez çalışması Arkeoloji Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

JÜRİ

ÜYE

(TEZ DANIŞMANI) : Doç. Dr. B. Ayça POLAT BECKS

ÜYE

: Doç. Dr. F. Eray DÖKÜ (MAKÜ)

ÜYE

: Dr. Öğr. Üyesi Şevket AKTAŞ (Akdeniz Üniversitesi)

ONAY

M.A.K.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun/...../..... tarih ve/..... sayılı kararı.

İMZA/MÜHÜR

T.C.

MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYANI

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “Perge F-5 Çeşmesi” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik etik ilkelerini ihmal etmediğimi taahhüt eder, tezimin kayıt ve elektronik kopyalarının Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim hususlarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim

Tezimin tamamı her yerden ulaşılabilir.

Tezim sadece Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Yerleşkeleri'nde açılabilir.

Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Emrullah Can

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tezi olarak gerçekleştirilen “Perge F-5 Çeşmesi” başlıklı bu çalışma, çeşme terminolojisindeki belirsizliklerin açıklanması, exedra formunun Anadolu’da çeşme olarak kullanılmaya başlanması ve yaygınlaşması, Perge’nin kentleşme sürecine katkısı sağlanması amacıyla ele alınmıştır.

Öncelikle tezimi yöneten, yazım aşamasında hiçbir fedakarlığını eksik etmeyen danışman hocam sn. Doç. Dr. Ayça Polat BECKS’e teşekkürlerimi sunarım.

Tez konumun belirlenmesinden, proje haline getirilmesine, bu konuyu çalışmamda gerekli izinlerin alınmasında, tezin yazım aşamasında yardımları ile hep yanımda olan hocam sn. Dr. Öğr. Üyesi Şevket AKTAŞ’a teşekkür ederim.

Bana çalıştığım tez konumu sevdiren, bu yolda ilerlemem için daima teşvik eden ve cesaretlendiren, en başından beri tezimle yakından ilgilenen, çizimlerim yapılmasına vesile olan, manevi desteğini sürekli hissettiğim hocam sn. Dr. Öğr. Üyesi F. Eray DÖKÜ’ye teşekkürlerimi sunarım.

Öğrencisi olmakla kendimi şanslı hissettiğim, bilimsel desteğinin yanı sıra hayata dair bilgi ve birikimleri ile bana yol gösteren hocam sn. Prof. Dr. Fahri IŞIK’a minnettarım.

Tezimin her aşamasında beni yönlendiren, yol gösteren, motive olmamda katkılarını esirgemeyen, çevirilerimde ve tezin redaksiyonunda özveri ile yanımda duran, tezimi kendi çalışmasıymış gibi her evresini takip eden, manevi desteği ile ailemden biri olarak kabul ettiğim Remziye Boyraz SEYHAN’a şükran borçluyum.

Tezimin konusu olan F-5 Çeşmesi’nin kazısı sırasında çalışan, yazım kısmında desteği ile yanımda olan, manevi desteğini hiç esirgemeyen, bir arkadaştan çok bir kardeş bir hoca vasfı ile yanımda duran Semih ORHAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Oldukça fazla yabancı kaynak literatürünün bulunmasında her zaman desteği ile yanımda olan, metin çevirileri ile yardımını esirgemeyen, manevi desteği ile hep yanımda olan can yoldaşım, ablam Dilek ÇOBANOĞLU’na teşekkürlerimi sunarım.

Almanca çevirilerim sırasında yardımına koşan, hiçbir karşılık beklemeden desteklerini esirgemeyen sn. hocam Doç. Dr. Mustafa BULBA’ya teşekkürler ederim.

Gerek metin çevirilerinde gerekse yol göstermede, motive etmede, yardımseverliği ile hep yanımda olan Hatice DEĞİRMENCİOĞLU'na teşekkürlerimi borç bilirim.

Çalıştığım F-5 Çeşmesi'nin kazısı sırasında görevli olan, can arkadaşım Hakan KIZILTAŞ'a ve onun nezinde kazısında görev alan herkese, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izniyle yüksek lisans tez konumla ilgili incelemelerde bulunduğum başka sn. müdür Mustafa DEMİREL olmak üzere Antalya Müzesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunarım.

Yüksek Lisans eğitimim boyunca her zaman, her konuda beni destekledikleri için Suna & İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED)'ne çok teşekkür ederim.

Seçtiğim bu yolda beni daima yüreklendiren manevi ve maddi desteklerini esirgemeyen, hayatımın her anında yanımda olan, bana her koşulda destek verip inanan, sabrı ve sevgisini hep hissettiğim canım babam Mehmet Şah CAN, annem Mukaddes CAN ve teyzem Müzeyyen CAN'a çok şey borçluyum.

Son olarak bu çalışmamı hayatıma yön veren bana yol gösteren, herşeyimi borçlu olduğum amcam Reşat CAN'a adıyorum.

Emrullah Can

Antalya, 2019

ÖZET

Su antik dönemlerden beri insanlar için hayati önem taşır. Kimi zaman kutsal bir vasıf atfedilip onunla ilgili tanrılar meydana gelirken, kimi zamanda hayatın başlangıcını oluşturan temel madde olarak karşımıza çıkar.

İnsanlar ilk çağlardan beri tatlı su kaynakları etrafında toplanıp yerleşim alanları oluşturmuşlardır. İlk başlarda doğal yollar ile su ihtiyacını karşılayan toplumlar, daha sonra nüfusun artması, iklim değişiklikleri gibi sebepler ile suyu yaşadıkları alanlara taşıyabilmek için çeşitli mimari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunun sonucunda çeşmeler ortaya çıkmıştır. Yunan coğrafyasında ilk olarak kutsal birer alan niteliğindeki, Roma Dönemi içerisinde zamanla bu vasfını kaybetmiştir. Çeşmeler ilk önce villa ve sarayların süs elemanları olarak karşımıza çıkarken, propaganda amaçlı büyük yapılar olarak da görüldüğü gibi, temel ihtiyaçların karşılandığı günlük kullanımı sağlamak için yapılan mimari unsurlar da olmuştur. Terminoloji bakımından çeşmeler oldukça zengindir. Üstlendikleri vazifelere göre çeşmeler Nymphaeum, Pege, Hydreion, Krene, Hydrekdoxion gibi isimler alabilirler. Plan olarak birçok farklı şekilde karşımıza çıkan çeşmelerin içerisinde çalıştığım yapı itibarı ile exedra formu olanlara bakacak olursak; kökeninin Nymphelere adanmış olan ve onların kutsal alanlarını ifade eden Nymphaion olarak adlandırılan mağara-çeşme düzenlemelerinden geldiğini söyleyebiliriz.

Perge F-5 Çeşmesi de plan olarak exedra formu bir çeşmedir. 16x18 m. ölçülerinde olan bu çeşmenin yarıçapı ise 7 m.'dir. Apsis havuzunun içinde yine apsis formunda küçük bir daldırma havuzu vardır. Yapı diğer benzer örnekleri ile karşılaştırıldığında üst yapısının kubbe şeklinde bir tonoz ile örtülü olduğunu söyleyebiliriz. Çeşmenin buluntuları olan 10 heykelin ise yapıya ait olduğunu gösterecek elimizde herhangi bir veri bulunmamaktadır.

MS 2. yy. içerisinde Perge antik kentinde başlayan oldukça geniş kapsamlı mimari faaliyetler ve bu çeşme ile benzer Anadolu'da aynı plan ile yapılmış çeşmelerin değerlendirilmesi sonucu Perge F-5 Çeşmesi'ni MS 2. yy. içlerine tarihlendirebiliriz. Çeşmenin batı kısmında tuğlalar ile bir onarımdan bahsedebiliriz. Bu onarımın tarihlendirilmesi ise; mimaride tuğla kullanımının oldukça fazla olduğu, yanında bulunan Kuzey Hamam'ın tarihlendirilmesinden de yola çıkılarak MS 3. yy. olarak kabul edilebilir.

SUMMARY

Water has been of vital importance for human beings since ancient times. While a sacred feature is sometimes attributed to the gods associated with it, sometimes it emerges as basic material that constitutes beginning of life.

Since early ages, people have gathered around freshwater resources and founded residential areas. The communities who initially supplied the need of water by natural ways constructed various buildings for bearing the water to their residential area because of some reasons such as overpopulation, climate changes etc. As a result of this, fountains have emerged. While the fountain had the characteristics of a sacred area, it lost this feature in time during Roman period. The fountains were initially seen as ornamental elements of villa and palaces, they were seen both as monumental buildings for propaganda and architectural elements built for daily use in which basic needs were provided. In terms of terminology, the fountains are rich. The fountains can be named as Nymphaeum, Pege, Hydreion, Krene, Hydrekdoxion based on their functions. If we look at the ones with exedra form in terms of the structure which I have studied among the fountains seen in many different forms as plan, we can say that its origin comes from grotto arrangements named as Nymphaion which is dedicated to Nymphs and defines their sacred areas.

Perge F-5 Nymphaion is also an exedra-formed fountain as plan. The nyphaion is 16x18 m. in dimensions and its semidiameter is 7 m. In apse pool, again there is a small dipping pool in form of apse. When the building is compared similar samples, we can say that it is covered by a vault in shape of dome. There is no data showing that ten statues found in the nymphaion belong to this building.

As a result of evaluating extensive architectural activities started in Perge ancient city during IInd century AD and fountains built in the same plan with this nymphaion in Anatolia, we can date Perge F-5 Nymphaion into IInd century AD. We can mention about a repairment made by bricks in the West part of the nymphaion. The date of this repairment can be accepted as IIInd century AD based on the date of North Bath near the nymphaion in which too many bricks were used in architectural aspect.

İÇİNDEKİLER

İÇ KAPAK	i
TEZ ONAY SAYFASI	ii
ETİK BEYANI.....	iii
ÖNSÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	x
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xix
KAYNAK KISALTMA DİZİNİ.....	xx
GİRİŞ.....	1
AMAÇ.....	5
YÖNTEM.....	6
KAPSAM.....	7

BİRİNCİ BÖLÜM

PERGE ANTİK KENTİ COĞRAFYASI VE TARİHİ	8
1.1. Perge Coğrafyası.....	8
1.2. Perge Tarihi	9
1.3. Perge'nin Araştırma Tarihi	12

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA ÇEŞME YAPILARI	14
2.1. Çeşme Yapılarının Tipolojisi.....	14
2.2. Antik Kaynaklarda Nymphaeumlar	22
2.3. Çeşme Yapı Tipinin Tarihsel Gelişimi ve Erken Örnekleri	26

2.4. Roma Dönemi Çeşmelerinin Gelişimi	33
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

F-5 ÇEŞMESİ'NİN TANIMI VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ	40
3.1. Konum.....	40
3.2. Mevcut Durumu	41
3.3. Restorasyon ve Koruma.....	42
3.4. Genel Tanım	43
3. 5. Yapı Malzemeleri.....	45
3.6. Buluntular	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

F-5 ÇEŞMESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	46
4.1. Tipolojik Açıdan F-5 Çeşmesi.....	46
4.2. Exedra Planlı Çeşmelerin Örnekleri.....	49
4.2.1. İtalya Örnekleri	49
4.2.2. Yakın Doğu ve Kuzey Afrika Örnekleri.....	51
4.2.3. Kıta Yunanistan Örnekleri.....	54
4.2.4. Anadolu Örnekleri.....	55
4.3. F-5 Çeşmesi'nin Tarihlendirilmesi	62
4.4. Rekonstrüksiyon Önerisi	62
SONUÇ	68
KAYNAKÇA.....	70
RESİMLER.....	80
ÖZGEÇMİŞ.....	143

ŞEKİLLER DİZİNİ

Resim 1: Perge Kent Planı (Özdizbay, 2012: Res. 3)

Resim 2a: Resim 2a: Bir Nymphe

http://www.artnet.com/artists/fritz-zuber-b%C3%BChler/nymphe-im-wald-helliN8c_kmOUfQ5tXAv1A2 (16.06.2019)

Resim 2b: Bir Nymphe

http://www.artnet.com/artists/carl-spitzweg/badende-nymphe-bathing-nymphs-q82c_G8uBdGSSQ2j5dV6Tg2(16.06.2019)

Resim 2c: Nympheler

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGlhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy8zLzM3L055bXBoc19pbl90aGVfZm9yZXN0X2J5X1BhdWxfRnJhbiVDMYVBN29pc19RdWluc2FjLmpwZw> (16.06.2019)

Resim 3a: Pitsa Paneli

https://en.wikipedia.org/wiki/Pitsa_panels#/media/File:Greekreigion-animalsacrifice-corinth-6C-BCE.jpg (16.06.2019)

Resim 3b: Pitsa Paneli Boyama

<https://www.flickr.com/photos/kiddocone/24995158836> (16.06.2019)

Resim 4: Glauke Çeşmesi Planı (Elderkin, 1910: Plate III)

Resim 5: Pirene Çeşmesi Planı (Dunkley, 1935/1936: Fig 2)

Resim 6: Megara Çeşme Planı (Glaser, 1987: Abb.11)

Resim 7a: Siyah Figür Vazo Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/Women_drawing_water_at_the_Kallirrhoe_%28Calirrhoe%29_fountain%3B_after_a_scene_from_an_Attic_black-figure_hydria_%288269415557%29.jpg (16.06.2019)

Resim 7b: Siyah Figür Vazo Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

<https://collections.mfa.org/objects/153445> (16.06.2019)

Resim 7c: Siyah Figür Vazo Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

<https://www.gettyimages.co.uk/detail/photo/black-figure-pottery-attic-hydria-detail-high-res-stock-photography/103765137> (16.06.2019)

Resim 7d: Hydria Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme Sahnesi

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=199859001&objectid=398843

(16.06.2019)

Resim 7e: Çeşme

https://theshieldofachilles.net/shield-characters-references/scene-references/women_fountain_met_06-1021-77_resized_glare-reduced_white-bg/

(16.06.2019)

Resim 8a: François Vazosu

<https://www.beazley.ox.ac.uk/images/pottery/painters/keypieces/tiverios/9-p70try2-medium.jpg> (16.06.2019)

Resim 8b: François Vazosu Çeşme sahnesinden detay

<https://rutacultural.com/vaso-francois/> (16.06.2019)

Resim 9 : Hephaistia'dan Çeşme Modeli (Dunkley, 1935/1936: Fig. 11)

Resim 10: Tapınak Terasının Üstündeki Delphi Çeşmesi (Dunkley, 1935/1936: Fig. 12)

Resim 11a: Kırmızı Figür Hydria üzerinde bir sahne

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=503527001&objectid=399300

(16.06.2019)

Resim 11b: Kırmızı Figür Hydria üzerinde bir sahne

<https://artsandculture.google.com/asset/hydria-with-girls-by-the-fountain/tAHiKxeqS8ne-g> (16.06.2019)

Resim 12: Kırmızı Figür Kalpis Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=276638001&objectId=399928&partId=1

(16.06.2019)

Resim 13: Delos Çeşmesi (Dunkley, 1935/1936: Fig. 14)

Resim 14: Bir Gemme Üzerinde Betimlenen Çeşme (Beazley, 2002: Res. 134)

Resim 15a: Bir Çan Krater Üzerinde betimlenen Çeşme

<http://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gb1sk47> (16.06.2019)

Resim 15b: Bir Çan Krater Üzerinde betimlenen Çeşmeden Detay

<http://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gb1sk47> (16.06.2019)

Resim 16: Iasos Çeşmesi'nin Plan, Kesit ve restitüsyon Önerisi (Glaser, 1987: Abb. 8)

Resim 17: Getty Villası, Aslan Başlı Çeşme Kabartması (Bowe, 2012: Fig. 12)

Resim 18a: Arsenal Mağarası Planı (Mingazzini, 1955: Fig. 3)

Resim 18b: Arsenal Mağarası <http://web.tiscali.it/oebalus/grottoes3.html> (19.06.2019)

Resim 19a: Matromania Mağarası Planı (Mingazzini, 1955: Fig. 1)

Resim 19b: Matromania Mağarası

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grotta_di_matermania_-_ninfeo.JPG

(16.06.2019)

Resim 20: Perge Kent Planı Üzerinde F-5 Çeşmesinin Konumu (Özdizbay, 2012: Res.

3)

Resim 21a: Perge Kenti Genel Görünümü ve F-5 Çeşmesi (Antalya Müzesi Perge Kazı Arşivi)

Resim 21b: F-5 Çeşmesi ve Kuzey hamamı (Antalya Müzesi Perge Kazı Arşivi)

Resim 22: F-5 Çeşmesi'nin Mevcut Durumu (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 23: Apsidal Havuzun içinde Bulunan Küçük Apsidal Çeşme (E. Can)

Resim 24: Mermer Kaplamaların Mevcut Durumu (E. Can)

Resim 25: Jeotekstil ile Kaplanan Ön Havuz (Antalya Müzesi Perge Kazı Arşivi)

Resim 26: F-5 Çeşmesi Mevcut Plan ve Çizimi (E. Can)

Resim 27: F F-5 Çeşmesi Cephe Çizimi (E. Can)

Resim 28: F-5 Çeşmesi Kesidi (E. Can)

Resim 29a: Havuzun Çörtlenlerindeki Yunus Kabartması (E. Can)

Resim 29b: Çörtlenlerin Beslendiği Havuz (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 30 : F-5 Çeşmesi Mozaik Tabanı (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 31: Çeşme Kazısı Esnasında Tuğlaların Görünümü (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 32: Çeşmenin üst katman kazısı, kadın heykeli (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 33: Çeşmenin üst katman kazısı, Caracalla heykeli (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 34a: Çeşmenin havuzu, heykel grubu (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 34b: Çeşmenin havuzu, heykel grubu (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 34c: Çeşmenin havuzu, heykel (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 35a: Giyimli Kadın Heykeli (E. Can)

Resim 35b: İmparator Caracalla Heykeli (E. Can)

Resim 35c: Asklepios Heykeli (E. Can)

Resim 35d: Helios Heykeli (E. Can)

Resim 35e: Aphrodite Heykeli (E. Can)

Resim 35f: Nemesis Heykeli (E.Can)

Resim 35g: Selene Heykeli (E.Can)

Resim 35h: Tykhe Heykeli (E. Can)

Resim 35i: Bir Erkek Heykeli (E. Can)

Resim 35j: Rahip Heykeli (E. Can)

Res 36a: Lokroi Terracotta Çeşme Modeli (Mortorano 1991)

Resim 36b: Lokroi'de Terracotta Buluntuları (Mortorano 1991)

Resim 37: Tivoli, Bruto Villası (Neuerburg, 1965: Fig. 84)

Resim 38: Ostia Çeşmesi (Neuerburg, 1965: Fig. 86)

Resim 39: Ostia Magna Çeşmesi (Neuerburg, 1965: Fig. 87)

Resim 40: Castelgandolfoda, Domiziano Villa (Neuerburg, 1965: Fig. 83)

Resim 41: Roma, Thermi Traiani (Neuerburg, 1965: Fig. 90)

Resim 42: Ostia, Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 89)

Resim 43: Altipiani di Arcinazzo, Traiano Villası (Neuerburg, 1965: Fig. 92)

Resim 44: Roma, Clivo Argentario'daki Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 92)

Resim 45: Tivoli, Villa Adriana'da Bir Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 93)

Resim 46: Tivoli, Villa Adriana'dan Bir Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 94)

Resim 47: Ostia, Çeşmesi (Neuerburg, 1965: Fig. 95)

Resim 48: Quintili Villa'sındaki Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 102)

Resim 49: Roma, Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 101)

Resim 50: Tivoli, Villa Adriana (Neuerburg, 1965: Fig. 103)

Resim 51a: Tivoli, Villa Adriana Canopo (Neuerburg, 1965: Fig. 81)

Resim 51b: Tivoli, Villa Adriana Canopo (Neuerburg, 1965: Fig. 82)

Resim 52: Piazza Armenia, Villa Imperiale (Neuerburg, 1965: Fig. 176)

Resim 53: Ostia, Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 176)

Resim 54a: Leptis Magna Nymphaeum 3D Rekonstisyon

<https://promenonsnousdanslesbois.tv/post/481354937/la-reconstitution-architecturale-du-grand-nymph%C3%A9e/amp> (16.06.2019)

Resim 54b: Leptis Magna, Nymphaeum

<https://jeanclaudegolvin.com/en/project/north-africa/afrique-lybie-lebda-grand-nymphee-jc-golvin-2/> (16.06.2019)

Resim 55: Bosra Nymphaeumu, Rekonstrüksiyon, Plan (Segal, 1997: Res. 190)

Resim 56a: Beth-Shean Nymphaeum Plan (Segal, 1997: Res. 192)

Resim 56b: Beth-Shean Nymphaeumu

<https://biblewalks.com/Photos35/BethShean30.jpg> (16.06.2019)

Resim 56c: Beth-Shean, Nymphaeum, 3D Modelleme

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum,_Beit_She%27an#/media/File:Tel_Bet_She'an_Model_of_Central_Monument_1293_\(514608911\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum,_Beit_She%27an#/media/File:Tel_Bet_She'an_Model_of_Central_Monument_1293_(514608911).jpg)
(16.06.2019)

Resim 57a: Geres Nymphaeumu, Plan (Segal, 1997: Res.196)

Resim 57b: Geres Nymphaeumu

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum_\(Jerash\)#/media/File:10_Jerash_\(185\)_13252324344.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum_(Jerash)#/media/File:10_Jerash_(185)_13252324344.jpg) (16.06.2019)

Resim 57c: Geresa Nymphaeumu, 3D Modelleme

<https://www.behance.net/gallery/69874599/Gerasa-2nd-centuryAD-for-National-Geographic> (16.06.2019)

Resim 58a: Petra Nymphaeum Plan ve Çizimi (Wenning vd., 1997: Fig. 60a)

Resim 58b: Petra Nymphaeumu (Wenning vd., 1997: Fig. 60b)

Resim 59a: Gadara Nymphaeumu

<https://vici.org/vici/17901/> (17.06.2019)

Resim 59b: Gadara Nymphaeum Planı

<http://www.qanat-firaun.de/en/home/gadara> (17.06.2019)

Resim 60a: Herodes Atticus Nymphaeumu (Bol, 1984: Beilage 2)

Resim 60b: Herodes Atticus Nymphaeumu, Rekonstrüksiyon (Bol, 1984: Beilage 5)

Resim 60c: Herodes Atticus Nymphaeumu, Heykel Düzenlemesi (Bol, 1984: Beilage 4)

Resim 61a: Atina agorası, Nymphaeumun Konumu (Thompson, 1954: Fig. 1)

Resim 61b: Nymphaeumun Planı (Thompson, 1954: Fig. 1)

Resim 62a: Kos, Çeşme Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 133a)

Resim 62b: Kos, Çeşme (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 133a)

Resim 63a: Alexandria Troas Nymphaeumu, Plan ve Çizimi (Öztaner, 1999: Levha 34)

Resim 63b: Alexandria Troas Nymphaeumu, Rekonstrüksiyon Çizim (Öztaner, 1999: Levha 34)

Resim 64: Demeter Kutsal Alanı, Çeşme, Plan, Rekonstrüksiyon (Bohtz, 1981: Tafel 44)

Resim 65: Pergamon, Çeşme (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.155)

Resim 66: Allionai Aksonometrik Çizim (Yaraş, 2002: Plan 13)

Resim 67: Letton, Nymphaeum Plan (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.180)

Resim 68a: Side, Çeşme Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.173)

Resim 68b: Side, Çeşme Mevcut Durum (E. Can)

Resim 69a: Ephesos Pollio Nymphaeumu, Plan (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.111a)

Resim 69b: Pollio Nymphaeumu, rekonstrüksiyon (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.111b)

Resim 69c: Pollio, Polyphem grubu

<https://www.livius.org/pictures/turkey/selcuk-ephesus/ephesus-monument-of-pollio/ephesus-monument-of-pollio-polyphemus/> (17.06.2019)

Resim 70: Ephesos, Hydreion Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.112a)

Resim 71: Ariassos Nymphaeumu (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.103a)

Resim 72a: Diokaisareia, Mevcut Plan (Dorl- Klingenschmid ve Kayser, 2009:Abb. 3)

Resim 72b: Diokaisareia, Plan ve Rekonstrüksiyon (Dorl- Klingenschmid ve Kayser, 2009:Abb. 7-8)

Resim 73a: Iasos, Çeşme Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.126a)

Resim 73b: Iasos, Çeşme, Mevcut Durum (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.126b)

Resim 74a: Traianus Nymphaeumu (Şimşek, 2015: Res. 15)

Resim 74b: Traianus Nymphaeumu, 3D Model (Şimşek, 2015: Res. 17)

Resim 74c: Traianus Nymphaeumu'nun ilk kullanım aşamasına ait havuz ve su sisteminin 3D çizimi (Şimşek, 2015: Res. 20)

Resim 75a: Stratonikeia Nymphaeumu, Plan (Mert, 2008: Abb. 218)

Resim 75b: Stratonikeia Nymphaeumu, Plan ve Rekonstrüksiyon (Mert, 2008: Abb. 217a-b)

Resim. 75c: Strato Stratonikeia Nymphaeumu, Cephe Rekonstrüksiyonu (Mert, 2008: Abb. 219b)

Resim 76: Perge MS 2. yy. (Özdizbay, 2012: Res. 120)

KISALTMALAR DİZİNİ

bk.	Bakınız
cm.	Santimetre
Çev.	Çeviri
Çiz.	Çizim
Dn.	Dipnot
m.	Metre
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
Res.	Resim
s.	Sayfa
yy.	Yüzyıl

KAYNAK KISALTMA DİZİNİ

AJA	American Journal of Archaeology
AM	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung
AMS	Asia Minor Studien
ANMED	Anadolu Akdenizi Arkeoloji Haberleri
ArchCL	Archeologia classica
AvP	Altertümer von Pergamon
BAR	British Archaeological Reports
Belleten	Türk Tarih Kurumu Belleteni
BSA	The Annual of the British School at Athens
Hesperia	The Journal of the American School of Classical Studies at Athens
IEJ	Israel Exploration Journal
IEphesos II	Die Inschriften von Ephesos (IK 12).
IG	Inscriptiones Graecae
IstForsch	Istanbuler Forschungen
IstMitt	Istanbuler Mitteilungen
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
LSJ	Liddell and Scott Greek–English Lexicon
OIForsch	Olympische Forschungen

Öjh	Jahreshefte des Österreichischen archäologischen Instituts in Wien
RE	Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
SHG	Studies in the History of Gardens and Designed Landscapes
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi

GİRİŞ

Bütün canlılarda olduğu gibi insanlar için de en temel ihtiyaç sudur. Tüm canlılar gibi insan da suya ihtiyaç duyar. İnsanoğlu suyun hayat verici gücü nedeniyle ona kutsallık affetmiştir. Bu kutsallık kimi toplumlarda kendini dini temizliğin bir gereği olarak gösterirken kimi toplumlarda ise suyun tanrısallaştırılmasına (apotheosis?) kadar varmıştır, kimileri ise dini temizliğin bir gereği olarak kabul etmiştir¹.

Birçok dinde ve toplumda su önemli bir fonksiyon üstlenmektedir. İlk medeniyetlerden beri su kutsal sayılmış ve kaynaklar ya tanrılaştırılmış ya da bağlı olduğu bir tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Böylece tanrısallaştırdıkları suyun kaynaklarının buldukları yerlere anıtlar diktirilip çeşmeler yapılmış, tapınaklar inşa edilmiş ve adaklar sunulmuştur. Anadolu'nun ilk medeniyetlerden olan Hattiler'de akarsular, pınarlar ve kaynaklar birer tanrı niteliğine sahiptir². Hititler Sümerler'den almış oldukları Okyanus Tanrısı EA dışında, Pınar Tanrısı Şuppilulia, Deniz Tanrısı Aruna'ya taparlardı³. Sümer mitolojisinde tanrıların listesinin gösterildiği bir tablette "deniz" ideogramı ile belirtilen Tanrıça Nammu, göğü ve yeri doğuran ana olarak tasvir edilir⁴. Babil mitolojisinde ise evrende, tatlı-su okyanusu Apsu ile tuzlu-su okyanusu Tiamat dışında hiçbir şeyin bulunmadığı, evrenin bu iki tanrının birleşmesinden doğduğu yazılır⁵. Mısırlılar için de su çok önemli ve kutsallığı olan bir araçtır. Mısır mitolojisinde hayatın kaynağı kadim sulardır⁶.

Yunanistan'da da yer ve göğün sudan yaratıldığına inanılır. En büyük tanrılarından olan Okeanos ırmakların ve denizlerin, akarsu ve göllerin tanrısı Poseidon ve onun Roma'daki karşılığı olan Neptunus ile su ile ilişkili tanrılardır. Yine Yunan ve Roma mitolojisinde sıklıkla karşımıza çıkan ve tapınım alanlarında da görülen tatlı su

¹ Ali Erbaş, "Muhtelif Dinlerde Su Motifi", *Ekev Akademi Dergisi*, Sayı 20, 2004, s. 242.

² Mebrure Değer, "Tarih Boyunca Şifalı ve Kutsal Sular", *Tarih ve Toplum*, Sayı 17, 1992, s.345-346.

³ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004, s. 49.

⁴ Samuel Henry Hooke, *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev.: Alâeddin Şenel, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 30.

⁵ Hooke, 2002: 52.

⁶ Fred Gladstone Bratton, *Yakın Doğu Efsaneleri, Sümer-Akad, Mısır, Ugarit-Kenan, Hitit Efsaneleri*, Çev.: Nejat Muallimoğlu, Avcıol Basım Yayın, İstanbul, 2000, s. 68.

kaynaklarında, kırlarda, ormanlarda yaşayan Nymphelerden olan Naiad'lar su ile ilişkili dişi perilerdir.

Suyun kadim gücü kendini dinde, mimaride, sanatta gösterdiği gibi felsefede de göstermiştir. Miletli Thales her şeyin ana maddesinin ve özünün su olduğunu söylemiştir. Thales, her şeyin sudan meydana gelip yine suya döneceğini, her şeyin terkinde bu ilkenin bulunduğunu, diğer cisimlerin suyun şekil değıstirmesinden meydana geldiğini belirtmiştir. Hint düşüncesinde bütün varlıklarının kaynağının su olduğuna inanılır. Bazı kültürler ise suyu bir tanrı kimliğinde kabul eder⁷.

Günümüze yaklaştıkça tek tanrılı dinlerde de su kutsallığını koruyup dünyada hüküm süren dinlerin hepsinde önemli bir yere sahip olmuştur. Eski Ahit'te "su ile yaratılış" evrenin su ile oluşması ile karşımıza çıkmaktadır. Burada su hayatın gücü ve kaynağı olarak betimlenir. Su çözü verimlileştiren, insanlara can verirken aynı zamanda tufanlara sebep olan sağanak yağışlar getiren ilahi bir ceza olarak da kabul edilir⁸. Dolayısıyla Yahudi inancında su, hayatın ve ahlaki maceranın üç yönünü yansıtan bir anlayışla yani ödül, korkunç ceza ve temizlenme aracı olarak karşımıza çıkmaktadır⁹. Eski Ahit'in ilk bölümü olan Tekvin'de "*Suların ortasında kubbe (boşluk) olsun ve suları sulardan ayırsın. Ve Allah kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları, kubbe üzerinde olan sulardan ayırdı; ve böyle oldu. Ve Allah kubbeye Gök, dedi*¹⁰" geçen bu bölümde her şeyin öncesinde ve kaynağında suyun kabul edildiği görülmektedir.

Hıristiyanlıkta su yaratılışın başlangıcını sembolize eder. Yine Yahudilik'te olduğu gibi hem hayatın kaynağı hem de ceza yıkıcı vasfı vardır. Burada su temizleyici rolünü vaftiz ile sağlamaktadır¹¹. "*...ve bana onun sokağının ortasında Allahın ve Kuzunun tahtından çıkan billur gibi berrak bir hayat suyu ırmağı gösterdi*¹², "*...çünkü*

⁷ Hüsamettin Erdem, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er yayınları, Konya, 2000, s. 79-80.

⁸ A. M. Besnard, "Katolik Mezhebi", Edt. M. Aydın, "*Din Fenomeni*", Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2000, s.181.

⁹ Besnard, 2000: 181.

¹⁰ Tekvin, 1:6-8.

¹¹ Besnard, 2000: 181.

¹² Vahiy, 22.1.

*tahtın ortasında olan Kuzu onları güdecek ve hayat sularının pınarlarına onları götürecektir; ve Allah gözlerinden bütün gözyaşlarını silecektir*¹³ ifadeleri Hıristiyan inancında “hayat suyu” motifinin olduğunu buradaki suyun tanrısal hayatın bir sembol olarak verildiği görülmektedir.

Müslümanlıkta ise su diriliğin ve yaşamın temel maddesi olarak kabul edilir. Temizliliğin sembolü suyu, dini ibadetlerini yerine getirmek için kullanırlar. Enbiya suresinde “*hayatı olan her şey'i sudan yaptık, hâlâ inanmıyorlar mı?*”¹⁴ ayeti bu inancı bize göstermektedir. Bütün bunlar suyun geçmişten günümüze kadar dinler ve toplumlarda ne kadar önemli olduğunu ve çoğu zamanda kutsallık içerdiğini gösterir.

Canlılar için en temel unsur olan suyun, sağlanması, kullanılması, temiz tutulması, biriktirilmesi ve yaşam alanlarına taşınması eskiçağlardan günümüze kadar en önemli sorunlardan biri olmuştur. Toplumlar bulunduğu yerlerden uzak veya yetersiz olan suların, taşınması ve kullanılabilir hale getirilmesi için pek çok sistem geliştirmiştir. Şüphesiz ki bunlardan en önemlisi çeşmelerdir. Eskiçağ'da suyun kutsallığının belirtildiği pek çok tapınağın içinde, kült alanlarında veya tiyatrolarda, agoralarda, stoalarda, stadion, kamuya açık alanlarda çeşmelerin varlığını biliyoruz. Çeşmeler, sarayların ve evlerin avlularında ve bahçelerinde birer tamamlayıcı yapı unsuru olduğunu da biliyoruz.

İnsanoğlu kutsal saydığı suyu tarih boyunca kendi yapı ve teknikleri ile kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı bilmiştir. Kentin dışında olan su kaynaklarından yararlanılması adına yapılan faaliyetler Hititler'e kadar uzanmaktadır¹⁵. Burada şehrin dışında bulunan kaynak, halkın kullanımı için borular aracılığıyla şehre getirilmiştir¹⁶.

Yunan ve Roma dünyasında insanlar, başlangıçta su gereksinimlerini doğal kaynak sularının yanlarında konumlanarak karşılamış ve kutsal saydıkları bu yerlerde

¹³ Vahiy, 7.17.

¹⁴ Enbiya, 21.30

¹⁵ Muhibbe Darga, *Hitit Mimarlığı 1 Yapı Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985, s. 157.

¹⁶ Bedia Demirtaş, “Eskiçağ'da Anaolu'nun Yerleşim Dokusu İçinde Çeşmelerin İşlevi”, Edt.: Ali M. Dinçol, “*Çağlar Boyunca Anadolu'da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu 5-7 Haziran 1999*”, Ege Yayınları, İstanbul, 1999, s. 112.

kült alanları oluşturmuşlardır. Ancak şehirlerin büyümesi, nüfusun artması gibi etkenler ile bu kaynakların yetersizliği ortaya çıkmıştır. Böylece kaynaklardan kentin merkezine temiz suyun aktarılması için çeşmeler yapmışlardır. Buradan da anlaşılacağı gibi kentin konumlanacağı yerlerde suyun etkisi oldukça fazladır. Su aynı zamanda bütün çağlar boyunca yöneticilerin kendi popülaritesini arttırmak ve halk ile iyi ilişkiler kurulmak için kullanılan propaganda malzemesidir. Örneğin MÖ 6. yy. Peisistratos, tiranlık döneminde yer altı su hattı inşa ettirmiştir¹⁷. Böylece hem halkın su ihtiyacını karşılamış hem de halkın beğenisini kazanmıştır. Çeşmeler Yunan ve Roma kentlerinde şehrin agoralarında, tiyatrolarda, ana caddelerin üzerinde, kutsal alanlarda olmak üzere birçok konumda inşa edilirdi. Yunan toplumunda en ilkel yapılarıyla çeşmeler öncelikle kaynak suların çıktığı doğal alanlarda kayaların yontulmasıyla oluşturulmuştur. Hellenistik Dönem ile birlikte dinsel duyguların azalmasıyla mimaride profan yapılar daha çok görülmeye başlanmıştır. Bu durum Yunan mimarları için yeni ufuklar açmıştır. Sosyal ve kültürel sorunlar üzerine eğilmeye başlayan bu mimarlar Roma mimarisinin de temellerini oluşturmuşlardır¹⁸. Hellenistik Dönem’de anıtsal özellikler kazanan çeşme mimarisi, Roma Dönemi’nde birçok formda oluşturulan, aediculalı mimari unsurlar taşıyan, iki ya da daha çok katlı olan, heykeller ile oldukça süslenmiş olan yapılara dönüşmüşlerdir. Anıtsal olan bu çeşmeler suyu evlerine kadar getiremeyen yoksul halkın su gereksinimlerini karşılamakla birlikte birer propaganda ve statü aracı olarak da hizmet etmiştir.

Perge antik kenti, Antalya’nın Aksu ilçesi sınırları içerisinde yer alan bir Roma yerleşimidir. Diğer Roma kentlerinde olduğu gibi ayrı bir öneme sahip olan çeşmeler hiç şüphesiz ki Perge antik kenti için de çok önemli yapı grubunu oluşturmaktadır. Nitekim şehirde bulunan su kanalları ve toplamda bulunan beş çeşme binası da bunu göstermektedir. Kentin Kuzey Batı caddesi sonunda konumlanan, 2015 yılı kazıları esnasında ortaya çıkarılan F-5 Çeşmesi, bu yüksek lisans tezinin konusunu oluşturmaktadır.

Tezin ilk aşaması, 2015 yılında T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Antalya Müzesince gerçekleştirilen kazı ve restorasyon çalışmaları esnasında ele geçen, çeşme

¹⁷ Dora P. Crouch, *Water management in Ancient Greek Cities*, Oxford University Press, 1993, s. 193.

¹⁸ Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix Yayınları, 2014 , Ankara, s. 214-216.

binasının fotoğraflama ve belgeleme işlemlerini kapsamaktadır. Bu çalışma için gereken izin T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Antalya Müzesi Müdürlüğü'nden alınmıştır. Bu doğrultuda uzman bir ekip ile çeşmenin lazer scanner ile taranması ve sonrasında iki boyutlu olarak çizimleri yapılmıştır.

AMAÇ

Perge kenti konumu itibari ile Pamphylia bölgesinin en önemli ve büyük kentlerinden biridir. Kentte farklı dönemlere tarihlenen ve plan olarak birbirinden farklı birçok çeşme bulunmaktadır. 2014 yılında Antalya Müzesi Müdürlüğü tarafından yapılan kazılarda ise daha önce Pamphilya ve Perge karşılaşmamış bir tip olan exedra formulu bu çeşme yapısı ortaya çıkarılmıştır.

Anadolu'da ve diğer coğrafyalarda karşımıza çıkan exedra tipli çeşmelerin bazıları tez kapsamında değerlendirilip yayınları yapılmıştır. Bazıları ise kazı kontesklere içinde sadece tanımlanmış, bazıları ise başlı başına bir yayın/makale konusu olarak değerlendirilmiştir.

Bu tez kapsamında Perge F-5 Çeşmesi'nin günümüze ulaşan toprak üstündeki mevcut kalıntıları tipolojisi, teknik özellikleri ve anaolojik stil değerlendirilmesi çalışılmıştır. Bu değerlendirmeler ile birlikte tezimin konusunu oluşturan çeşme binasının, neden Nymphaeum olarak değerlendirilmemesi gerektiği, dil bilimsel verilerle ve tipolojik değerlendirme ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Perge F-5 Çeşmesi'nin inşa edildiği dönemlerde Perge'deki sivil mimarlık faaliyetlerinin değerlendirilerek yapı tarihlendirilmiş ve suyun dönem içerisinde öneminin ortaya konulması sağlanmıştır.

“Perge F-5 Çeşmesi” konulu bu tez Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Arkeoloji Anabilim Dalı Doktora Öğretim Görevlisi Ayça Polat BECKS danışmanlığında sürdürülmüştür. Tezde; var olan exedra tipli çeşmelerin F-5 Çeşmesi ile olan benzerlikleri ve farklılıkları, konumları, analogik olarak değerlendirilmesi, bu çeşmelerin birbiri ile olan bağlantıları ve bu çeşme tipinin ortaya çıkmasında etkili olan nedenlerin açıklanması hedeflenmiştir. Bilim insanları tarafından birçok yayın içerisinde

konu edilen exedra formlu çeşmelerin farklı bakış açısıyla yeniden değerlendirilmesi ve bu tipin Anadolu'daki ortaya çıkması, gelişmesi ve yayılmasının sebepleri çalışmıştır.

F-5 Çeşmesi'nin anaolojik değerlendirilmesi sırasında örnekler verilirken bu çeşmeleri konu olarak çalışan araştırmacıların kullanmış olduğu terminolojik kelimeler Nymphaion/Nymphaeum olduğu gibi aktarılmıştır. Ancak tez kapsamında bunlardan bazılarının Nymphaion veya Nymphaeum olarak adlandırılmasının yanlış olduğuna dair tespitlerim de mevcuttur.

YÖNTEM

“Perge F-5 Çeşmesi” adlı tez çalışmasının hazırlanması aşamasında ilk adım, 2015 yılında, Antalya Müzesi Müdürlüğü'nce yürütülen kazı çalışmasında ortaya çıkan çeşmenin kalıntılarının ve vaziyet durumunun ortaya çıkarılması oldu. Bu amaçla; Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Makine ve Metal Teknolojileri Bölümü öğretim görevlileri ile ortaklaşa bir çalışmayla çeşmenin lazer scanner ile taranması yapılmıştır. Bu taramalar sonucunda çeşmenin, dijital taraması yapılmış, vaziyet planı, kesiti ve görünüşleri AutoCad programı ile iki boyutlu olarak çizilmiştir.

Bir sonraki adım olarak literatür araştırması, konu ile ilgili antik yazarların eserleri ve genel yayınlar değerlendirilmiştir. Exedra formlu çeşmelerin ortaya çıkarıldığı bölgelerdeki bu çeşmeler ile ilgili yayınlar, kazı raporları ve planları incelenmiştir. Özellikle Anadolu başta olmak üzere, Yunanistan ve İtalya'daki örneklerin benzer yanları, tarihlendirilme kriterleri, buluntu grupları, planları, konumları değerlendirilmiş, bu örneklerin kendilerinden sonraki dönemlerde kullanımları araştırılıp mimari planların çeşme yapılarındaki etkileşimi üzerinde durulmuştur. Exedra formlu çeşmelerin ilk ortaya çıkma fikrinin nasıl oluştuğu, olası kökenlerine ulaşılmasına yönelik çalışmalar yapılarak nasıl meydana geldiği, Nymphelerin çeşmeler ile bağlantıları açıklanarak kutsallıkları değerlendirilmiştir.

Söz konusu literatür çalışmasının büyük çoğunluğu Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED) Kütüphanesi'nde yapılmıştır. Gerekli kaynakların bazılarının burada olmaması nedeniyle başta Forschungsstelle Asia Minor (Küçük Asya Araştırma Merkezi) olmak üzere, Westfälische Wilhelms Universität, Münster-ULB

Kütüphanesi, Koç Üniversitesi Merkez Kütüphanesi (SKL), Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi (ANAMED), Akdeniz Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Bilkent Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Alman Arkeoloji Enstitüsü (DAI) Kütüphanesi, Pamukkale Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nden yararlanılmıştır. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın resmi sitesinde yayımlanan Kazı Sonuçları Toplantısı (KST) Bildirileri, Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) sitesinde yayımlanan tez çalışmalarına kaynak olmuştur.

Kentlerde Nymphaeum ya da Nymphaion olarak adlandırılan çeşmelerin, var ise epigrafik verilerine bakılmış, yayımları yapılmış ise kent bantları kontrol edilmiş, epigrafik veri tabanlarından başta Supplementum Epigraphicum Graecum (SEG) olmak üzere, Inscriptiones Graecae (IG), Liddell Scott, Jones Ancient Greek Lexicon (LSJ) gibi pek çok veriden yararlanılmıştır. Ayrıca epigrafik verilerin teyit edilmesi için de <https://epigraphy.packhum.org> sitesi kullanılmıştır. Elde edilen epigrafik veriler, buluntular, antik yazarların kaynakları değerlendirilmiş ve her çeşmenin bir Nymphaion veya Nymphaeum olarak adlandırılmasının her zaman doğru olmadığı ortaya konulmuştur.

“Perge F-5 Çeşmesi” adlı bu tez çalışmasının hazırlanmasında Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 2019-2020 öğrenim yılı içerisindeki, yayımlanmış tez yazım kılavuzu esas alınmış olup, 2019-2020 yılı akademik takvimde belirtilen resmi tarih içerisinde tamamlanacaktır.

KAPSAM

Çeşme tipolojisi hakkında pek çok çalışma ve gruplandırma yapılmıştır. Anadolu'da oluşturulan bu tipolojilerin tüm örnekleri görülmektedir. Ancak tezin kapsamında bu tiplerden sadece exedra formlu çeşmeler değerlendirmeye alınmıştır. Başta İtalya olmak üzere, Yunanistan, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika Ülkeleri ve Anadolu'daki bu tipe örnek oluşturan çeşmeler konu edilmiş, analoji yapılmış ve bunlara göre değerlendirilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

PERGE ANTİK KENTİ COĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. Perge Coğrafyası

Pamphylia'nın en büyük kentlerinden biri olan Perge Antik Dönem Küçük Asya'sının güney kıyısında yer almaktadır. İç kesimlere doğru çok geniş bir alana yayılmamış olan Pamphylia Bölgesi daha çok Doğu-Batı doğrultusunda kıyı şeridi boyunca uzanmaktadır. Bölgenin batısında Lykia, doğusunda Kilikia, kuzeyinde Pisidia ve güneyinde ise yine doğal bir sınır olan Akdeniz (*Mare Pamphylum*) bulunmaktadır. İç kesimlerle olan sınırlarını Toros Dağları'nın belirlediği Pamphylia'nın en önemli ve büyük kısmı ovalık alanlarıdır. Bölgenin merkez sahasını oluşturan bu düzlük ortalama 1500 km².lik bir alanı kapsamaktadır. Antik Dönem'de Kestros ve Eurymedon gibi büyük nehirler sahil ve iç kesimler arasında ulaşımı da sağlamaktaydı¹⁹.

Bunun dışında bölgenin her açıdan kalkınmasını ve gelişmesini sağlayan nehirler; batıdan doğuya doğru Katarraktes (Düden), Kestros (Aksu), Eurymedon (Köprüçay) ve Melas'tır (Manavgat). Bunlar tüm Akdeniz Bölgesi'nin en hareketli ve geniş alanları sulayan nehirleri konumundadır. Bu nehirler yalnızca geniş ovaları sulamakla kalmayıp aynı zamanda önemli balıkçılık kaynağı olarak da değerlendirilmiştir. Bunun dışında Antik Dönem Pamphylia kentlerinin gerek kamusal alanlar gerekse özel kullanımlarla bağlantılı tüm su ihtiyaçları bu nehirlerden sağlanmıştı.

Pamphylia Bölgesi'nin en önemli kentlerinin başında Perge gelmektedir. Gerek konumu gerek siyasi ve ekonomik gücüyle bölgenin hakim kenti niteliğindedir. Perge'nin kuş uçuşu 5 km. doğusunda Sillyon yer almaktadır. Daha doğuda ise yine bölgenin güçlü kentlerinden biri olan Aspendos bulunmaktadır. Bölgenin bir diğer önemli kenti Side'dir. Kendine özgü erken bir yazı diline sahip olan Side özellikle deniz

¹⁹ Aşkım Özdzibay, *Perge'nin MS 1,2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008, s.8.

ticaretinin en işlek güzergahlarından biri konumundadır. Lyrbe, Etanna, Leartes ve Karallia'da diğer kentlerdendir.

Perge'nin günümüzdeki konumu, Antalya'nın Aksu ilçesi sınırlarında kalmaktadır. Antalya kent merkezinden yaklaşık 15 km. kadar doğuda, Alanya-Antalya karayolu üzerinde Aksu sapağından yaklaşık 2 km. içeride yer almaktadır. Perge'nin ilk kurulduğu yer olan, aşağı kentin kuzeyindeki Akropolis ise doğu-batı yönünde 750 m. kuzey-güney yönünde ise 320-340 m. boyutlarında, toplam 2500 m² yüzölçümünde bir tepedir²⁰.

Erken kuruluş yeri olan akropolden ovaya doğru büyüyen kentin, güneye doğru devam eden caddesinin yaklaşık 2 km. kadar uzandığı bilinmektedir. Bu caddenin doğusunda İyilik Belen; batısında ise Koca Belen adlı iki tepe aynı zamanda Perge'nin sınırlarını belirlemektedir.

1.2. Perge Tarihi

Antik Çağ Anadolu kronolojisi bir çok kentte bağlı bulunduğu bölgeyle paralel bir şekilde takip edilmektedir. Pamphylia kronolojisi de Perge ile aynı siyasi süreci beraberinde getirmiş ve bölge için yapılan değerlendirmeler doğrudan kentler için de geçerli olmuştur (Res. 1)²¹. Bölgenin erken tarihine ilişkin veriler son yıllarda gerçekleştirilen Prehistorik kazılar sonucunda netlik kazanmaya başlamıştır. Pamphylia'nın en erken verilerinin ele geçtiği Karain, Belbaşı ve Beldibi mağaraları, Prehistorik ve Protohistorik süreçlerde insanın varlığını ayrıntılı şekilde belgelemektedir.

Kentin erken verilerinin ele geçtiği Akropol, Perge hakkında önemli bilgiler vermiştir. Yine kent akropolü çevresinde yapılan kazılar, yerleşimin Geç Neolitik ve Kalkolitik arası bir zamanda başlamış olması gerektiğini göstermiştir. Akropol'de kazı

²⁰ Özdizbay, 2008: 8 vdd.

²¹ Özdizbay, 2008: 8 vdd.

çalışmalarını yürüten Wolfram Martini'ye göre; ele geçen buluntular, Geç Kalkolitik-Erken Bronz Çağ'ın varlığını net biçimde belgelemektedir²².

Perge tarihine ilişkin bilgilerin elimize ulaşmasında yazılı kaynaklar önemli bilgiler sunmaktadır. Bunlardan en önemlisi 1986'da Hattuša'da (Boğazköy) yapılan kazılarla bulunan, Hitit Kralı Tuthaliya IV (MÖ 1265-1215) dönemine ait resmi bir anlaşmayı içeren çivi yazılı bronz levhadır²³. İmparatorluğa bağlı Kurunta isimli bir prensin yönettiği Tarhuntašša ülkesinin sınırlarının belirtildiği, tablette geçen “*Parha*” Perge, “*Kaştaraya*” ise Kestros (Aksu) nehri ile özdeşleştirilmiştir²⁴.

Pamphylia'ya MÖ 2. Binyılın sonlarında bir Akha, MÖ 1200 yıllarından sonra da bir Dor göçünün olduğu mitolojik ve filolojik delillere dayanılarak ileri sürülür. Mitolojik anlatıma göre, Troia Savaşı'ndan sonra Akhalar'dan bir kısmı başlarında Argoslu biliciler Mopsos, Kalkhas ve Amphilokhos öncülüğünde Küçük Asia'nın batısını ve Pamphylia'yı izleyerek güneye inerler ve Pamphylia ve özellikle Kilikia'da kentler/koloniler kurarlar. Bununla birlikte, Perge'deki Yuvarlak Kuleli “Hellenistik” Güney Kent Kapısı'nın Oval Avlusu içindeki mitolojik ktistes (kurucu) heykelleri içinde Mopsos ve Kalkhas yazıtlı heykelleri vardır. Mopsos, Karatepe'de bulunan çift dilli bir yazıtta (Fenikece-Hitit Hiyeroglifi) geçen “Muksas” ismi ile ilişkilendirilerek bu mitos tarihi bir gerçek gibi belgelendirilmek istenir. Bununla birlikte Pamphylia ve Perge çalışmışlardan Brandt²⁵ ve Özdizbay'ın da belirttiği gibi: Pamphylia'da yapılan araştırmalar, bu bölgede bir Akha-Myken kolonizasyonuna dair yeterli arkeolojik kanıt vermemiştir.

Yine Martini'ye göre; Perge Akropolisinde ele geçen Myken keramiklerinin ise ancak, Pamphylia ve Perge'nin MÖ 12. yy.'da Akdeniz ve Ege dünyasıyla ilişkiye geçip, ticari bağların kurulmuş olabileceğini gösterir²⁶.

²²Martini 1994-1997, 179 vd.

²³ Özdizbay, 2008: 10 vd.

²⁴ Özdizbay, 2008: 10 vd.

²⁵ Hartwin Brandt, *H. Gesellschaft und Wirtschaft Pamphylens und Pisidien im Altertum*, Rudolf Habelt, Bonn, 19992, s.11

²⁶Martini 1994-1997, 20 vd.

Pamphylia'nın Kroisos döneminde Lydia Krallığı'nın vasalı olduğu Herodotos sayesinde bilinmektedir. MÖ 540 yılında da Pers hakimiyetine giren bölge, I. Dareios döneminde (MÖ 521-486) ise Ionia satraplığına bağlanmıştır²⁷.

Martini'nin belirttiği üzere; Perge Klasik Dönem ile birlikte kentleşme açısından önemli değişimler geçirmiştir. Bir yıkıma uğramış olan Arkaik Dönem'e tarihlenen yapıları, yeniden ve bu sefer kesme blok taşlarla inşa edilmiş, bunlar birbirlerine kireçtaşı levhalarla döşeli sokak ve caddelerle bağlanmıştır. Özdizbay'da Klasik Dönem ile ilgili tespitini şöyle ifade eder, "*Perge Klasik Dönemi hakkında söylenebilecekler şunlardır: Kentte görülen mimari dönüşüm ve kesme taş kullanımına geçiş ile keramik repertuarı içindeki içki kaplarının yoğunluğu (symposion geleneğinin yaygınlaşması) Yunan etkisine ve kültürel değişime işaret eder. Bu da Perge'nin Eurymedon Savaşı'ndan sonra yak. 50 yıl Atina egemenliği ve kültürel etkisinde yaşamış olabileceğiyle bağlantılı olabilir. Bu dönemde Perge'nin bir Atina kleroukhası olabileceği bile düşünülebilir*"²⁸.

Hellenistik Dönem'de kent direnmeden İskender'e teslim olur hatta Phaselis'te İskender'i karşılayarak yolu bulmasına yardımcı olurlar. Bu olgu bir kısma göre kent surlarının olmayışından dolayı zayıf olmasıyla açıklanırken Özdizbay, "*kentin bu dönemde de kendini savunabilecek güçte olduğunu ancak dönemin siyasi konjonktürüne göre hareket ettiklerini*" belirtmektedir²⁹.

MÖ 133'te Pergamon kralı Attalos'un ölümüyle, krallığın toprakları Roma yönetimine geçmiştir. MÖ 129'da ise Roma, bu topraklar üzerinde *Provincia Asia*'yı tesis etmiştir³⁰.

MÖ 1. yy. tüm Akdeniz de olduğu gibi Pamphylia sularında da korsan sorunun yaşandığı bir süreç olarak tarihe geçmiştir. Özellikle Kilikia'da yuvalanan korsanların artan yıkıcı faaliyetleri sonucu Roma, MÖ 101/100'de *Lex de Piratis*'i (Korsanlara karşı

²⁷ Pekman 1989, "Perge Tarihi", s.17

²⁸ Özdizbay 2008, 15 vd.

²⁹ Özdizbay 2008, 16 vdd.

³⁰ Adnan Pekman, *Son Kazı ve Araştırmalar Işığında Perge Tarihi: History of Perge*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, 25 vdd.

kanun) çıkartmıştır³¹. Buna göre, tüm Pamphylia, Dağlık Kilikia, Lykia'nın ve Pisidia'nın bir kısmını kapsayan *Provincia Cilicia Eyaleti* tesis edilmiştir. *Provincia Asia*'nın MS 75 yılında ilan edilen Gümrük Kanunu'nda (*Portorium Asiae*) Phaselis, Attaleia, Magydos, Perge, Aspendos ve Side'nin de adı geçmektedir. Daha sonra yapılan yönetsel değişiklikle oluşturulan ve MÖ 51-50 arasında ünlü hatip M. Tullius Cicero'nun valiliğini yaptığı *Provincia Cilicia*'ya Pamphylia MÖ 57-43 arasında dahil edilmiştir. MÖ 36'da, Roma Devleti'nin doğusunu elinde tutan Marcus Antonius'un yeni düzenlemeleri dâhilinde, Pisidia ve Pamphylia'nın Side'ye kadar olan kısmı Galatia kralı Amyntas'ın yönetimine bırakılmıştır.

Pamphylia ve Perge MS 4. ve 5. yy.'larda Roma ve daha sonra Doğu Roma İmparatorluğu için önemini muhafaza etmiştir. MS 7. yy.'da Arap akınları sonucu kurulan ve askeri bir örgütlenme olan *thema* sistemi içinde, en başlarda Anatolikon, hemen sonra MS 10. yy.'a kadar *Kybirraioton* temasına bağlanmıştır³².

Bölge, 1207'de Selçukluların, 1300'de Hamitoğulları'nın ve son olarak 1422'de Osmanlıların eline geçmiştir.

1.3. Perge'nin Araştırma Tarihi

Pamphylia Bölgesi, 19. yy.'ın ilk yarısından itibaren araştırmacıların ilgisini çekmiş ve bu süreçten sonra bölgeye olan ilgi her geçen gün artarak devam etmiştir. İlk bilimsel çalışmalar yurt dışından araştırmacı-seyyah Trémaux ve Lanckoroński ile başlamış devamında Türk arkeologlar Arif Müfid Mansel önderliğinde çalışmalarına başlamıştır.

Mansel, bölgeye yaptığı bir araştırma gezisinden sonra gerekli raporları yazmış ve kapsamlı çalışmalar için ilk adımı atmıştır. Takip eden süreçte başlayan çalışmalarla birlikte ilk olarak İyilik Tepe olarak bilinen alanla kent arasında arasında “Artemis Pergaia” tapınağına ilişkin veriler araştırılmıştır³³. Bir sonraki yıl kazı ve araştırma ekibi

³¹ Özdzibay, 2008: 26.

³² Özdzibay, 2008: 34. vd.

³³ Haluk Abbasoğlu ve Wolfram Martini, *Die Akropolis von Perge: Survey und Sondagen 1994-1997*, Verlag Philip von Zabern, Mainz, 2003, s.1.

yeni katılımcılarla genişletilmiş ve çalışmalar daha geniş alanlara yayılmıştır³⁴. Perge’de kazı çalışmaları ile ele geçen ilk önemli buluntular 1953 yılında, Hellenistik Avluda bulunan Dioskur, Apollon, Hermes, Aphrodite, Pan ve Herakles heykelleridir. Bunların yanı sıra Marcus Plancius Varus ailesine ait heykellerin de üzerinde durduğu öğrenilen “Ktistes yazıtları” bulunmuştur³⁵. Söz konusu yazıtların Perge ve Pamphylia tarihinin önemli birer parçası olduğu anlaşılmıştır. Çünkü buralarda adı geçen kahramanlar Perge’nin kent kurucuları olarak tanıtılmış ve bilim dünyasında bu mitolojik efsane uzun bir süre kabul görmüştür.

Perge’de yürütülen çalışmalar çok kısa süre zarfında bilinmezleri açığa çıkarmayı başarmış ve bölge tarihinin geneli hakkında daha fikirler vermiştir. Ancak kazı ekibi yalnızca Perge’nin değil diğer Pamphylia kentlerinin de bu aydınlanmaya katkı sağlayabileceğini düşünmüş, bu bakış açısıyla bir diğer önemli Pamphylia kenti olan Side kazıları başlamıştır. Mansel, 1967 yılında Türk Tarih Kurumu adına başladığı Perge kazılarına, Sütun Cadde, Nekropol ve Hadrianus Takı çevresinde devam etmiştir³⁶. Bu süreç yeni bir sürecin daha başlangıcı olmuştur. Cadde üzerinde açığa çıkarılan sütunların bir kısmı onarılarak ait oldukları yerlerde ayağa kaldırılmaya başlanmıştır³⁷.

Prof. Dr. Jale İnan Perge kazı başkanı olarak 1975 yılından itibaren çalışmalara başlamıştır. Bu süreçle birlikte Güney Hamam’ın sınırlarını belirlemek amacıyla yapılan sondaj çalışmalarında “Sandalını Bağlayan Hermes” heykeli bulunmuştur³⁸. Bugün Antalya Müzesi’nde sergilenmekte olan birçok heykel, 1985 yılına kadar aralıksız sürdürülen Güney Hamamı kazıları esnasında ele geçmiştir. Bir sonraki kazı alanı Tiyatro olmuştur. Bu alandan da çok sayıda nitelikli ve ünik eser açığa çıkarılmış, yapılan bilimsel çalışmalarla bu eserler bilim dünyasına tanıtılmıştır.

³⁴ Bkz. Arif Müfid Mansel, “1953 Antalya Bölgesi (Pamphilia) Kazılarına Dair Rapor”, *TAD*, sayı VI.1, Ankara, 1956.

³⁵ Mansel, 1956: 7-10.

³⁶ Ayrıntılı kazı bilgisi için bkz. Arif Müfid Mansel, “1967 Perge Kazıları’na Dair Ön Rapor”, *TAD*, Sayı XVI.1, Ankara, 1967, s.101-106.

³⁷ Mansel, 1967: 101.

³⁸ Jale İnan, “Perge Kazısı 1977 Çalışmaları”, *Belleten*, C. XLII, sayı 167, 1978, s.529-532.

1987 yılı itibariyle Perge Kazıları, Haluk Abbasoğlu başkanlığında devam etmiştir. Kazı çalışmaları daha geniş alanlara yayılmaya ve ilk kez konutlar çalışılmaya başlanmıştır³⁹.

Daha sonraki yıllarda Stadion ve Tacitus Caddesi'nde çalışmalar gerçekleştirilmiştir⁴⁰. İlerleyen süreçlerde yine çok nitelikli buluntulara ev sahipliği yapan Batı Nekropol kazıları başlamıştır.

İstanbul Üniversitesi tarafından çok uzun yıllar sürdürülen Perge kazıları 2012 yılı itibariyle Antalya Müzesi Müdürlüğü'nce yapılmaktadır. Antalya Müzesi tarafından yapılan çalışmaların merkezinde ise kentin Batı Caddesi yer almıştır. Süreç içerisinde Bazilika, Kestros Çeşmesi'nin çevresi, Doğu Cadde ve Nekropol gibi farklı alanlarda kazı çalışmaları yapılmıştır⁴¹. Bu çalışmalar neticesinde de çok önemli veri ve buluntulara ulaşılmıştır. En dikkat çekici buluntulardan biri bu tez çalışmasına da konu olan Caracalla Çeşmesidir. Gerek mimari formu gerekse kazı esnasında ele geçen heykeltıraşlık eserleri açısından ünik bir eser olarak değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ANTİK ÇAĞ'DA ÇEŞME YAPILARI

2.1. Çeşme Yapılarının Tipolojisi

Nymphaeum/Nymphaion'un⁴², Monceaux, Ginouvès, Elderkin, Glaser, Dunkley gibi önemli isimler tarafından, terminoloji ve kökeni hakkında çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara en son olarak 2011 yılında Longfellow "*Roman Imperialism and Civic Patronage*" adlı kitabı ile katılmış ve çeşmeler hakkında geniş bilgiler vermiştir.

³⁹ Haluk Abbasoğlu, "Perge Kazısı 1991 Yılı Ön Raporu", *KST*, sayı XV.2, 1993, s.603.

⁴⁰ Haluk Abbasoğlu, "Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Raporu", *KST*, sayı XVII.2, 1995, s.109.

⁴¹ Onur Kara, "Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları, Excavations at Perge in 2012-2014" *AST Arkeoloji ve Sanat - Journal of Archaeology & Art*, sayı 149, 2015, 12.

⁴² Yunan literatüründe çeşme mimarisinde "Nymphaion" olarak kullanılan terim, Latince'de ise "Nymphaeum" olarak kullanılır. Nymphaeum kelimesi ortografik varyasyonları "Nymphaion, Nymfium, Nympheum ile νυμφαῖον" kelimelerinin transkripsiyonudur (bkz. Monceaux, 1907: 129)

Nymphaeum kelimesi günümüzde yaygın olarak, özellikle “Anıtsal Çeşmeler” için kullanılmaktadır. Ancak bu tanımı destekleyen yazıtlara baktığımızda içinde Nymphaeum/Nymphaion kelimesi geçen çok az çeşme karşımıza çıkıyor. Bu tespit bazı bilim adamlarının dikkatinden kaçmamıştır. Ginouvès, çalışmalarında bu sorunu dile getirmiştir. Çeşmeler hakkında araştırma yapan önemli bir diğer isim olan Dorl-Klingenschmid 2001 yılında yayımladığı “Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten” adlı doktora çalışmasında bu durumun farkında olduğunu ancak literatüre bu şekilde yerleştiği için yanlış bile olsa bilinçli olarak Nymphaeum terimini kullandığını belirtmiştir. İtalyan araştırmacı Settis ANRW’de yayımladığı “*Esedra' e 'ninfeo' nella terminologia architettonica del mondo romano*” makalesinin ikinci bölümü olan “Ninfeo” kısmında yapılan çalışmalarda Nymphaeum/Nymphaion olarak tanımlanabilecek bütün çeşmelerin kutsallıkla bağlantısı olduğunu ve bunların Nymphe'lere adanmış yerler olduğunu belirtir. Ortaya çıkan bu terminoloji kargaşası en son Uzunoğlu tarafından yayımlanmamış doktora tezi, “*Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu’da Su ve Su Yapıları*”nda dile getirilmiştir. Güncel veriler ve yararlanılan kaynaklara bakıldığında konunun derinlemesine çalışıldığı bu eserde her çeşmenin birer Nymphaeum/Nymphaion olamayacağına dair ayrıntılı bilgiler verilmiştir ve bu konu tekrar tartışmaya açılmıştır⁴³. Bu çalışmalara rağmen N. Banu Uğurlu 2004 yılında yapmış olduğu tezini, 2009 yılında kitap olarak “*The Roman Nymphaea in The Cities Of Asia Minor: Function in Context*” adıyla yayımlamıştır. Benim de katıldığım bu teze göre yanlış bir isimlendirme olan “Nymphaeum” bu kullanımı Uğurlu ve başka araştırmacıların kabul ettiği; Yunan mimarisinde kullanılan ve Nymphe’lerin kutsal alanı olarak kabul edilen “Nymphaion’un” mimari bir gelişime girerek yeni bir form ve sözcük yapısı ile kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Günümüzde maalesef bu yanlışın tekrar edilmesi halâ devam etmektedir. Serdar Hakan Öztaner’in “*Alexandria Troas Nymphaionu*” başlıklı yüksek lisans tezine baktığımızda, yapının bir Nymphaion olarak adlandırılmasına kanıt gösterilebilecek herhangi bir

⁴³ Tez çalışmam sırasında Sayın Uzunoğlu ile Nymphaeum terminoloji hakkında konuşma fırsatım olmuştur. Açıklamalar ve toplanılan verilerin büyük çoğunluğu kendisi ile benzerdir. Nymphaeumlar hakkında yaptığımız çalışmaların benzer yönleri, toplanan kaynakların benzer olması ve savunulan tezin aynı olması nedeniyle birçok konuda fikir birliğini sağlıyoruz. Doktora çalışmasında ele aldığı “Her Çeşme Bir Nymphaion mudur?” başlığı altında dil bilimsel, arkeolojik veriler ve diğer araştırmacıların verileri ile her çeşmenin bir Nymphaeum/Nymphaion olarak adlandırılabileceğini savunmuştur. Ben de yapmış olduğum çalışmalar sonucunda bu tezi savunuyor ve nedenlerini açıklamaya çalışıyorum olacağım.

buluntu yoktur. Muhtemelen süre gelmiş literatürdeki “Anıtsal Çeşme” kelimesine ithafen böyle bir başlık seçilmiştir. Yine U. Quatember tarafından yayımlanan monografi, Nymphelere ait herhangi bir buluntu, veri veya yazıt bulunmadığı halde “*Das Nymphaeum Traiani in Ephesos*” adı ile çıkmıştır. Diğer yandan Laodikeia’da 2015 yılı kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan⁴⁴ ve Traian Nymphaeumu olarak adlandırılan⁴⁵ çeşmeye bakacak olursak, buranın bir Nymphaeum olarak adlandırılması için yeterli verilerin aslında olmadığını görürüz. Bu yapı bilimsel olarak çalışılmamıştır ancak, yapının yazıtlarını çalışan Francesco Guizzi ile yaptığım görüşmelerde söz konusu yazıtta bir Nymphaion/Nympaheum ibaresinin olmadığı ancak bir Πήγη (pege) kelimesinin geçtiğini ifade etmiştir. Daha sonraki bölümde açıklayacağım üzere Πήγη (pege) terimi Κρήνη (Krene) ile benzer anlamda kullanıldığı yerler vardır. Ancak asla bir Nymphaion/Nymphaeum sıfatı ile karşımıza çıkmaz. Bunun gibi pek çok örnekle zenginleştirebileceğimiz kaynaklar bize gösteriyor ki terminoloji konusu günümüzde bile bilim adamları tarafından hala gelişi güzel bir şekilde Nymphaeum kelimesi kullanılmaktadır.

Her çeşmenin Nymphaeum olarak adlandırılmasının bize yanlış olduğunu gösteren çok önemli yazıtlar vardır. Bunlardan birisi de; Stratonikeia kentinde yer alan ve bir kome olduğu kabul edilen Londeis isimli yerdir⁴⁶. “Λωνδοκώμητη”⁴⁷ ethnikonu ise bize buranın kome olduğunu kesin bir şekilde gösterir⁴⁸.

8 καὶ Ἰ(ε)ροκλέους λ' ν.

Ἀπολλώνιος Φίλωνος Κεμησαεὺς ι'

Ἰεροκλῆς Μενίππου Ἄωνδοκωμήτη[ς,]

Ἀπολλώνιος Ἑκατόμνω Κεμησσεὺς [.]

⁴⁴ Celal Şimşek, “2015 yılında Laodikeia’da yapılan Çalışmalar”, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, sayı 156, İstanbul, 2017, s.132.

⁴⁵ Şimşek, 2017: 140. Şimşek, kazısı esnasında ele geçen Traianus’a ait bir heykel ve su yasalarının olduğu bir yazıt nedeniyle bu yapının Traianus Nympaheum’u olarak adlandırmaktadır.

⁴⁶ Alain Bresson, Patrice Brun, Ender Varinlioğlu, “Chapitre V: Les inscriptions grecques et latines”, Edt.: Pierre Debord ve Ender Varinlioğlu, “*Les Hautes Terres de Carie*”, Bordeaux, 2001, s. 81-307.

⁴⁷ Brenson, Brun ve Varinlioğlu, 2001: 96.

⁴⁸ Brenson, Brun ve Varinlioğlu, 2001: 99.

- 12 Διονύσιος Μενεκράτου Ὑταρμεύς [.]
 Μένιππος Ἀρτεμιδώρου **Λωνδοκομ**[ήτης .]
 Μέλας Ἀρτεμιδώρου **Λωνδοκομήτη**[ς .]
 Θέων Μολοσσοῦ **Λωνδοκομήτης** [.]

Kome olan Londeis'de bulunan ve MÖ 2 yy.'a tarihlenen yazıt;

	8	κρήνην καὶ τὸ νυνφαῖον Δι[“ι Κ-] αῤῥῶι καὶ Λων[ὸ] - εὔσιν ἀπὸ
Α]νῖξφάν[ης] Ἐρμῖα καὶ Μὲ - λας Μέλανος	12	τῶν προσόδων
4 [κ]ατασταθξί[ν] - τες ἱεροτα - μίαι κατεσ- ιξεύασαν τήν		

Bu yazıt Nymphaeum terminolojisi için oldukça önemlidir. Yazıtta *Krene*⁴⁹ ve *Nymphaion* kelimeleri aynı anda kullanılmıştır. Bu da bize gösteriyor ki; Hellenistik Dönem içerisinde bu iki sözcük birbirinden farklı iki anlam içermekte ve buda Antik Çağ'daki insanların bu iki yapının ayırımını farkında olduğunu göstermektedir⁵⁰. Ayrıca Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde de *Krene* sözcüğünün *Nymphaeum* sözcüğünden fazla kullanılması yine Roma İmparatorluk Dönemi içerisinde bu farklılığın gözetildiğine işaret etmektedir. Bu yazıt için bir diğer önemli husus ise; kome⁵¹ olan bir

⁴⁹ LSJ, κρήνη: well, spring, fountain

⁵⁰ Hüseyin Uzunoğlu, *Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu'da Su ve Su yapıları*, Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya, 2018, s.63-64.

⁵¹ Peter J. Rhodes, Kome, “*Brill's Encyclopaedia of the Ancient World New Pauly*”, Edt.: Hubert Cancik, Helmut Schneider, Leiden-Boston, 2005, s.88-89.

yerleşimin yerinde bulunmasıdır. Kome küçük yerleşim yeri ya da köy anlamına gelmektedir. Küçük yerleşim birimi yada köy niteliği taşıyan Londeis'te Nymphaion yazıtının bulunması, günümüz bazı araştırmacıları tarafından kabul görülen “*Anıtsal Çeşme Mimarisi*” tanımına oldukça aykırıdır. Kome olan bir yerleşim yerinde anıtsal heykeller ve bezemeler ile donatılmış büyük bir Nymphaeum/Nymphaion beklemek akla yatkın değildir⁵². Buda nasıl ki her çeşmenin bir Nymphaeum olmadığını gösterse bile kullanılan “*Anıtsal*” ifadesinin de gerçeği yansıtmadığını gösterir. Çeşmeler için Nymphaeum/Nymphaion terimi yerine Krene sözcüğünün antik dünyada daha çok kullanılması aklımıza *Nymphaeum/Nymphaion* kelimesinin yazıtlarda kullanım amacının ne olduğu sorusunu getiriyor. Burada Latince Nymphaeum kelimesi eski Yunanca Nymphaion kelimesinden türediği için yazımın devamında esas olan Nymphaion terimi üzerinden açıklama yapacağım. Etimolojik olarak LSJ⁵³'ye baktığımızda νυμφαῖον (Nymphaion) kelimesi için iki tanım yapmıştır. Bunlardan biri Nymphe'lere adanmış kutsal alan, diğeri ise mimari arka planıyla çeşme'dir. νυμφαῖον kelimesinin türediği kelimeler ise; νύμφευμα (evlilik), ὁ νυμφευτής, ὁ νυμφίος (damat) , νυμφεύω (evlendirmek), νυμφοκομέω (gelin gibi giydirmek)⁵⁴ kelimeleridir. Bu kelimeler ile etimolojik olarak da kullanılan Nymphaion karşımıza edebi kaynaklarda ilk kez Sophokles'in Antigone adlı eserinde karşımıza çıkıyor. 891. satırda geçen “ὃ τύμβος, ὃ **νυμφεῖον**, ὃ κατασκαφής⁵⁵” kelimesi “Gelin Odası/Gerdeğ⁵⁶” olarak karşımıza çıkıyor. Nymphe'lere adanmış kutsal bir alanı ifade eden en erken epigrafik veri Kyklad adalarından Siphnos'ta belgelenmiştir⁵⁷. “**Νυφῆων ἱερὸν**” yani “Kutsal Nymphaion” anlamına gelen MÖ 500'lü yıllara tarihlenen bu yazıt kutsal alanların varlığını gösteren en önemli yazıtlardan biridir⁵⁸.

⁵²Hüseyin Uzunoğlu, “Küçük Asya Kırsal Yerleşimlerinde Su ve Su Yapıları: Epigrafik Bir İnceleme”, Edt.: Ümit Aydınoglu – Ahmet Mörel, “*Antik Dönemde Akdeniz'de Kırsal ve Kent = Rural Settlements and Urban Center in Mediterranean During Antiquity*”, Mersin, 2017, s.306.

⁵³ LSJ, νυμφαῖον: Sanctuary of the Nymphs, Fountain with architectural background.

⁵⁴ İpek Dağlı, *Nympheler ve Lykia'dan Nymphalere adanmış Kabartmalar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.5.

⁵⁵ Soph. Ant. 891.

⁵⁶ Uzunoğlu, 2018: 64.

⁵⁷ Uzunoğlu, 2018: 64-65.

⁵⁸ Uzunoğlu, 2018: 65.

Νυμφαῖον (Nymphaion) kelimesinin geçtiği epigrafik verilere göz atıldığında Delos'ta, birisi MÖ 4. yy. sonundan, diğer ikisi MÖ 3. yy. ilk yarısına tarihlenen yazıtlar ile karşılaşılıyor. Bu yazıtlardan ilki fragman şeklindedir⁵⁹;

91 [— — — —]ιον καὶ εἰς τὸ Ἡρακλεῖον καὶ εἰς τὸ **Νυμφαῖον** καὶ εἰς τὸν

92 [— — — —]τος τὸ πρότυλον καὶ τὴν **κρήνην** τὴν Μινόνην καὶ

Bu yazıtta, tıpkı Londeis'te bulunan yazıtta olduğu gibi **Νυμφαῖον** (Nymphaion) ve **κρήνην** (Krene) kelimelerini aynı fragman içerisinde birbirinden farklı olarak kullanılmıştır. Bu ayırım yine bir başka Delos yazıtında karşımıza çıkıyor⁶⁰. Bu yazıt⁶¹;

46 [.....ο]υ ἀπενέγκασι μισθωτοῖς · |· ἐκ τοῦ **Νυμφαίου** εἰς παλαίστραν ληνὸν κατακομίσασι μισθωτοῖς · |· κ[.....]

47 [.....]I τῆς **κρηνίδος** ⁶² τῆς πρὸς τῷ ἱερῷ τὸ τέγος ἐπισκεύασαντι Ἐρμῶνι μισθὸς · |· τὰ δρύϊνα ξύλα ἀπὸ τοῦ [.....]

Hellenistik Dönem'e ait MÖ 44'e tarihlenen bir başka yazıt ise yılına Sardeis'te bulunmuştur⁶³. 59. satırda;

59 [. . .]Ω[. . .]ΜΕΝΞ[. . . .] καὶ **ἱερὸν Νυμφαῖον**

Metinde geçen “**ἱερὸν**”⁶⁴ (Hieros) ifadesi LSJ'ye göre bir kutsallık anlamı ifade eder. Kelimenin tamamına bakıldığında anlam olarak “Nymphaion Kutsal Alanı” ifade ediyor olmalıdır.

⁵⁹ IG XI², no. 144, Uzunoğlu, 2018: 65.

⁶⁰ Uzunoğlu, 2018: 65

⁶¹ IG XI², no.159

⁶² Κρήνη kelimesinin küçültme hali κρηνίς olup aynı anlamda kullanılmaktadır. κρηνίδος ise genetive hali olarak kullanılmıştır.

⁶³ SEG 39, no:1290

⁶⁴ LSJ, ἱερὸν: holy place, temple, shrine, sanctuary

Kutsal alan, Nymphelere adanmış yerler anlamını Hellenistik ve Klasik Dönem boyunca devam ettiren Nymphaion'lar, Roma Dönemi'nde de aynı anlamını korumaya devam etmiştir. Örneğin Strabon;

.....Σελεύκειαν αἰ ἐκβολαὶ τοῦ Ὀρόντου· εἶτα τὸ **νυμφαῖον**, σπήλαιόν τι ἱερόν· εἶτα τὸ Κάσιον· ἐφεξῆς δὲ Ποσειδίων πολίχνη καὶ Ἡράκλεια⁶⁵.

“Seleukeia'dan sonra daha ileride Orontes'in ağzı, bundan sonra da sırasıyla, kutsal bir mağara olan Nymphaion, küçük bir kent olan Poseidion ve Herakleia gelir.”

Nymphaeum kelimesi Latince şekliyle ilk kez karşımıza Roma'lı bir coğrafyacı olan Pomponius Mela tarafından yazılmış olan “De Chorographia⁶⁶” adlı eserinde çıkıyor.

“.....a Diana, si creditur, conditum, et nymphaeo specu quod in arce eius nymphis sacratum est maxime inlustre”

Yazının tamamına baktığımızda Khersonesos adında bir kentten bahsediyor ve kentin özellikle Nymphe'lere adanmış mağara biçimindeki Nymphaeum'u ile ünlü olduğunu yazıyor. Bu pasaj Eski Yunanca kullanılan “*Nymphaion*” kelimesinin Latince şeklinde “*Nymphaeum*” olarak ilk defa kullanılması bakımından oldukça önemlidir⁶⁷.

Nymphaion/Nymphaeum kelimelerinin ilişkili olduğu bir diğer kelime de τὸ ὑδρεκδοχῖον (Hydrekdochion)'dur. Etimolojik olarak suyun tutulduğu, bekletildiği, saklandığı tank anlamına gelir⁶⁸. Bazı araştırmacılar⁶⁹ bu kelimenin Latince Nymphaeum için kullanılmış Eski Yunanca bir kelime olduğunu savunurlar. Ancak en son araştırmaların bu ilişkinin desteklenmediği Uzunoğlu tarafından ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Ephesos'ta bulunan ve Nymphaeum Traianus olarak kabul edilip yayını yapılan çeşmenin arkhitrav blokları üzerinde bulunan yazıtta bu kelime geçiyor. Nymphaeum olarak⁷⁰ tanımlanan bu yapının yazıtında bunu destekleyecek herhangi bir veri bulunmamaktadır. Yazıtta baktığımızda⁷¹;

⁶⁵ Strabo. 16.2.8.

⁶⁶ Mela, 2.3.

⁶⁷ Frank E. Romer, *Pomponius Mela's Description of the World*, The University of Michigan Press, 4.Edition, 2001, s.69.

⁶⁸ LSJ, ὑδροδοχεῖον: water-tank

⁶⁹ bk. Uzunoğlu, 2018 dn.306.

⁷⁰ Quatember Ursula, *Das Nymphaeum Traiani in Ephesos*, Austrian Academy of Sciences Press, 2011.

⁷¹ IEphesos II, No:424

[με]τὰ Ἰουλίας Λυδίας Λα[τερανῆς - - ἰλ]λη[ς] τῆ[ς] γυναικός] θυγα[τ]ρὸς Ἀσίας, ἀρχιε[ρείας καὶ πρυτάν]εως [- -] ὕδωρ [εἰσ]αγαγὼν δι' οὗ Κ[ατεσκευάσεν ὀχ]ετοῦ διακοσίων καὶ δέκα σταδίων καὶ τὸ ὕδρεκδοχῖον σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ ἀνέθηκεν ἐκ τῶν ἰδί[ων].]

Geçen ὕδρεκδοχῖον (Hydrekdokhion) kelimesi Nymphaeum olarak ile yorumlanmıştır. Ancak aynı yüzyıllarda Nymphaeum kelimesinin kullanıldığını daha önceki örneklerde görmüştük.

Su ile ilgili en çok kullanılan bir diğer terim ise τὸ ὕδρεῖον (Hydreion) kelimesidir. Etimolojik⁷² olarak bu terimde suyun olduğu, biriktiği yer anlamındadır. ὕδρεκδοχῖον (Hydrekdokhion) olduğu gibi basit rezervuara sahip çeşme yada su deposu olarak kullanılır. “τὸ ὕδρεῖον” (Hydreion) teriminin kullanım amacına göre, arkeolojik buluntuları, yazıtı, bunun bir çeşme mi yoksa bir depo olarak mı kullanıldığını gösterir. Ancak bu kelimenin de Nymphaion kelimesinin yerine kullanılmadığını aynı anda ikisinin de kullanıldığı şu yazıttan anlayabiliyoruz⁷³;

8 ρια καὶ τὸ φριγ(ι)δάριον καὶ τὸ Νυμφαῖον ἐκ θεμελίου σὺν παντὶ τῷ κόσμῳ αὐτῶν καὶ τοῖς ἀγάλμασιν καὶ τὸ ὕδρεῖον καὶ τὸ ὕδωρ τὸ

Uzunoğlu'nun çevirisi ile “İ.S. 2. yüzyılın ikinci yarısının hemen başlarında Bulgaristan'ın Augusta Traiana (= Stara Zagora (Türk. Eski Zağra) kentinde Nikomedeia'lı Ulpius Hieronymos isimli bir başrahip kendi cebinden hamam, tüm süslemeleri ve heykelleri ile birlikte temelinden itibaren bir nymphaion ve bir de hydreion yaptırmış ve bu yapıları besleyecek bir su yolu yaptırarak bütün bu kompleksi önce Nymphe'lere, daha sonra da kente adamıştır⁷⁴”. Çeşme terminolojisi içinde en sık kullanılan kelimelerden olan ὕδρεῖον⁷⁵ daha önce de belirttiğimiz gibi buluntu yerleri ve yazıtlar ile farklı anlamlar içerisinde kullanılabilir. Bazen bir çeşme, bazen bir su deposu ve hatta bazen sarniç olarak karşımıza çıkması muhtemel bu terim Anadolu'da 15 yazıtta karşımıza çıkmaktadır⁷⁶.

⁷² LSJ, ὕδρεῖον: water-bucket or water-tank

⁷³ SEG, 26 no:784

⁷⁴ Uzunoğlu, 2018:69

⁷⁵ Ayrıntı için bk. Uzunoğlu, 2018: 83-86

⁷⁶ Uzunoğlu, 2018:83.

Πήγη (Pege) yine su kaynakları için sıkça rastladığımız bir diğer terimdir. LSJ'de⁷⁷ akarsu, pınar olarak tanımlanmıştır. Antik kaynaklarda nehirlerin kaynağı olarak kullanılmıştır⁷⁸. **Πήγη** (Pege) ve **κρήνη** (Krene) sözcükleri bir çok araştırmacı tarafından aynı anlamda kullanılması ile bir tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmayı destekleyecek pek çok örnek vardır. Örneğin; pek çok antik kaynakta Klepsydra kaynağını **κρήνη** (Krene) diye adlandırılırken, Pausanias **Πήγη**⁷⁹(Pege) olarak tanımlamıştır⁸⁰. Epigrafik bilgiler bu iki kelimenin bir çok kez kesin hatlar ile ayrıldığını gösterir⁸¹. Bu bağlamda doğal yollar ile oluşan su kaynaklarına Πήγη, bunun üzerine bir yapı inşa edildiğinde ise **κρήνη** (Krene) olarak adlandırılır⁸². Antik yazarların metinlerinde **Πήγη** (Pege) olarak belirtilen bir kaynağın başka bir metinde **κρήνη** (Krene) olarak kullanılması, bu kelimenin dikkatsizce bir kullanımı ile açıklanması mümkündür.

2.2. Antik Kaynaklarda Nymphaeumlar

Mitolojide ikincil tanrıça grubunda bulunan Nympheler, Ion lehçesinde Nympe (νύμφη), Dor lehçesinde Nympha (νύμφᾱ) , Latin lehçesinde ise Nympha/Nympha olarak tarih boyunca bir çok farklı isimler ile adlandırılmıştır⁸³. Nympe kelimesinden bir çok kelime türetilmiştir. Bunların hepsi de evlilik ile ilişkilendirilen sözcüklerdir. Örneğin; τό νύμφευμα (evlilik), ὁ νυμφευτής, ὁ νυμφίος (damat), νυμφεύω (evlendirmek), νυμφοκομέω (gelin gibi giydirmek) bunlardan sadece bazılarıdır⁸⁴.

Dişi hayatın bir parçası olan kırlarda, ormanlarda, ırmaklarda, kaynaklarda ve dağlarda yaşayan⁸⁵ Nympheler (Res. 2a-b-c.), mitolojik anlamı dışında etimolojik

⁷⁷ LSJ, Πήγη: water-running

⁷⁸ Bkz. Uzunoğlu, 2018 dp. 274

⁷⁹ Pausanias I.28.4.

⁸⁰ Uzunoğlu, 2018: 76

⁸¹ Uzunoğlu, 2018: 80.

⁸² Uzunoğlu, 2018: 80

⁸³ Dağlı, 2011:5.

⁸⁴ Dağlı, 2011: 5.

⁸⁵ Pierra Grimal, *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, Kabalcı Yayınevi 2. Basım, İstanbul, 2012, s.533-534.

olarak; Eski Yunancada başı örtülü yeni gelin⁸⁶, evlenecek çağa gelmiş genç kız anlamına da gelir. Antik yazarlardan Malalas'ın anlatımından Atinalıların ilk kralı Kekrops, Atinalılar üzerinde hüküm sürmeye başlar başlamaz imparatorluğa tabi olan bakire kadınların, tek bir erkekle evlenmeleri için bir yasa çıkarılmasını emretti. Yasada bakire bu kadınlara “Nymphs” denilirdi çünkü; bakire kadınlar kaynaklar gibidir doğum yaptıklarında, bilinmeyen kaynaktan süt akışını üretirler⁸⁷. Etimolojik olarak açıkça belirtilmese bile gelinler (Nymphs, Nymphe) ve Nymphaeumlar arasında bir bağlantı olduğundan şüpheleniliyor⁸⁸. Kaynaklarda fışkıran sular nasıl ki bir beklenti içinde olmadan insanlara sunuluyorsa, genç kadınlarda doğum yaptıktan sonra kendi bünyelerinde fışkırarak ürettikleri sütleri bebeklere sunarken bir beklenti içinde olmayıp onlara can verirler, tıpkı birer kaynak gibi. Buradan da kaynakların Nymphelere adanmış olduğunu anlayabiliriz. Nymphaeum olarak tanımlanan çeşme formunun ilk önce mağaralardan oluştuğunu söyleyebiliriz⁸⁹. Antik kaynaklarda Nymphelere adanmış ve Nymphaeumun kökenini oluşturan yapay kutsal mağaraların olduğuna dair elimizde bir çok veri bulunmaktadır.

Nymphe kültüne ve kutsal alanlarına ait ilk bilgileri Homeros, *Odyseia* destanında aktarır. İnsanların mağaralarda Nymphelere dua ettiklerini ve onlara adaklar adadığından bahseder⁹⁰.

Strabon, Orontes Nehri'nin yakınlarında Nymphaeum olarak adlandırılan kutsal bir mağaranın varlığından bahseder⁹¹. Pausanias Kithaeron'un tepelerinin birinin zirvesinde “Stragitides” olarak adlandırılan, Nymphelerin kutsal mağarası olduğunu belirtir. Burada eskiden bir kehanet merkezi olduğunu ve Nympholepti dedikleri yerlilerin birçoğu cinli (perili) olduğundan bahseder. Mağaraların nymphelere özellikle, üzerinde oluşan köpükle ve damlayan sular yüzünden Naidas (Naisa) olarak adlandırılan nymphelere adandığından bahseder⁹². Tatlı su kaynaklarında yaşayan Naidesler,

⁸⁶ Ezra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi 5. Basım İstanbul, 1993 s.219-220.

⁸⁷ Elizabeth Jeffreys vd, *The Chronicle of John Malalas*, Malalas 4,71, Brill, Melbourne, 1986.

⁸⁸ Elizabeth Jeffreys, *Studies in John Malalas*, Brill, Leiden, 2017, s.62.

⁸⁹ Givones, 1969: 137; Elderkin, 1941: 132; Glaser, 1983: 118-121; Longfellow, 2011: 3.

⁹⁰ Hom. *Od.* 12.316, 13.102, 13.349, 17.205.

⁹¹ Strabo. 16.2.8.

⁹² Paus. *Per.* 9.3.9

iyileştirme ve kehanet gücüne sahip olduğuna inanılır⁹³. Yine Homeros'un *Odyseia* adlı eserinden öğreniyoruz ki Yunanistan'da Ithake ve Parnasse'da Nymphelere adanmış kutsal mağaralar bulunmaktadır⁹⁴. Yine Thucydides'in⁹⁵ anlatımlarından Pnyx tepesinin eteklerinde iki ayrı mağaranın birleşmesiyle meydana gelen Kallirrhoe mağarası en erken kutsal mağara örneklerindedir.

Arkeolojik veriler Nymphelere adanmış alanların büyük çoğunluğunun mağalar olduğunu ve buralarda çeşitli adakların sunulduğunu bize gösterir. Özellikle Yunanistan'da, dağlık alanlarda çok fazla mağara bulunmasına rağmen bunların hepsini Nymphe kutsal alanları olmadığını görüyoruz. Bunun en önemli sebepleri; bunların tatlı su kaynakları olmamaları ve coğrafi konumu yüzünden ulaşılması zor olmasındandır.

Homeros, *Odyseia*'da⁹⁶ Naiden nymphelerinin kutsal mağaralarında kraterler, amphoralar ve bal saklama kaplarının olduğunu söyler. Bu dizeler Nymphelere tapınım gösterildiği ve adaklar adandığına dair en erken verilerdir. Yine *Odyseia*'da nymphelerin olduğu çeşmelerde sunaklar bulunduğunu ve yolcuların adaklar adandığından bahseder⁹⁷. 1934 yılında keşfedilen Sikyon yakınlarındaki Saftulis Mağarası'nda ele geçen ahşap panellerden bir tanesi bize nymphelere tapınım ve sunulan adaklar hakkında geniş bilgiler vermektedir⁹⁸. Atina Ulusal Arkeoloji Müzesi'nde sergilenen ve Pitsa paneli (Res. 3a-b) denilen bu panellerin bir tanesinin üzerinde sunağa doğru ilerleyen yedi figür bulunmaktadır. En öndeki başında çelenk bulunan kadın figürü arkasında ki diğer iki kadın figürü gibi mavi peplos ve kırmızı himation giymiştir. Bu kadın elinde tuttuğu oinokhoe ile sunağa libasyon yapmaktadır. Yukarıda tuttuğu sol elindeki tepside iki oinokhoe bir çok eşya bulunmaktadır. Sunağın üstünde kırmızı kan lekelerinin olmasından dolayı daha önce de burada kurban kesildiği anlaşılmaktadır. Panelin üzerinde soldan sağa Korinthos lehçesiyle, en sondaki kadın figürünün üzerinde Yunancası (Euthudika), yanındaki diğer kadın figürünün üzerinde

⁹³ Grimal, 2012: s.525-526

⁹⁴ Hom.*Od.* 5.57, 13.104

⁹⁵ B. Dunkley, "Greek Fountain-Buildings before 300 B.C.", *BSA*, vol. 36, 1935-1936, s.144.

⁹⁶ Hom. *Od.* 5.104.

⁹⁷ Hom. *Od.* 17.204,211

⁹⁸ Dağlı, 2011, 48.

yunancası (Eukolis) yazıtı yer almaktadır. MÖ 6. yy'a tarihlenen bu paneller sayesinde nymphelere hem sıvı hemde kanlı adaklar sunulduğunu görebiliyoruz⁹⁹.

Çeşmelerin yaşamsal önemli vardı. Eski yazarlar bu yapıların ilginç özelliklerinden ve bezemelerinden söz ederdi¹⁰⁰. Pausanias¹⁰¹ bir yerin kent sayılabilmesi için o yerin sahip olması gereken mimari elemanları sayarken “Çeşme” (κρήνη) lerini de bu grubun içine sokmuştur. Buda çeşmelerin önemi hakkında bize önemli bilgiler verir.

Yunanlılar kaynak suların tanrıçaları olan Nymphelerin tanrısallıklarına ait su kaynaklarına “nymphelerin kutsal alanı” anlamına gelen νυμφαῖον (Nymphaion) demişlerdir. Yazıtlarda nymheum, nymfeum, nymfium olarak da geçer¹⁰².

Roma Dönemi'nde de nymphe kültürünün varlığına ve nymphelere adanmış kutsal alanlarının olduğuna dair elimizde çok fazla veri bulunmaktadır. nymphelere adanmış kutsal alanlar olan nymphaeumların şüphesiz her zaman Roma için benzer anlam ifade etmediğini söyleyebiliriz. Cicero'nun anlatımında¹⁰³, imparator Cladius'un Libertatis atriumunda olan nymphelerin kutsal alanını yaktığından söz eder. Plinius¹⁰⁴, Agrippa ikinci Augustus bayındırlık memurluğu sırasında Roma'da 300 bronz veya mermer heykelle ve 400 mermer sütun ile dekore edilmiş 500 çeşme inşa ettirmiştir.

Edebi kaynaklarda nymphaion kelimesinin kutsal bir mağara biçiminde ilk kez kullanılması MÖ 4 yy.'ın komedi yazarı Menander'in “Dyskolos¹⁰⁵” adlı eseri ile karşımıza çıkıyor.

⁹⁹ Jennifer Larson, *Greek Nymphs Myth, Cult, Lore*, Oxford University Press, New York, 2001, s. 232-233.

¹⁰⁰ Richard Ernest Wycherley, *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Çev.: Nur Nirven-Nezih Başgelen Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2011, 231.

¹⁰¹ Paus. *Per.* 10.4.1.

¹⁰² P. Monceaux, “Nymphaeum” *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines 4.1*, “Nymphaeum” Librairie, Paris, 1907, s.129-132

¹⁰³ Cic. *Pro. Mil.* 73.

¹⁰⁴ Plin. *HN.* 36.121.

¹⁰⁵ Men. *Dys.* 1-5.

Antik roman yazarı Longus'un, Daphnis ve Khloe adlı eserinde bir Nymphaionun nasıl olması gerektiği hakkında bize ayrıntılı bilgiler verir¹⁰⁶. Kitabının ilk bölümünde Longus, nymphelerin kutsal mağaralarının içinde bir kaya olduğunu, nymphe heykeli olduğunu ve bu heykelin omuzlarının ve ayaklarından gövdenin üst kısmına kadar çıplak olduğunu, belinde bir kemer, saçlarının omuzlarının aşağısında olduğunu ve yüzünde bit tebessüm olduğundan bahseder. Bu kutsal alanın kubbesi yüce kayanın da merkezi olduğunu içinde mağaranın içinde ise bir çeşmenin nehre doğru aktığını aktarır¹⁰⁷. MS 1-2. yy.'lar arasında yaşamış olan Longus'un nymphaionu betimlerken kullandığı ayrıntılı anlatım bir roman yazarı olduğu için ne kadar gerçeği göstereceğini bilemesek de o yüzyıllarda Nymphaionun kelime olarak onlara ne ifade ettiğini bize göstermesi açısından önemli bir kaynaktır.

2.3. Çeşme Yapı Tipinin Tarihsel Gelişimi ve Erken Örnekleri

Yunanlılar kaynak suların tanrıçaları olan nymphelerin tanrısallıklarına ait su kaynaklarına "Nymphelerin kutsal alanı" anlamına gelen νυμφαῖον (Nymphaion) demişlerdir. Yazıtlarda nymheum, nymfeum, nymfium olarak da geçer¹⁰⁸. Erken dönemlerden itibaren Yunanlılar, kaynak suların bulunduğu doğal mağaralarda tapınımda bulunup sunular sunuyorlardı¹⁰⁹. İthaka'da, Kalipso'nun mağarası, Parnassos'un mağaraları, Spyle mağarası (Spil Mağarası?), Kithaeron'daki mağaralar¹¹⁰ bu tarzı gösteren erken örneklerdir. Bu mağaralar bir kutsal alan ifade eden ve tapınım görülen yerler olması bir yana aynı zamanda birer kaynak olmaları nedeniyle su ihtiyacını da karşılayan yerlerdi.

Basit yapılı çoğunlukla bir teras duvarına, bir anıta ya da başka bir yapıya eklenmiş olan çeşmelerin varlığını Hellen dünyasında, MÖ 6. yy. kadar takip

¹⁰⁶ W.D. Lowe, *The Story of Daphnis and Chloe : A Greek Pastoral by Longus*, Cambridge, 1908, s. 11

¹⁰⁷ Lowe, 1908: 11.

¹⁰⁸ Monceaux, 1907:129-132.

¹⁰⁹ René Ginouvès, *Laodicée du Lycos : Le nymphée. Campagnes 1961-1963*, Boccard, Paris, 1969, s. 137.

¹¹⁰ Monceaux, 1907: 129.

edebiliyoruz¹¹¹. Atina Agorası'nda, Pompei'deki Germanicus Takı'nda ya da Argos'taki tiyatronun girişinde bulunan çeşmelerde olduğu gibi çeşme havuzları ya da daha küçük olan çeşme rezervuarları bu nedenle sıklıkla büyük bir yapı ile bağlantılıdır. Nişli çeşmeler Yunanistan'da ancak Hellenistik Dönem'e kadar geriye dönüp takip edilmektedir ve bunlar her zaman dikdörtgen bir plana sahiptirler. Yarım yuvarlak çeşme biçimleri ise ancak MS 1. yy.'dan itibaren görülmektedir¹¹² ve bunlar çeşme biçimleri bakımından tipik Roma biçimleri olarak karşımıza çıkar¹¹³.

Erken dönemlerden itibaren Yunanlılar doğal kaynak yerlerini, su ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kullanmışlar. Kaynakların tanrıçalarına adanmış olan bu yerlerde halkın kullanımına daha rahat sunmak için düzenlemeler yapmışlardır. Kutsal olan bu yerler, düzenlemeler ile bölgelerine su sağlayan fonksiyonel yapılar olmuştur. Bu alanlar, kaynak suyu olarak kullanılmaya elverişli değilse, uygun hale getirilir gerekirse kayalar tıraşlanarak işlevsel hale getirilirdi¹¹⁴. Düzenlemelerin yapıldığı bu çeşmelere en güzel örneklerden biri olan Arkaik Dönem içerisine tarihlenen, Delphi'de Kastalia çeşmesinde¹¹⁵, su mağara girişindeki bir oyuktan akıyor, ancak daha sonra çeşitli düzenlemeler ile suyun mağaranın dibinde toplanması için bir havuz kısmı ve olasılıkla heykellerin olduğu nişlerin yapıldığı görülüyor. Kaynaklardan çeşmelere olan adaptasyonu gösteren bir diğer örnek ise Thukydides'in¹¹⁶, anlatımlarında görüyoruz. Burada Tiran Peisistratos tarafından "Kallirrhoe" kaynağının dokuz adet muslukla donatıldığını ve dokuz musluklu anlamına gelen "Enneakronos" çeşmesine dönüştüğü anlatılır. Pausanias¹¹⁷ anlatımlarında Korinth'te; Glauke¹¹⁸ (Res. 4), Pirene (Res. 5) ve Megarada (Res.6) ise bir tane çeşme-ev modelinin olduğundan bahseder. Kendi içinde

¹¹¹Franz Glaser, "Brunnen und Nymhären", *Die Wasserversorgung antiker Städte: Pergamon, Rechte/Verwaltung, Brunnen/Nymphären, Brauelemente*, Band 2, Mainz, 1987, s.118.

¹¹² Glaser, 1987: 118-119

¹¹³ Çeşme ikonografisine baktığımız zaman basit formu ve yapılması için bir yapıya ihtiyaç duyan ilk örneklerin MÖ 6. yy. içerisinde karşımıza çıktığını söylemiştik. Bu tip MS ilk yüzyıllarda bile Hellen dünyasında hala en çok kullanılan form olarak karşımıza çıkıyor. Ancak Glaser, Ginouvès, Monceaux, Mingazzini ve daha pek çok araştırmacının savunduğu ortak tez; Çeşmeler, Yunanistan'da Roma Mimarisinin etkisiyle artık geleneksel formunu terk ederek, yapılması için bir yapıya ihtiyaç duymayan ve alternatif formlar kazanarak karşımıza çıkıyor.

¹¹⁴ Dunkley, 1935-1936: 144

¹¹⁵ Monceaux, 1907: 129

¹¹⁶ Thuk. 2.15.5.

¹¹⁷ Paus. *Per.* 1.40.

¹¹⁸ George W. Elderkin, "The Fountain of Glauce at Corinth", *AJA*, vol. 14 no. 1, 1910, s.19-50.

bir grup oluşturan bu çeşmelerden Megara'daki, Pausanias'a göre Theagenes döneminde yapılmış olmalıdır. Dunkley¹¹⁹ ise Megara'daki¹²⁰ çeşmeyi örnek alarak Korinth'tekilerin de tiranlık dönemi içinde yapılmış olduğunu savunmaktadır. Elderkin¹²¹ ise Megara'daki örneğin Korinth'teki diğer ikisinden erken olması gerektiğini ve plan bakımından onları etkileyip örnek oluşturduğunu belirtir. Peirene'deki çeşmenin tarihlemesinde erken dönemlerine dair yeterli kanıt yoktur ancak Peirene ve Theagenes'in yaptırdığı Megara çeşmesi arasındaki benzerlik, Peirene'nin Periander'in yapı şemalarının bir parçası olduğunu ve bu sebeple 7. yy.'ın sonunda ya da 6. yy.'ın başında inşa edilmiş olabileceğini düşündürmektedir¹²².

MÖ 600 öncesine bakarsak çeşmeler vazo resimlerinde bir dönem sıkça kullanılan bir konu olarak karşımıza çıkar. Erken örneklerinin nasıl olduğuna dair bize en önemli bilgileri veren bu vazolar siyah figür tekniği ile boyanmıştır. Siyah figürlü vazolarda, çeşmeler genellikle doğrusal ve açısız tasarıma iyi uyum sağlar ve kompozisyonun bir arada tutulmasına yardımcı olur¹²³. Siyah figürlü vazolardaki çeşmeler, sürahilerin suya batırılmadan muslukların altında doldurulduğu tiptedir (Res. 7a-b-c-d-e). Önden kesintisiz bir hazne duvarın alt kısmından geçen bir kenarlıktan ya da frizden ayırt edilemez¹²⁴. Bir çok vazoda musluğun seviyesi çok yüksektir. Südhoff¹²⁵ bu yüksekliklerin muhtemelen bu çeşmelerde duş almak için olduğunu söyler. Çeşmelerin planlarına bakacak olursak: ön bölüm boyunca prostyle ya da in antis planında açık kolonad, arka duvarda, bazen de yan duvarlarda ve nadiren sadece yan duvarlarda delikler olan küçük yapılarıdır¹²⁶. Siyah figürlü vazolarda çeşmeler betimlenirken; çeşmenin ana ve görünür bir parçası olması gereken doğal kaya her zaman göz ardı edilmiştir. Çeşme-evlerinin arkasındaki yanlardaki duvarlar kayanın

¹¹⁹ Dunkley Megara'da bulunan örneğin birer model olduğunu söylereyerek aslında Elderkin ile aynı görüşte olduğunu belirtiyor. Ona göre Peirene çeşmesi 7. yy. sonlarında ya da 6. yy. başlarında, Glauke çeşmesi ise 6. yy. ortalarında yapılmış olmalı.

¹²⁰ Dunkley, 1935-1936: 145.

¹²¹ Elderkin, 1941: 125-135.

¹²² Dunkley, 1935-1936: 147.

¹²³ Dunkley, 1935-1936: 153.

¹²⁴ Dunkley, 1935-1936: 153.

¹²⁵ Karl Sudhoff, *Aus dem Antiken Badewesen*, Allgemeines Medizinische Verlagsanstalt, Berlin, 1910, s.64.

¹²⁶ Dunkley, 1935-1936: 154.

yüzeyi olmalıdır ve düzleştirilmiştir olarak verilir ve stilize edilmesi zordur¹²⁷. Sütunlar, korunan arkaik sütunların herhangi birinden çok daha ince olan yükseklikleriyle orantılı olarak hemen hemen her zaman aşırı derecede incedir¹²⁸. Dor düzenli başlıklar Delphi'deki 7. yy.'a tarihlenen Athena Pronaia ve Magna Graceia'nın çeşitli tapınakları gibi erken yapılarda betimlenen çok yaygın tiplerdir ancak daha genişlerdir¹²⁹. Ionik başlıklar geç dönem siyah figür tekniğinden önce görülmezler. Genellikle gövdenin boynu ve volütlerin tabanıyla neredeyse bir çizgide olacak şekilde çok basittirler, böylece yuvarlatılmış uçlarıyla ve ön yüzlerindeki volütleri ile oldukça sıradan köşebentler olabilirler.¹³⁰ Dorik ya da Ionik olarak açıklanamayan başlıklar çok nadirdir. Başlıkların haricinde, Ionik ya da Dorik sütunlar arasında bir ayırım yoktur. Her ikisi de, Dorik sütun saçaklıklarıyla ya da belirli bir düzende bulunmadıkça ayırt edilmeden kullanılır¹³¹. Vazolar üzerinde tamamen Dorik unsurlar ile çizilen çeşme-evi François Vazosu'nun üzerindedir¹³².(Res. 8a-b)

MÖ 6. yy. içerisinde çeşme modelleri hakkında bize bilgi veren bir diğer bulgu Hephaistia'da bulunan Lemnian çeşme modelleridir. 6. yy'ın ikinci yarısına tarihlenen bu modelin çok alçak ön duvarları, sığ ve dikdörtgen bir havzası vardır¹³³ (Res. 9). Delphi'de tapınak terasında bulunan, neredeyse kare bir havzadan oluşan çeşme ise grubunun en erken ve en basit örneğidir¹³⁴ (Res. 10).

MÖ 5. yy.'da Arkaik Dönem'in kırmızı figürlü vazoları üzerinde çeşmeler yaygın değildir ve genellikle çok küçük ve basittir. Siyah figür resim, küçük öğeler içeren dekorasyona, kırmızı figürden daha masif ve geniş uygulamaya elverişlidir; siyah-figür ressamı çizgileri düşünür, kırmızı figür ressamı ise alanları. Bu teknikte figürler doldurulur ve yükseklikleri ile orantılı olarak daha geniş ve dekore edilecek alan daha büyük ve daha sürekli bir desen oluşturan bir grupla kaplanma eğilimindedir.

¹²⁷ Dunkley, 1935-1936: 159.

¹²⁸ Dunkley, 1935-1936: 159-160.

¹²⁹ Dunkley, 1935-1936: 159-160.

¹³⁰ Dunkley, 1935-1936: 161.

¹³¹ Dunkley, 1935-1936: 163.

¹³² Dunkley, 1935-1936: 165.

¹³³ Dunkley, 1935-1936: 175.

¹³⁴ Dunkley, 1935-1936: 175.

Sonuç olarak, mimari öğeler için artık fazla yer yoktur ve sert yapı çizgileri, siyah figürün açılmal biçimleri arasında olduğu gibi artık kalıba uymamaktadır¹³⁵ (Res. 11a-b). Yine 5. yy. içerisinde Korinth'teki Pirene çeşmesi yapılmıştır. Bu çeşmenin duvarları, kaya çıkıntısı altında su çekme haznesinin önüne inşa edilmiş ve alanı altı kareye yakın odaya bölmüştür. Duvarların üzerindeki kaya oldukça sade bırakılmıştır ve fasadı dekore etmek için herhangi bir teşebbüs yoktur¹³⁶. Yaklaşık olarak 430 yılına tarihlenen bir çeşmenin ayaklarının üzerine yerleştirilmiş plakalar ile masaya benzetilmiş ve yalak yerleştirilmiştir. Su, ön duvarındaki boru şeklindeki musluklardan çötenlerden aşağıya doğru yerleştirilen su kaplarına dökülmektedir¹³⁷ (Res. 12). Bu yüzyıldaki en ilginç çeşme Delos'taki çeşmedir¹³⁸ (Res. 13). Yine Hellenistik Dönem içerisinde tarihlenen gemme üzerinde bulunan kadının çeşmeden su almasıyla, çeşmelerin yapısı hakkında fikir edinmemize yardımcı oluyor¹³⁹ (Res. 14). Korinth'te Asklepios kutsal alanında¹⁴⁰, diğeri ise Tegea'¹⁴¹ olan çeşmeler yine bu yüzyıl içerisinde tarihlenir. Korinth'te Asklepios kutsal alanındaki çeşmede dört basamak küçük dikdörtgen bir platforma ulaşır; su bu platformdan dar ve derin bir su tankından bir parapet üzerinden çekilebilmiştir. Kenarda daha düzenli başka bir tank daha bulunmaktadır. Tegea'daki çeşme yaklaşık 550-350 yılları arasında tarihlenmektedir. On iki basamak, kenarları kabaca kare şeklinde düzenlenmiş büyük, düzensiz bloklardan oluşan bir kuyuya ulaşmaktadır; kaynak dipte tabandadır¹⁴².

Dördüncü yüzyıla geldiğimizde ise; burada kalıntılar yetersizdir ancak yüzyılın ortalarıyla beraber genellikle üstü örtülü, sütunları olan, Geç Hellenistik Dönem ve Roma İmparatorluk Dönemi'ne kadar süregelen bir tip olan taş su haznelerinin yapımı başlamaktadır. Çoğunlukla muslukları, ağızları olan ve açıkça su hazneleri olmayan çeşmeler olmalarına rağmen, vazo resimlerinde bile bu dönemin çeşmeleri taştan

¹³⁵ Dunkley, 1935-1936: 177.

¹³⁶ Dunkley, 1935-1936: 178.

¹³⁷ Dunkley, 1935-1936: 178-179

¹³⁸ Dunkley, 1935-1936: 180.

¹³⁹ J.D. Beazley, *The Lewes House Collection of Ancient Gems*, Edt.: John Boardman, BAR s1074 Studies in Classical Archaeology II, Oxford, 2002, s.89

¹⁴⁰ Ferdinand Joseph de Waele, "The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth", *AJA*, vol.37 no: 3, 1933, s.423

¹⁴¹ Dunkley, 1935-1936: 181.

¹⁴² Dunkley, 1935-1936: 181.

yapılmış görünmektedir¹⁴³. İtalya’da bulunan ve Bibliothèque Nationale France’da sergilenen MÖ 350-325¹⁴⁴ yılları arasında tarihlenen 940 envanter nolu çan-krater, bu yüzyılın en erken çeşme örneğini bize gösterir (Res. 15a-b). Çeşme, arka plandadır ve çok küçük bir ölçektedir; yan duvarları birbirine geçmeli İon sütunları ve aralarında bağımsız *in antis* bir sütun olan bir evdir şeklindedir. Bu yüzyılın en güzel örneği 4. yy. ortalarına tarihlenen ve neredeyse tamamı ayakta olan Rhodos’taki Ialysos’ta bulunan çeşmedir¹⁴⁵ (Res. 16). Arka ve yan duvarlar izodomik duvar tekniğinde yapılmıştır ve ön kısımda sütunlar arasına yerleştirilen ve aslan başları şeklinde ağızlıklar bulunan yüksek parapet ile sınırlandırılmıştır¹⁴⁶.

Arkaik Dönem’de gelişen çeşme-ev modelleri, Hellenistik Dönem’de de bu dönemin özelliklerini taşıyarak devamlılığını sürdürmüştür¹⁴⁷. Buna ek olarak Hellenistik Dönem ile birlikte sanatsal ve arkitektonik form kazanmış olan çeşme yapıları evlerde de kullanılmaya başlanmıştır¹⁴⁸. Getty Villa’sında ele geçen ve MÖ 320-300 yılları arasında tarihlenen bir kabartma ile çeşmenin aktığı musluğun bir aslan başı olarak betimlenmesi yine bu geleneğin devam ettiğini gösteren kanıtlardandır¹⁴⁹ (Res. 12).

Çeşme fikri, ilk kez insanlar tarafından doğal kaynaklara yapılan ve pratik kullanımı daha erişilebilir ve kullanışlı olmaları için yapılan uyarlamalardan kaynaklardı. İki çeşme tipi -bağlantısız çeşme ve çeşme-ev- Arkaik Dönem’de evrilmiş ve sonraki dönemlerde devam etmiştir¹⁵⁰. Başlıca rolleri, suyu dekoratif bir etki olarak dekoratif mimari unsurlarla süslenmiş göstermekten ziyade, pratik, günlük ihtiyaçlar

¹⁴³ Dunkley, 1935-1936: 181.

¹⁴⁴ <http://medaillesetantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gb1sk47> (Erişim Tarihi 05.06.2019)

¹⁴⁵ Franz Glaser, *Antike Brunnenbauten (KPHNAI) in Griechenland*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 1983, s. 48-49

¹⁴⁶ Rick Bonnie ve Julian Richard, “Building D1 at Magdala Revisited in the Light of Public Fountain Architecture in the Late-Hellenistic East”, *IEJ*, vol. 62 no. 1, 2012, s. 79.

¹⁴⁷ Patrick Bowe, “The origin and development of the ancient Greek fountain”, *SHG*, vol. 32 no.3, 2012, s. 207.

¹⁴⁸ Glaser, 1987: 118-119.

¹⁴⁹ Bowe, 2012: 209.

¹⁵⁰ Bowe, 2012: 210.

için su sağlamaktı¹⁵¹. MÖ 6. yy.'dan kalma vazo resimlerinde, çeşme-ev ve desteksiz sütunlu çeşmeler olmak üzere iki modelin geliştiğini göstermektedir¹⁵². Yoğun olan kentlerde daha çok çeşme-ev modellerinin kullandığı, az nüfuslu yerlerde ise sütunlu çeşmelerin tercih edildiğini söyleyebiliriz. Arkaik Dönem'in sonlarına doğru çeşme evleri çeşitli dekorasyon düzenlemeleri ve heykeller ile yeni bir boyut kazanmaya başlamıştır. Hellenistik Dönem ile birlikte çeşmelerin faydacı özellikleri ile birlikte birer süs amacı ile kullanıldıkları görülmüştür¹⁵³.

Grek çeşme-ev modelleri genellikle buldukları coğrafi bölgelerin özelliklerini taşımaktadır. Bu çeşmeler doğal kaynaklar, sarnıçlar ve kanalların bu kaynakların üzerinde yerleştirilmesi ile yapılırdı. Erken dönemlerde Tiranlar tarafından yapılan çeşmeler büyük oranda kayaya yapılmalarına rağmen, yakınında uygun kaya bulunmayanlar ise taş duvar destekleri ile yapılmıştır. Kısmen ahşaptan yapılan küçük çeşmeler, ileriki dönemlerde tamamen taş olarak yapılmaya başlanılmıştır. Vazo üzerinde özellikle 6. ve 5. yy.'larda çeşmeler gerçek birer mimari elemanlar olmayacak kadar ince sütunlar ile çizilmiştir. Siyah figür tekniğinde sevilen bir unsur olmakla birlikte kırmızı figür seramiklerinde bu popülerliğini kaybediyor.

Çeşme figürlerinin ilk örneklerine su tanrılarının heykelleri dahildir ve bunlar çeşme yapılarının asıl bağlantı noktalarını oluştururlar¹⁵⁴. Başta Nympheler olmak üzere, onların yanında ayrıca denizden çıkan Aphrodite, nehir tanrıları, deniz yaratıkları (Nereidler ve Tritonlar), Dionyos ve maiyeti yani satyrler, silenler, kaynak bulucu olan Herakles, Hermes ve kanatlı atı ve Pegasus ile birlikte Mousalar'ın çeşmesinde su fişkırmasını sağlayan mitolojik kahraman Bellerophonites sayılabilir¹⁵⁵. Bu gruba balıkçılar, ve hayvanlar da dahil edilmiştir çünkü bunlar hayatlarını suya bağlı olarak yaşamaktadırlar¹⁵⁶. Heykellerin bir diğer grubunda ise; su ile direkt olmayan bir ilişki kurulmaktadır, burada su akımı betimlemeler görülmektedir: tükürmek, kusmak ya da ağlamak şeklinde betimlemeler yapılır, aynı şekilde arada sırada kızdırılmış,

¹⁵¹ Bowe, 2012: 211.

¹⁵² Bowe, 2012: 211.

¹⁵³ Bowe, 2012: 211.

¹⁵⁴ Glaser, 1987: 127.

¹⁵⁵ Glaser, 2000: 447.

¹⁵⁶ Glaser, 1987: 127-128.

baskılanmış ya da öldürülmüş hayvanlar da görülür¹⁵⁷. Normalde su ile direkt ilişkisi olmamasına rağmen suyun aktığı kap bazen atribut olarak işlenmiştir. Temelde her plastik bezeme çeşme figürü olarak kullanılabilir. Heykellerin bazı bölümlerindeki su borusu için açılmış kanallar kesin bir bağlantıya izin verirken büyük bölümde korunan heykelerde sadece buluntu durumları yoluyla bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır¹⁵⁸.

İlerleyen dönemlerde ise çeşme yapısı farklı anlamlar yüklenmesi¹⁵⁹ ile çeşmelerin heykel gruplarında da değişimler yaşanmıştır. Artık dinsel figürler ile birlikte politik beklentiler yeni heykel gruplarını ortaya çıkarmıştır. Buna en güzel örnek hiç şüphesiz Herodes Atticus Nymphaeumu'dur.¹⁶⁰

Erken dönemler ile beraber zaman içerisinde değişik formlar kazanan çeşmeler, gibi büyük yapı projeleri için özellikle de devamlı bir yüksek gider söz konusu olduğundan uygun bir ekonomik alt yapı gerekiyordu¹⁶¹. Bir çeşme yapısı ya da nymphaeumun yüksek giderleri konusunda çok az bilgi sahibiyiz: parçalar halinde ele geçmiş bir yazıt (MÖ 370-360) Epidauros kutsal alanında ele geçmiştir ve bir çeşme yapısı için çalışmalar konusunda bir sözleşmeyi sunmaktadır¹⁶². Bunun yanında bir çeşme kaynağının kazılması için gerekli aletler de hesaplanmıştır. Korunan parçalarda yaklaşık 4 ila 6 talent anılmaktadır¹⁶³.

2.4. Roma Dönemi Çeşmelerinin Gelişimi

Sonsuz taze su kaynağıyla kent içinde bulunan Roma Dönemi çeşmeleri, doğayı kullanmaya, dizginlemeye ve kontrol etmeye yönelik Roma'nın maharetinin bir kanıtı olmuştur. Kent merkezinde bulunmayan su kaynaklarını kentlerin merkezine getiren ve

¹⁵⁷ Gaser, 1987: 127-128.

¹⁵⁸ Gaser, 1987: 127-128.

¹⁵⁹ Özellikle Roma Dönemi'nde çeşmeler birer propaganda amaçlı kullanılmaya başlanılmış. Kentin ileri gelenleri İmparatorluk ile ilişkilerini güçlendirmek, kendilerini, bağlı buldukları aileleri ve imparatorları yüceltmek, toplumdaki seviyesini ortaya koymak için çeşmeler yapılmıştır.

¹⁶⁰ Renate Bol, *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus-Nymphaeums*, Olforsch XV, Berlin, 1984, s.151-196.

¹⁶¹ Glaser, 1987: 128.

¹⁶² Glaser, 1987: 128.

¹⁶³ Glaser, 1987: 128.

en yaygın tipi gösteren, kent sakinlerinin günlük kullanıma yönelik su aldıkları yerlere uygun olarak konumlandırılan sokak çeşmeleridir. Işıldayan mermerin muazzam görünümü, ilgi çeken plastik bezemeleri ve doğal dünyanın kentsel çevreye kinetik entegrasyonu ile antik kentlerin vahalarını yaratmıştır. Bu anıtlar, yüzeyin bir tarafından diğer tarafına hareketli sahnelerin yansıması ve hızlı akan suyun sesiyle yoldan geçenlere birer dinlenme yeri olmuştur. Sürekli akan su, bunaltıcı yaz günlerinde, havayı serinlettikçe ve hafif bir esinti yarattıkça insanlar için fiziksel ve psikolojik ferahlama alanları yaratmıştır.

Roma pratiğinin en az tartışılabilir özelliklerinden biri de su unsurunun dekoratif ve mimari bileşen olarak kullanılmasıdır. Başka bir deyişle, kentteki suyun gerekli dağılımı, İmparatorluk Dönemi'nin şehir plancılarına sıkça yardımcı olmuştur; çünkü, planları ve boyutları çok değişkenlik gösterebilen bu çeşmelerin suyu şehre ulaştırmak ve sudan yararlandırılmak ortak noktası olmuştur. Roma çeşmeleri eşdeğerlerini, İtalya veya Güney Almanya şehirlerinin barok yapılarında daha sonra bulacaklardır¹⁶⁴.

Şehirlerdeki ya da kutsal alanlardaki nymphaeumlar sık bir şekilde büyük su akıtma sistemlerinin son noktaları ile ya da dağıtma sistemleriyle donatılmışlardır. Aynı aqueductlerde olduğu gibi anıtsal çeşme yapıları da sıklıkla özel ya da imparatorun bağışlayıcı olarak adları ile bağlantılıydı. Bununla birlikte çeşmelerin, kentte bulunan topluluklar tarafından finanse edildiği de olmuştur¹⁶⁵. Bu tip gösterişli yapılar, inşasına katkı sağlayan herkese aynı zamanda prestij sağlamıştır¹⁶⁶. Roma anıtsal sivil çeşmeleri hem halkın taze suya erişimini artıran kullanışlı gösterişli yapılardır; hem de yapıyı yaptıranın Roma İmparatorluğu'ndaki statüsünün ve kimliğinin anlaşılmasında büyük öneme sahip mimari formlardır. Özellikle anıtsal çeşmeler yapıyı yaptıranların varlığına, statüsüne, gücüne ve ilişkilerine hitap eder. Etkileyici görünümüleriyle kent içindeki yerleşimleri, onları kentsel peyzajda odak noktaları yapmıştır ve böylece çeşmeler, bir yapıyı yaptıranın ve onun halkının statüsünü, herhangi bir rakibinin üstün görünmesine olanak sağlayan arenalar olmuştur. Ayrıca anıt tipi, kalıcı bir biçimde

¹⁶⁴ Pierre Gros, *L'architecture romaine: Du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire (Les manuels d'art et d'archéologie antiques) vol. 1*, Editions A&J Picard, Paris, 1996, s. 418.

¹⁶⁵ Glaser, 1987: 121

¹⁶⁶ Glaser, 1987: 121.

imparator ile ilişkili olduğundan, çeşmeler yüksek bir imparatorluk bilincine hitap etmiştir. Anıtsal sivil çeşmeler, neredeyse sadece imparatorlar ve imparatorlara anıt ithaf eden elitlerle sınırlı olan bir korpusa aittir.

Roma İmparatorluğu'nun sivil merkezlerinde bulunan anıtsal çeşmelerin mevcut arkeolojik kalıntıları, bunları yaptırınların veya onarımına katkıda bulunanların imparatorluk ile ilişkilendirilebilen kişiler olduğunu gösteriyor. Ayrıca, but anıtların faydacı amacı olan sivil bir nüfusa içme suyu sağlamak statü ve onurlandırma karşılığında kamusal işlerin projelerine ve olanaklarına özel fonların harcanması ve bu tür toplumsal armağanlara yerel tepkiler olan hayırseverliğin keşfedilmesine olanak sağlamaktadır¹⁶⁷. Mevcut durum imparatorluk ve eyalet elitleri arasında etkileri olan diyalogu güçlenilmesinde sivil hamiliğin rolünü dikkate değer biçimde önemli olduğunu bize gösteriyor. Bu anıtsal çeşme mimarisi aynı zamanda imparatora bağlılık ve kent sakinlerine teşekkür göstergesi olarak da kabul ediyordu. Eğer bağışçılar; tanrılar, heroslar ve imparatorlar ile birlikte heykel programlarında betimleniyorsa burada bir heroism ve apotheose¹⁶⁸ isteği belirgin olarak vurgulanmış olmalıdır. Bu konu mezar sanatında da pek çok kez yapılmıştır.

Anıtsal çeşmeler bağımsız gösterişli yapılarını, Roma'da Augustus ve Flaviuslar döneminde inşa edilen imparatorların ve elitlerin Geç Cumhuriyet ve Erken İmparatorluk konutlarındaki sanatsal su görüntülerinin yapıldığı küçük çeşmelerinden esinlenmiştir¹⁶⁹. Roma'da ortaya çıkmasından kısa bir süre sonra, Roma anıtsal çeşme formu doğu eyaletlerine ilk olarak en azından kısmen Roma'daki emperyal gösterişli yapılardan esinlenen Romalı yöneticiler ve yerel elitler ve sonrasında belki de bu çeşmelere bir emperyal yanıt olarak, Roma anıtsal çeşme tipini Yunanistan'a taşıyan Hadrianus ile başlayarak imparatorların kendileri tarafından tanıtılmıştır¹⁷⁰. Aekhaia eyaletindeki Hadrianus çeşmeleri, Hellen-Roma kent çeşmeleri arasından benzersizdir, çünkü saltanatının merkezi öneme sahip ideolojik bir mesajını vurgulayan yeni bir mimari form oluşturmak için geleneksel Hellen mağara çeşme (grotto) formuyla Roma

¹⁶⁷ Brenda Longfellow, *Roman Imperialism and Civic Patronage*, Cambridge University Press, New York, 2011, s. 2.

¹⁶⁸ Glaser, 1987: 123.

¹⁶⁹ Glaser, 1987: 118-121.

¹⁷⁰ Longfellow, 2011: 3.

teknolojisini birleştirmişlerdir¹⁷¹. Anadolu gibi diğer bölgelerde de İmparator Hadrianus, yerel hayırseverlerin yeni büyük anıtsal çeşmelere sponsorluk yaptığı ve saltanatı süresince yapmaya devam ettikleri bir ortam ile karşılaşmıştır. Aekhaia'da gelişen anıt tipini tekrar etmekten ziyade, Anadolu'daki Hadrianus dönemi çeşmeleri, mimari formların, hidrolik tekniklerin ve dekoratif programların geniş bir çeşitliliğini denemişlerdir. Hadrianus'un eyaletlere olan atılımı, kendi saltanatı süresince hiçbir anıtsal sivil çeşmenin yapılmadığı Roma'nın zararına olmuştur. Severuslar döneminde İmparatorlar¹⁷² Nympheum'ları, Hadrianus ve yerel elitlerin tanıttığı eyaletlere özgü yenilikler içeren yeni bir formda Roma'ya geri döndürmüştür¹⁷³. Önceki imparatorluk çeşmelerinden daha geniş ve daha gösterişli olan Severus dönemi anıtları, imparator ailesi ile yakından ilişkilendirilmiştir ve yine bu anıtların benzersiz özellikleri, Severus hanedanı süresince ve sonrasında eyaletlerde elitler ve imparatorlar tarafından anıtlarda taklit edilmiştir¹⁷⁴.

Her bir anıtsal çeşme, topoğrafik yapı, mimari, heykel ve hidrolojide kişisel hamiler yaptıranlar tarafından yapılan seçimleri gösteren önemli bir sivil bağıştır. Zaman içinde ve çeşitli coğrafi bölgeler incelendiğinde, bu özelliklerin bileşik etkileşimi hamilerin/yapıyı yaptıranların hem Roma imparatorları hem de imparator ailesi ile ilişkilendirilmeyi isteyen kişiler toplumun refahını görünür kılan anıtsal hediyeler vasıtasıyla kendi sivil vatandaşlarını nasıl kurduğu açığa çıkmaktadır¹⁷⁵.

¹⁷¹ Longfellow, 2011: 3

¹⁷² Longfellow 2011 yılında yayınladığı *Roman Imperialism and Civic Patronage* adlı kitabında İmparatorlarla ilgili anıtlarda bulunan sosyal, politik ve kültürel beklentileri, İmparatorların nerede, ne zaman ve ne sebeple anıtsal sivil çeşmeleri finanse ettiğini ve bazı yerel elitlerin imparatorlara çeşmeler ithaf ederek nasıl imparatorluğa yakın statü elde ettiklerini, bu çeşmeler ve peyzajdaki pozisyonları vasıtasıyla, imparatorlar ve elitlerin, belirli sosyal ortamlarda kendilerini ve rollerini nasıl kurduklarını, bireysel temsil ve daha büyük güçler arasındaki etkileşimi göz önünde bulundurarak, Roma İmparatorluğu içerisinde hamiliğin sosyal işlevlerinin nasıl süre geldiğini ayrıntılarıyla açıklamıştır.

¹⁷³ Longfellow, 2011: 3

¹⁷⁴ Longfellow, 2011: 3

¹⁷⁵ Yakın zamana kadar, Roma çeşmeleri üzerine yapılan çalışmalar ya kişisel gösterişli yapılara ya da kronolojik ve mimari tipoloji oluşturma üzerine yoğunlaşmıştır. Sonraki kategoride olan çalışmalar, tipik biçimde mevcut anıtların coğrafi olarak çizilmiş sunumları şeklinde olmuştur. Çeşmeler üzerine yapılan monografiler ve kataloglar bölgesel sınırları geçince, genellikle çeşmelerdeki benzer özellikler ve anıtların diğer tipleriyle tartışma içerisinde çeşmelerin belirli mimari ve dekoratif öğelerini tartışır.

Günümüzde Roma anıtsal mimari çeşmeler Nymphaeum olarak adlandırılır¹⁷⁶. Nymphe kültü Roma Dönemi'nde de bilindiğine dair elimizde çok fazla veri bulunmaktadır¹⁷⁷. Roma nymphaeumları kutsal alanları belirtmekle birlikte şüphesiz ki her zaman bunu ifade için kullanılmamıştır¹⁷⁸. Erken çeşme örneklerinde karşımıza çıkan ve kutsal alanı ifade eden mağara-çeşme düzenlemeleri daha sonraki dönemlerde ise mimarların müdahaleleri ile yerini kısmende olsa yapay mağara – çeşme düzenlemesine bırakmıştır. Yapay şekilde oluşturulan bu düzenlemeler ile birlikte kutsal alan ideolojisinin devamlılığı koruna gelmiştir¹⁷⁹. Özellikle kent yaşantısında halkın kullanımına sunulan Nymphaeumlar kutsal bir amaca yönelik olmaktan çok, fonksiyonel ve birer propaganda amacı olarak kullanılmıştır¹⁸⁰. Roma Dönemi'nde inşa edilen çeşmeler ilk örnekleri ve sonrasını takip eden süreçlerdeki mimari tarzının dışına çıkmaya başlıyor. Bu dönemde çeşmeler, tiyatroların scaenae fronslarını andıran cephe mimarileriyle, sütunlarıyla, nişleriyle ve heykelleriyle şüphesiz kendi mimari konsepti içinde en anıtsal örneklerini oluşturur. Her ne kadar kendinden önceki örneklerinde mimari ve düşünce açısından oldukça farklı bir şekle dönüşse bile, hala mağara-çeşme-kutsal alan ilişkilerinin devam ettiği örneklerde mevcuttur¹⁸¹. Özellikle Tiberius döneminde doğal mağaralar içlerinde düzenlenmiş, sarkıtlarla, kabuklarla ve mozaiklerle donatılmış ve suyun akışıyla süslenmiş büyük mağara-çeşmelerine rastlanılmaktadır. En ünlüleri MS27-37 yılları arasında yapılmış Capri adasındaki Arsenal ve Matromania mağaralarıdır¹⁸². Bu mağaralardan bazıları, Arsenal'deki gibi döngüsel bir şema planına (Res. 18a-b) sahip olsa da¹⁸³, diğerleri ve özellikle (genişliği 6 m, uzunluğu 11 m'den fazla) dikdörtgen biçiminde bir tür zemin ve net olarak bir apsis belirtiyordu (Res. 19a-b)¹⁸⁴.

¹⁷⁶ Glaser, 1987: 118.

¹⁷⁷ Monceaux, 1907: 130.

¹⁷⁸ O. Reuter, "Nymphaeum", *RE*, XVII-2, 1937, 1517-1524

¹⁷⁹ George Wicker Elderkin, "The Natural and the Artificial Grotto", *Hesperia*, vol.10, 1941, s.125-135; Franz, 1987: 118.

¹⁸⁰ Monceaux, 1907: 129-130.

¹⁸¹ Ginouvès, 1969: 138.

¹⁸² Ginouvès, 1969: 139.

¹⁸³ Paolino Mingazzini, "Le Grotte di Matromania E Dell'Arsenale a Capri", *ArchCL*, vol.7, Roma, 1955, s. 150-159-

¹⁸⁴ Mingazzini, 1955: 139-149.

Roma Dönemi'nde karşımıza çıkan çeşme düzenlemeleri, erken örneklerinde gördüğümüz tanrısal ibadetler ve kutsal alanlar ile ilişkisinin olduğunu belirtmek çok zor. Peki bu çeşmelerin anlamları neydi¹⁸⁵?

Daha önce mağara-çeşme-kutsal alan ilişkilerinin çok olmasa da Roma Dönemi'nde de devamlılığı olduğunu belirtmiştik. Daha yaygın olan mağara-çeşme düzenlemeleri kutsal alanlardan bağımsız olarak tercih ediliyordu. Bu mağaralar, suyun mozaikler ve duvarın grotesk süslemeleriyle Roma Dönemi'nde kullanım amacı; İmparator ve yakınlarına, yaz sıcağında, gölge, serinlikte güven ve ama aynı zamanda zihnin dinlenmesi sağlamaktı¹⁸⁶. Roma Cumhuriyet Dönemi ve Roma İmparatorluk Dönemi başlangıcında elimizdeki veriler kaynağın aktığı yerlerde kutsal bir atıf olmasına rağmen, sonraki dönemlerde profan (sivil) yapılar haline gelmiş olan büyük nymphaeumların yalnızca şehirlerin zenginliğini ifade eden süslü bir görkem içerisinde ve sadece su dağıtım işlevini yerine getirmeye yönelik hizmet ettiklerini göstermektedir¹⁸⁷.

Roma kentlerinde anıtsal ve halkın kullanımına ait çeşmeler oldukça yoğun bir şekilde karşılaşılmaktadır. Öyle ki Pompei de basit formları olan, taş plakalardan oluşturulan havuz ile çoğunlukla kabartma bezemeleri gövdelerden oluşan çeşmeler, kent içinde 160 adet olarak neredeyse her kent sakinine bir çeşme düşecek kadar fazladır¹⁸⁸. Yaşlı Plinius bu düzene göre yapılmış Roma'da İmparator Augustus'un

¹⁸⁵ Givouves Laodicee du Lycos, Le Nyphee adlı kitabının 139. Sayfasında düzenlenmiş ve yapay mağaraları, imparatorluk şehirlerinin anıtsal çeşmelerine ait terimi ayrı tutarak, arkeolojik vokabülerde (sözlük) çok yaygın olan, Nymphaeum olarak adlandırılmasının kullanımını kaldırmayı önerdiğinden bahsediyor. Plinius'a (Plin 36.154) atıfta bulunarak mağara taklidi olan çeşmeler için "Musaeum" tanımını kullanmıştır. Musaeum, Musa kültü ile gelişen bir terimdir. Akan sular ve esin tanrıçaları olan Musalar kehanette bulunurlar. Bu özellikleri nedeniyle Nymphe'ler ile bir tutulmuşlardır. Nyphe ve Muses arasında, gerçek bir karşıtlığın kabul edilmeyeceğini, bilakis tam tersi: Muses'ler, Nymphe'ler gibi, suyun tanrısallığından olduğunu bundan dolayı, nymphée ve musée terimleri aynı gerçekliği göstermeleri gerektiğini savunmuştur. Doğal kaynak mağaralardan akan sular Nymphe'ler ile ilişkilendirilip kutsal bir alan oluşturan bu yerlere "Nymphaion", yani Nymphe'lerin kutsal alanı denilmiştir. Doğal kaynak mağaraları taklit ederek oluşturulan yapay düzenlemelere ise "Musaeum" tanımı kullanılmıştır. Ancak bu tanım tutulmamış olacak ki bütün çeşme yapıları için nymphaion terimi kullanılmıştır.

¹⁸⁶ Ginouvès, 1969: 139-140.

¹⁸⁷ Ginouvès, 1969: 161.

¹⁸⁸ Glaser, 1987: 118.

kayınpederi Agrippa'nın ilk yüzyılda 300 bronz, mermer heykeller ve 400¹⁸⁹ mermer sütun ile dekore edilmiş 500 civarında akarsu çeşmesinin¹⁹⁰ inşa edildiğini aktarır. Bu çeşmeler çoğunlukla bir teras duvarına, bir anıta veya başka bir yapıya eklenmiştir¹⁹¹.

Roma Dönemi'nde anıtsal çeşme modelleri cepheleri ve mimarisiyle dönemin mimari öğelerinden beslenmiştir. Çeşmelerin cephe mimarisinin oluşmasında tiyatroların scane fronsları¹⁹² oldukça etkili olmuştur.

Anadolu'nun Milet, Aspendos, Perge ve Side gibi büyük kentlerinde bu tarzda yapılmış, alışılmışın dışında büyük boyutlarla yapılmış çeşmeler karşımıza çıkmaktadır. Rönesans'ın Roma çeşmelerindeki gibi, bu dekorda sular sürekli yeniden başlayan bir gösteri sergiliyorlardı.

Roma çeşmeleri sadece dekorasyonda değil, aynı zamanda durum, hedef ve plan bakımından da farklılık gösterir. Onları bazen şehirlerde, bazen şehirlerin dışında görürüz¹⁹³. Bazıları gerçek bir kaynak üzerine inşa edilirken, diğerleri bir su kemeri ile besleniyordu ve suyun dağıtımı için kullanılıyordu. Bağımsız olan yapılar ile birlikte, pek çoğu hamamlara, saraylara ve villalara bağlıydı¹⁹⁴. Monceaux¹⁹⁵ çeşmeleri yapıldıkları yerlere göre 3 ana gruba ayırır¹⁹⁶.

1- Kaynak üzerine inşa edilmiş çeşmeler¹⁹⁷:

Doğal olarak ilkel tarza en yakın olanlardı. Bunlar nymphe gibi gerçek bir kült alanına sahip olan tapınaklardı¹⁹⁸.

¹⁸⁹ Gros, 1996: 418.

¹⁹⁰ Glaser, 1987:118

¹⁹¹ Glaser, 1987:118-119

¹⁹² Glaser, 1987: 121-124

¹⁹³ Monceaux, 1907: 130.

¹⁹⁴ Monceaux, 1907: 130.

¹⁹⁵ Monceaux bu gruplandırmayı yaparken Antik Dönem'de bulunan bütün çeşmeleri Nymphaeum olarak kabul edip açıklamıştır. Gruplandırma konusunda kendisi ile aynı fikirde olmama rağmen Nymphaeum teriminin yanlış anlamda kullanıldığı düşünüyorum. Bu yüzden kendisinin açıklamasında kullandığı Nymphaeum yerine Çeşme terimini kullanmayı tercih ettim.

¹⁹⁶ Monceaux, 1907: 130.

¹⁹⁷ Monceaux, 1907: 130.

¹⁹⁸ Monceaux, 1907: 130.

2- Su kemeri ile beslenen halk çeşmeleri¹⁹⁹;

Roma çeşmelerinin çoğu bir su kemeri ile beslenirdi ve suyun dağıtımı için kullanılırdı. Bunlar basit formlu tamamen pratik amaçlı çeşmelerdir²⁰⁰.

3- Saray, villa veya hamamların içine yapılan çeşmeler²⁰¹;

Halka açık çeşmelere ek olarak, Romalılar saraylarında, villalarında veya hamamlarında da benzer yapıtlar inşa etmişlerdir²⁰².

MS geç 4. yy.'dan itibaren artan politik ve askeri huzursuzluklar öncelikle kent yaşamına etki etmiştir ve kent kültürünün gerilemesine neden olmuştur²⁰³. Bununla aynı zamanda ekonomik olarak da düşüş yaşanmıştır²⁰⁴. Su sistemlerinin ihmal edilmesi nedeniyle aynı zamanda nymphaeumların yenileri inşa edilmediği gibi mevcut olanların hiç bakım görmemeleri ve restore edilmemelerine yol açmıştır²⁰⁵.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

F-5 ÇEŞMESİ'NİN TANIMI VE MİMARİ ÖZELLİKLERİ

3.1. Konum

2014 yılı kazı sezonunda Perge Batı Cadde'de gerçekleştirilen çalışmalarda açığa çıkarılan ve F-5 Çeşmesi olarak adlandırılan yapı, gerek mimari formu ve detayları gerekse heykeltıraşlık eserleriyle ünük bir eserdir²⁰⁶. Yarım daire formunu biraz aşan bir düzende inşa edilen havuz kısmı ve bu havuza su veren üç farklı çörten, bu yapının bir çeşme olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, havuzun hem

¹⁹⁹ Monceaux, 1907: 131.

²⁰⁰ Monceaux, 1907: 131

²⁰¹ Monceaux, 1907: 131

²⁰² Monceaux, 1907: 131

²⁰³ Glaser, 1987: 128

²⁰⁴ Glaser, 1987: 128

²⁰⁵ Glaser, 1987: 128

²⁰⁶ Onur Kara ve Mustafa Demirel,, “Perge 2014 Yılı Kazıları”, ANMED , sayı 13, 2015, s. 239-250.

zemininde yer alan tahliye çukuru hem de stoper işlevi gören ön duvarın önünde yer alan kanalın havuz içine gelen suyu daimi bir dengede tuttuğu bilinmektedir.

Perge F-5 Çeşmesi, Batı Cadde üzerindeki Kuzey Portiko'nun en batısında ve kente batıdan giriş ve çıkış veren Batı Kapı'nın güneyinde ve tam karşısında konumlanmıştır (Res. 20). Yapı; konum olarak, görkemli yapısı ve heykeltıraşlık eserleriyle zenginleştirilmiş düzenlemesiyle kente gelen ziyaretçileri hemen girişte karşılamaktadır. Cephe düzenlemesi tam olarak Batı Kapı'nın girişine bakmaktadır (Res. 21a-b). Bu bölüm aynı zamanda Perge'ye gelen su trafiğinin düzenli bir şekilde kente dağıtılmaya başlandığı bölüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki, Kuzey Hamam, Güney Portiko üzerinde yer alan doğu-batı doğrultulu su kanalı ve Kuzey Portiko'nun geç dönemde kaldırılmış olan su kanalının kaynağı F-5 Çeşmesi ile aynıdır.

3.2. Mevcut Durumu

Mimari düzeni ve özellikleriyle bu teze konu olan F-5 Çeşmesi, günümüze büyük oranda iyi korunmuş olarak ulaşmıştır (Res 22). Fakat yine de bazı bölümlerde tahribat ve doğal şartlar nedeniyle bozulmalar da görülmektedir. Podyum üst basamağının kuzeydoğu köşesinde yer alan blok daha sonraki bir dönem de kaldırılmış ya da tahrip edilmiştir. Yine podyumun ikinci basamak sırasında kuzeybatı uçta yer alan bir basamak bloğu büyük oranda tahrip olmuştur. Bu bölümdeki bazı blokların üzerinde yer yer çatlaklar ve kopmalar görülürken bazı blokların ise hafif biçimde oturdukları yerden kaydığı görülmektedir. Benzer durumun havuz ön duvarını oluşturan bloklar ve bu duvar ile podyumun birleştiği noktada yer alan doğu-batı doğrultulu tahliye kanalı için de geçerliği olduğu anlaşılmaktadır. Havuz ön duvarında genel hatlarıyla blokların sabit ve dengeli biçimde olduğu görülürken özellikle birleştirildikleri bölümlerin köşelerinde kopmalar mevcuttur. Bu alanda daha çok blokların silmeli kısımlarının daha az korunmuş olduğu dikkat çekmektedir. Yine bu duvar içinde, organik bir oluşumla yapılan ve duvarın tam ortasında yer alan küçük bir iç bükey yarım daire formulu çeşme yer almaktadır (Res. 23). Bu çeşmenin ön duvarını oluşturan ve tek parça olma ihtimali yüksek olan bloğun kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır. Podyum zemini ile ön duvar arasında uzanan kanalın benzer bölümlerinde de kopma ve dağılmalar vardır.

F-5 Çeşmesi'nin yarım daire formlu havuzunun sınırlarını ön cephede belirleyen doğu ve batıdaki iki ayağın üzerinde ve yanlarında kopmalar görülmektedir. Bu duvarın üst kısımlarında yer alan büyük blokların ise neredeyse tamamının düşmüş ya da kaldırılmış olduğu tespit edilmiştir. Havuza suyu veren çörtlenlerin arasındaki su haznesi de oluşturan duvarında büyük oranda tahrip olmuştur. Havuzun iç duvarlarında görülen mermer kaplama levhaları aynı şekilde tahrip olmuş (Res. 24), korunmuş olan kısımlar ise onarılmış ve sağlamlaştırılmıştır.

Yapı üzerinde atmosferik koşullar ve doğal süreç kaynaklı renk değişimleri görülebilmektedir. Ön cephede daha çok yapraklanma, kireçlenme ve yosun izleri mevcuttur. İç kısımlarda ise tamamen su kullanımıyla bağlantılı etkenler söz konusudur. Perge su kaynaklarının kireçli olması, su ile bağlantılı olan yapıların tümünde çok yoğun kireç kalıntısı halinde görülebilmektedir. Aynı durum F-5 Çeşmesi için de geçerlidir. Özellikle havuzun iç kısmı, havuza su getiren hazneler ve havuzun ön dış cephesinde suyun temas ettiği yerlerde bu izler yoğun biçimde karşımıza çıkmaktadır.

3.3. Restorasyon ve Koruma

F-5 Çeşmesi kazısı henüz tam anlamıyla bitmemiş bir yapıdır. Kazı çalışmaları yalnızca ön cephe ve iç bölümde yapılmıştır. Ancak yapının üst kısımları ve arka yüzünde henüz kazı çalışması gerçekleştirilmemiştir. Dolayısıyla yapının eksik bölümlerindeki blokların ve malzemenin durumu net bir şekilde belgelenememektedir. Ek olarak yapının özellikle arka duvarının statik açıdan ne durumda olduğu da görülememektedir.

Ancak yapı içinde koruma ve konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Havuzun iç kısmında blokların noktalarında görülen kopma ve dağılmaları önlemek adına derz dolgusu yapılmıştır. İç duvarın belli bölümlerinde korunmuş olan mermer kaplama levhalarının da düşmesi ya da kırılmasının önüne geçmek adına benzer uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Yine benzer bir uygulama havuz zemininde yapılmıştır. Zemin, tüm dış etkenlerden korunmak amacıyla önce jeotekstil bezi ardından kum ile kapatılmıştır (Res. 25). Bir diğer koruma önlemi, üst bölümde iki çörtlen arasında kalan ve sıvalı harç duvar için alınmıştır. Yan duvarlarla bağlantısı çok sağlam olmayan ve dağılma tehlikesi bulunan bölümde yapılan konservasyon çalışmasının ardından jeotekstil

beziyle genel bir koruma sağlanmıştır. Ardından ahşap bir rekonstrüksiyonla destek sağlanmıştır.

3.4. Genel Tanım

Perge F-5 Çeşmesi'nin önünde üç basamaklı dikdörtgen planlı geniş bir podyum bulunmaktadır ve yapıya bu podyum ile ulaşılmaktadır. Söz konusu podyumun doğudaki dar yüzü ve batıya bakan geniş cephe yüzünde merdiven (*krepis*) bulunurken, batıya bakan dar yüz merdivensiz olarak düz inşa edilmiştir. Podyumun genel ölçüleri zemin basamağından itibaren 18.38x4.50 m'dir. Podyum üst zemininin batısında zemine oyulmuş birbirini takip eden ahşap yuvaları bulunmaktadır. Podyum üst zeminde başlayan bu oluşum, güneybatı-kuzeydoğu doğrultulu olarak alt basamaklara kadar inmektedir. Toplamda on bir farklı ahşap yuvasının yer aldığı düzenlemenin tam olarak ne amaçla yapıldığı tespit edilememiştir (Res 26).

Çeşmenin havuzlu kısmı, tam bir yarım daireyi çok az aşan bir forma sahiptir. Yarım daire formunu oluşturan duvarın genişliği 3,10 m. olup her iki yanda hem doğuda hem de batı da profilli blokların bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur. İki profilli ayak arasındaki mesafe 11,81 m. olarak ölçülmüştür. Bu mesafe aralığı aynı zamanda havuzun ön stoper duvarının konumlandığı yerdir. Bu duvarın oturduğu zeminden yüksekliği ise 2,22 m.'dir. Söz konusu duvarın tam ortasında yine yarım daireye yakın bir formda küçük bir havuz daha oluşturulmuştur. Bu küçük havuz, merkez havuzdan gelen fazla suyun aktığı ve burada birikerek daha alçak bir duvardan öndeki tahliye kanalına döküldüğü yerdir. Ön havuzun çapı; 1, 80 m. olarak ölçülmüştür. Ön stoper duvarı ile podyum zemininin birleştiği noktada doğu-batı uzantılı bir kanal görülmektedir. Bu kanal havuzdan gelen suyun en son görüldüğü yerdir. Kanalın merkezinde bulunan delikten geçen su kanalizasyon şebekesine dökülmektedir.

Çeşme yapısının üst bölümlerinde büyük blokların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu alandaki duvarın en yüksek seviyede korunduğu yer havuz duvarının başladığı ya da sınırlandırıldığı doğu ve batıda bulunan profilli ayaklardır. Yarım daire formu havuzun özellikle güneybatı bölümünde ve yalnızca yapının dış yüzünde biraz daha korunmuş olduğu anlaşılan duvar, diğer bölümlerde net olarak takip edilememektedir (Res. 27). Üst duvarın aslında yalnızca dış cephe ile bağlantılı olduğu bilinmektedir. Çünkü duvarı

havuzun içine bakan yüzünün daha ince bir duvar sistemiyle örüldüğü ve bu duvar ile dış duvarı oluşturan blokların arasında ise çeşmeye gelen suyun dolduğu haznelere yer almaktadır. Bu haznelerde biriken su daha sonra üç farklı çörten ile havuzun içine boşalmaktadır. Haznelerin derinlikleri ve genişlikleri kendi içinde farklılık gösterse de ortama genişliği 1,80 m. yine ortalama derinliği 1 m.'dir. Haznelerin arasında pişmiş toprak tuğlalarla stoper duvarı örülmüş ve bu duvarlar ince sıva ile kaplanarak su geçirmezliği sağlanmıştır (Res. 28).

Çeşme yapısında suyun havuza dökülmesine olanak kılan in-situ halde üç farklı çörten vardır. Bunlardan biri tam olarak havuzun merkezinde diğer ikisi de 2,07 m. aralıkla ortadaki çörtenin sağında ve solunda yer almaktadır. Bunlarda başka çörten olup olmadığı bilinmemektedir. Çörtenlerin her birinin su kanalı vardır (Res. 29a-b). Bu kanal suyun havuza döküldüğü noktada suyu haznelere aldıkları bölümde ise biraz daha dar düzenlenmiştir. Çörtenlerin havuz zemininden yüksekliği ise 2,80 m. olarak ölçülmüştür. Çörtenlerin her birinin yan yüzlerinde yunus balığı kabartmaları bulunmaktadır.

Havuzun iç duvarları mermer kaplama levhaları ile kaplanmıştır. Geniş plakalarla apsidal bölümü dönenebilecek şekilde yerleştirilen mermer kaplama levhalarının yapı duvarına yapışması için pembe rengine yakın olan "opus signinum" harç kullanılmıştır. Ayrıca bazı bölümlerde kaplama levhalarının sağlamlığını artırmak ve daha kalıcı bir iş çıkarmak adına aralarda bağlayıcı demir çubuklar kullanılmıştır. Ancak yine de zemine yakın bölümlerde şerit halinde bir alanın korunarak günümüze ulaşabildiği görülmektedir. Özellikle apsidal bölümün üstte yer alan profilli çıkıntılı kısmında hiç mermer kaplama levhası kalmamıştır. Bazı bölümlerde farklı boyutlarda kırık mermer levha parçalarının özellikle harcın içinde kaldığı görülmektedir. Bunun birkaç farklı nedeni vardır. Bunlardan ilki duvar yüzeyine yapıştırılacak olan mermer kaplama levhasının oturacağı yerin teraziye getirilmesi ve bir derece harçlı yapının sertleştirilmesidir. Diğer nedeni ise kaplama levhalarının sökülüp kaldırılmak istenmesi durumunda daha kolay sökülebilmeye olanak sağlamaktadır. Çünkü harca yapışmamış bazı bölümlerin olması levhanın daha rahat bir şekilde geri sökülebilmeye olanak

sağlamaktadır. Bunun en belirgin örnekleri özellikle hamam yapılarında karşımıza çıkmaktadır²⁰⁷.

Havuzun zemini mozaik kaplıdır ve bölgesel olarak az korunmuş şekilde ele geçmiştir. Korunmuş bölümlerdeki mozaikler ise çok yoğun biçimde kireç altında kalmıştır. Mozağin korunmadığı bölümlerde ise kalın harç tabakaları söz konusudur (Res. 30). Zeminin üstünde tamamen rastgele konumlandırılmış bir tahliye çukuru yer almaktadır.

3. 5. Yapı Malzemeleri

F-5 Çeşmesi'nin yapımında çok farklı yapı malzemelerinin kullanıldığı görülmektedir. Yine alt bölümden başlanacak olursa, Podyum; kireçtaşı malzemeden üretilen yapı bloklarıyla oluşturulmuştur. Havuzun apsidal bölümünün en ucunda yer alan profilli ayakların oluşturulması için podyumdan daha farklı bir kireçtaşı malzemenin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Havuzun iç duvarı ve apsidal bölümün üst kısmına yerel bir malzeme olan Konglomera taşı kullanılmıştır. Çörten ve su hazneleri ise pişmiş toprak tuğlalar ve harç kullanımıyla oluşturulmuştur. Su haznelerinin dış duvarla birleştiği bölümlerde irili ufaklı kireçtaşı molozlar kullanılmıştır. Havuz zeminin de ise yine tessera'lardan oluşan bir mozaik döşem ve çok kalın bir horasan harcının kullanıldığı bilinmektedir. Havuzun iç duvarlarında beyaz mermer kaplama levhaları bulunmaktadır.

3.6. Buluntular

2014 yılı kazı çalışmaları sırasında Perge Batı Caddesi sonunda, Kuzey Hamam'ın bitişiğinde açığa çıkarılan F-5 Çeşmesi, farklı bir buluntu konteksine sahiptir. Bu çeşmenin kazısı esnasında oldukça fazla oranda tuğlalar ile karşılaşmıştır (Res. 31). Çeşmenin üst katmanları kazılmaya başlanıldığında merkezde su kemerinin hemen altında başı olmayan ve tanımlanamayan tüme yakın bir kadın heykeli ele geçirilmiştir (Res. 32). Aynı katmanda bu sefer batı kısmında yerden yüksekliği 2,20 m.'yi aşan, sağ yanında, kendisinden çok daha küçük tasvir edilmiş bir erkek figürü ile

²⁰⁷ Patara Nero hamamının özellikle frigidarium bölümünde bu olgu karşımıza çıkmaktadır.

verilen İmparator Caracalla'ya ait heykel bulunmuştur (Res. 33). Çeşmenin havuzunda devam ettirilen kazı sonucunda farklı yönlere dağılmış heykeller ve parçalarına rastlanılmıştır. Heykellerin düşüş şekilleri farklı yönlere bakıyorken, hemen hemen hepsinin zeminden olan yüksekliği bu heykellerin sonradan buraya getirilip konulduğu tezini destekler durumundadır (Res. 34a-b-c).

Çeşmenin havuzunda bulunan heykellerin restorasyonu sonucunda; Kadın heykeli (Res. 35a) ve Caracalla dışında (Res. 35b), Asklepios (Res. 35c), Helios (Res. 35d), Aphrodite (Res. 35e), Nemesis (Res. 35f), Selene (Res. 35g), Tykhe (Res. 35h), bir erkek heykeli (Res. 35i) ve rahip heykelinin (Res. 35j) de olduğu anlaşılmıştır. Oldukça sağlam kondisyona sahip bu heykeller Antalya Müzesi'nde F-5 Çeşmesi için yapılan özel bir salonda sergilenmektedir. Bunlarla birlikte kırık heykel parçaları da yapının diğer buluntu grubunu oluşturur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

F-5 ÇEŞMESİ'NİN DEĞERLENDİRİLMESİ

4.1. Tipolojik Açıdan F-5 Çeşmesi

Perge F-5 Çeşmesi, yarım daire formu ve genel özellikleri nedeniyle Roma Dönemi içinde sevilen bir tip olan “Apsidal” ya da “Exedra” tipi çeşmeler gurubuna dahil edebiliriz.

Malalas'ın²⁰⁸, eserinde geçen “*Νυμφαῖον τὸ σιγματοειδές*” ifadesi ve temelinin sigmanın geç formuna benzemesinden dolayı bazı araştırmacılar sigma formu Nymphaion'lar olarak da adlandırmışlardır.

Bu tipin genel kabul edilen genel özellikleri arasında; yarım kubbe formuna sahip bir çatıya sahip olmaları²⁰⁹, apsidal bir iç havuza sahip olmaları, anıtsal

²⁰⁸ Malalas, 12.33.

²⁰⁹ Bir çok araştırmacı için kabul görülen bu düzenlemelerin günümüzde istisnai durumları da mevcut. Bol, *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus-Nymphäums* adlı kitabında 251. dn'de Yunanistan'da

heykellerin konumlanabileceği nişlere sahip olmaları ve daldırma havuzlarına sahip olmalarını sayabiliriz. Kubbe her ne kadar örneklerin çoğunda karşımıza çıksa da, Olympia’da bulunan Herodes Atticus Nymphaeumu çok güçlü itirazlara rağmen, rekonstruksiyonu yapılamamıştır. Diğer kubbesi olmayan örnekler arasında Atina Agorası’nda ve Pella’da bulunan nymphaeumları sayabiliriz²¹⁰.

Exedra, Roma ve Yunan dünyasında çeşmeler dışında tiyatro sahne binaları, tapınaklar ve evlerde yaygın olarak kullanılmıştır. Peki bu tipin çeşmelerde kullanılmaya başlanması nasıl oldu? Etkilendikleri bir kültür var mıydı? İlk örnekleri nasıldı ve niçin yapılmışlardı? Bu sorulara yanıt bulmaya çalışacağım.

Yunanlılar tarafından sevilen ve heykellerin sergilenmesi²¹¹ için kullanılan yarım apsis-exedra²¹² formu çeşme niteliğiyle, ilk olarak yine Yunan Uygarlığı’nda karşımıza çıkıyor. Exedra formu nymphaeumlarda eğimli formu nişlerle bölümlenmiş çeşme cephesi planı uygulanmıştır²¹³.

Bu form ile oluşturulan ve kutsal bir alanı ifade edip Nymphe’lere adanmış olan bu mimari formlara “Nymphaion²¹⁴” denilmekteydi. Yunan dünyasında kullanılan bu formun ortaya çıkmasında, elde edilen arkeolojik ve epigrafik veriler doğrultusunda pek çok araştırmacı kutsal mağaraları gösterir.

İtalya’da bulunan Lokroi’de²¹⁵ bir mağara yakınlarında, suyun döküldüğü ve toplandığı, deniz kabukları ile bezenmiş MÖ 3. yy. tarihlenen pişmiş topraktan yapılmış çeşme modelleri ele geçirilmiştir²¹⁶ (Res. 36a-b). Bu alanın Nymphe kutsal

pek çok exedra formu çeşmenin üstlerinin tonoz ile örtülü olduğu kanısının istisnai durumlarının olduğundan bahseder. Bu istisnai çeşmelerinin restitüsyonun yapılırken üstlerinin açık bir şekilde olması gerektiğini ileri sürer. Çeşmelerin üstlerinin açık olması ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Susam Walker.

²¹⁰ Bol, 1984: 80.

²¹¹ Glaser, 1987: 124.

²¹² Bol, 1984:76-82

²¹³ Glaser, 1987, 124.

²¹⁴ Bol, 1984:76-82

²¹⁵ Francesca Mortorano, “Catalogo dei Modelli Locresi”, Edt.: Felice Costabile, “*I ninfei di Locri Epizefiri: Architettura Culti Erotici Sacralità delle Acque*”, Rubbettino Editore, 1991, s.63-93.

²¹⁶ Claudia Dorl-Klingenschmid, *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten*, Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München, 2001, s.40.

alanı olduğunu gösteren pek çok arkeolojik veri bulunmuştur. Elde edilen adak eşyaları içerisinde bulunan pişmiş toprak çeşme modelleri, bize Hellenistik Dönem içerisinde çeşme yapılarının mimarisi hakkında oldukça geniş bilgiler vermektedir. Bu küçük ölçekli terrakotta modeller, mimari ve tekniğe ilişkin bilgi, en küçük ayrıntısına kadar sergilediği özellikler açısından özellikle ilgi çekicidir. Bu modellerin hepsi yarım daire planına sahip, su toplama alanı olduğu bir havuz, nişler ve yarım kubbe şeklinde bir çatıya sahiptir²¹⁷. Bu modeller ile exedra formu Nymphaionlar arasındaki benzerlikler bize, Exedra tipli Nymphaeum'ların kökeninin bu mağara-çeşme modellerinin olabileceğini ortaya koymaktadır²¹⁸.

Renate'ye göre exedra tipi heykelli exedralar, mağara çeşme yapısı ve tiyatro cephe duvarlarının karışımından oluşmuştur²¹⁹. Bu tipte vurgular kısmen mağarada, kısmen scenae-fronsta yer almaktadır²²⁰. İtalya'da apsisli çeşmeler tek katlı, üzeri kubbeli yapılar ve bir dizi niş sırasıyla donatılmış iken, Roma Dönemi doğu dünyasında, Kuzey Afrika'da olduğu gibi anıtsal, görkemli exedra çeşmeler şeklinde bir gelişim göstermişler ve iki katlı, çok büyük ölçekli olarak yapılmışlardır²²¹. Heykel düzenlemelerin çeşmelerde kullanılmasında exedra planının özel bir yeri vardır. Bu plan sayesinde heykeller önem değerlerine göre düzenlenebilir ve gösteriş bakımından da daha etkili sahneler ortaya çıkabilir²²². Bunun en güzel örneklerden biri Herodes Atticus Nymphaeumu'nda görüyoruz. Değer olarak diğer mitolojik figürlerin heykellerin önünde olan Zeus'a ait heykeller bu önemli yapının orta aksında sergilenmiştir. Dikkat çekici olan Herodes Atticus isminin tekrar tekrar heykelli exedralar ile apsisli nymphaeumların inşası ile ilişkilendirilmesidir²²³. Olympia'daki Herodes Atticus Nymphaeum yapısına direkt olarak bir karşılaştırma örneği de, onun Anadolu'daki yöneticiliği sırasında yapılmış olan Alexandria Troas'daki nymphaeumdur. Korint'deki Peirene'deki üç exedranın bir avluya açıldığı çevre düzenleme tadilatı ona

²¹⁷ Alfonso de Franciscis, "Ancient Locri", *Archaeology*, vol.11 no:3, Archaeological Institute of America, 1958, s.212

²¹⁸ Ginouvès, 1969: 137

²¹⁹ Bol, 1984:76.

²²⁰ Bol, 1984:76.

²²¹ Bol, 1984: 76.

²²² Bol, 1984: 76-77.

²²³ Bol, 1984. 81- 82.

atfedilmektedir. Aynı şekilde Delphi’de onun ailesinin heykellerinin olduğu apsidal bir yapı inşa edilmiştir. Olympia’daki ile aynı zamanda yine Atina’daki apsisli nymphaeum yapılmıştır ve bu birçok nokta bakımından Olympia’daki yapıyla benzerlikler göstermektedir²²⁴. Bu yapıların ortak özellikleri büyük boyutları, az ya da çok bölümlenmiş kaide üzerinde yer alan iki katlı cephe duvarları ve apsidal yapı ile ön tarafa yerleştirilmiş geniş havuzlarıdır. Tekil olarak ise bu yapı tipinin çeşitliliği dikkat çekicidir. Ön nişlerin yerleştirilmesi ya da nişlerin bir dizideki sayıları kanonik değildir, bunların sayısı genelde yedi ya da daha küçük örneklerde üç iken, Olympia Nymphaeumu’nda onbire ulaşmıştır²²⁵.

4.2. Exedra Planlı Çeşmelerin Örnekleri

4.2.1. İtalya Örnekleri

Exedra form Hadrianus döneminin ve onu takip eden sürecin içinde villa ve saray mimarisinde daha MÖ 1. yy.’da gözlemlenmektedir²²⁶. En eski örnekleri arasında sayabileceğimiz Neron’un Domus Transitorias yapısının solundaki dairesel bir nişe sahip çeşmedir²²⁷. Bu yapılar büyük kentsel çeşmelerin oluşmasında örnek teşkil eden yapı taşlarıdır²²⁸. Yine Hadrianus dönemi içerisinde Tivoli Villası’nda apsidal özellikler gösteren çeşmelere bulunmaktadır²²⁹. Tivoli’de bulunan bir başka örnek Bruto Villası’nın (Res. 37) ikinci bölümünde yer alan ve MS 2. yy.’a önceye tarihlendirilen çeşme tam olarak bu tipe aittir²³⁰. Bu türün diğer örnekleri ise oldukça belirgindir ve şu şekildedir; Ostia tiyatrosunu oluşturan çeşme (Res. 38), Augustali’lerin binasının önündeki çeşme, Marga Osimo’daki exedralı büyük çeşme (Res. 39)²³¹. Tüm bu diğer

²²⁴ Bol, 1984:76.

²²⁵ Bol, 1984:80

²²⁶ Glaser, 1987:124

²²⁷ Ginouvès, 1969: 144.

²²⁸ Ginouvès, 1969:144.

²²⁹ Ginouvès, 1969:144-145.

²³⁰ Norman Neuerburg, *L’Architettura delle Fontane e dei Ninfei Nell’Italia Antica*, Napoli, 1965, s.54

²³¹ Neuerburg, 1965: 54

örnekler, muhtemelen MS 1 ve 2. yy.'a aittir²³². Roma Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarına tarihlenen bir diğer exedralı çeşme örneği de Castalgandolfo'da Domiziano Villa'sında (Res. 40) karşımıza çıkıyor²³³. Roma'daki Traianus parkında²³⁴ (Res. 41), Ostia'daki Roma ve Augustus Tapınağı'nın arkasındaki halka açık çeşmede (Res. 42) ve aynı zamanda Traianus Villası'ndaki Altipiani di Arcinazzo'da (Res. 43) MS 1. yy. içerisine giren exedralı çeşme örnekleri vardır.

İkinci yüzyıl, exedralı çeşme bakımından en popüler dönemdi; Velletri'de bulunan Ottavi Villa'sındaki çeşme, Roma'da Clivo Argentario'daki çeşme (Res. 44) (ki bu çeşme neredeyse tam bir at nalı şeklindeki yapıya sahip)²³⁵, Salita del Grillo'da²³⁶ bulunan özel bir mülkiyete ait küçük çeşmesinde exedra planlar görülür. Tivoli'de Villa Adriana Sarayı'ndaki çeşmede (Res. 45)²³⁷ ve Piazza d'Oro'nun²³⁸ büyük salonunun diyagonal eksenleri üzerindeki her biri tek nişli (Res. 46) ve Ostia'daki Traianus Okulu'nun kapısının yanlarında bulunan iki büyük nişli exedralı çeşme (Res. 47) bulunmaktadır²³⁹. 2. yy. içerisinde Roma'da Appia Caddesi'nde Quintili Villa'sında (Res. 48) yine Roma'da özel mülkiyete ait Statuo caddesindeki Konstantin Nymphaeumu (Res. 49), Tivoli'de Adriana Villası (Res. 50) ve yine aynı yerde Canopo'da (Res. 51a-b) exedra tipinin gelişmiş özelliklerini görürüz²⁴⁰.

İtalya'da 4. yy.'a ait Piazza Armerina'da (Res. 52) İmparatorluk Villasının orta peristilinde bulunan çeşme ve Ostia'da kahramanlık heykelinin önündeki çeşme (Res. 53) exedra planlı diğer örneklerdir²⁴¹.

²³² Neuerburg, 1965: 53-54.

²³³ Neuerburg, 1965: 55.

²³⁴ Neuerburg, 1965: 55.

²³⁵ Neuerburg, 1965: 55.

²³⁶ Neuerburg, 1965: 55.

²³⁷ Neuerburg, 1965: 55.

²³⁸ Neuerburg, 1965: 55.

²³⁹ Neuerburg, 1965: 55.

²⁴⁰ Neuerburg, 1965: 56.

²⁴¹ Neuerburg, 1965: 56.

4.2.2. Yakın Doğu ve Kuzey Afrika Örnekleri

Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'ya baktığımızda ise bu tipin özelliklerini gösteren iki belirgin örnek karşımıza çıkar. Libya'da Leptis Magna'da bulunan büyük, sütunları, nişleri ile etrafını çerçeveleyen üst üste binmiş iki düzenden oluşan büyük bir yarım daire döngüsüne sahip büyük bir Nymphaeum bulunmaktadır²⁴² (Res. 54a-b). MS 198-211 yıllarında inşa edilen bu Nymphaeum apsidin merkezinde bir ve her iki yanında olmak üzere 3'er tane dikdörtgen niş bulundurmaktadır²⁴³.

Suriye'de Suweda kentinde bulunan nymphaeum genel hatlarıyla Brunnow ve Domaszewski ve onlardan önce gelen birkaç araştırmacı tarafından tanımlanmıştır, ancak hiçbir zaman kazılmamıştır ve hiçbir planı yayımlanmamıştır. Üzerinde bulunan ve imparator Traianus dönemine tarihlenen bir yazıtta "nymphaion" adı geçmektedir²⁴⁴. Brunnow ve Domaszewski'ye göre Suweda'daki nymphaeum, bir yarıdairesel niş ve içerisinde üç küçük yarı dairesel nişi olan bir hilal biçimindedir. Merkezi niş bir yarım kubbe ile örtülmüştür. Nymphaeum kalıntıları arasında bulunan birkaç mimari öge içerisinde Korinth sütun başlıkları ve birkaç mimari profil bulunmaktadır²⁴⁵.

Yine Suriye'de bulunan Bosra antik kentinde bulunan Nymphaeum Cardo Maximus ve Decumanus Maximusun kesiştiği noktada yer almaktadır. Cephesi ve portikosunun dört sütünü kesişime doğru çapraz olarak uzandığından, Kalybe yapısı ile doğuda ve nymphaeum fasadı ile kuzeybatıda, decumanus maximusun kolonadı ile güneyde sınırlandırılmış üçgen biçiminde küçük bir meydan oluşturmaktadır (Res. 55). Korinth sütun başlıklarını taşıyan nymphaeum portikosunun dört sütünü aslında sütunlu caddelerin sütunlarına dahil edilmiştir ancak daha yüksek olması nymphaeumun yerini açıkça belirtmeye hizmet etmektedir. Yarım kubbe ile örtülmüş yarı-dairesel nişi ve yanında iki kısa çapraz duvar olan Bosra nymphaeumu basit bir yapıydı. Bosra nymphaeasının tarihlenmesi oldukça sorunludur ancak Gerasa'daki Artemis Tapınağı'nın

²⁴² Nicolas Lamare, "L'influence de l'architecture théâtrale sur le décor des fontaines monumentales", Le passé et son héritage Modalités et enjeux dans les sociétés du monde romain et de l'Antiquité tardive, Actes de la journée doctorale tenue à l'INHA (Paris) le 14 janvier 2010, Paris, 2011, s.33-34

²⁴³ Ginouvès, 1969:148, Bol, 1984:74

²⁴⁴ Arthur Segal, *From Function to Monument, Urban Landscapes of Roman Palestine, Syria and Provincia Arabia*, Oxbow Monograph 66, Exeter, 1997: 154.

²⁴⁵ Segal, 1997: 154.

portikosunun sütun başlıklarıyla büyük benzerlik göstermesi göz önünde bulundurularak MS 2. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenmiştir²⁴⁶.

İsrail'de Scythopolis'teki Nymphaeum, Roma ve Bizans dönemi Scythopolisi'nin merkezini oluşturan diğer iki sokakla karşılaştığı Tell Beth-Shean'ın eteklerinde sonlanan ve doğu-batı yönünde uzanan sütunlu caddenin batı bölümünde konumlanmaktadır. Nymphaeum 1986-1988 arasında kazılmıştır ve henüz tamamen yayımlanmamıştır²⁴⁷. Ön raporlar yapının planını ve yapım yönetimini tespit etmemizi sağlamaktadır. Beth-Shean nymphaeumunun planı ve biçimi Gerasa, Bosra ya da Petra'daki nymphaeumlara benzemektedir. Merkezde açıklığı 8,80 m. olan yarı-dairesel bir nişin oluşturulduğu (23 m. uzunlukta) düz, yekpare bir duvar içermektedir. Nymphaeumun duvarı görünürde iki kat yüksekliğe ulaşmıştır, nişi bir yarım kubbe ile örtülüdür ve fasadı bölgemizdeki diğer nymphaeumlar kadar zengin dekore edilmiş olmalıdır²⁴⁸ (Res. 56a-b-c). Nymphaeum'da ele geçen kalıntılarda hepsi muhteşem işçiliğe sahip olan sütunlar ve çoğu mimari öge konumlandırılmıştır. Merkezi nişin her iki kenarı boyunca, Korint sütun başlıklı sütunlar için dikdörtgen biçimli iki podyum yerleştirilmiştir²⁴⁹. Kesin tarihi bilinmemekle birlikte Antoninler dönemi MS 2. yy.'da yapılmış olmalıdır²⁵⁰. Çeşme MS 4. yy.'da ise restorasyon görmüştür²⁵¹.

Ürdün'e baktığımızda ise; Gerasa bulunan nymphaeum, Artemis Kutsal Alanı'nın yanında ve güneyinde konumlanmıştır, fasadı Gerasa'nın Cardo Maximusuna dönüktür²⁵². Nymphaeum, merkezine yerleştirilmiş yarı-dairesel bir niş ile yekpare bir duvar olarak inşa edilmiştir. Büyük nişin her iki yanında, sırasıyla küçük bir yarı dairesel niş içeren küçük bir dikdörtgen niş vardır. Ayrıca, büyük orta nişin yarı dairesel duvarında, değişken yarı dairesel ve dikdörtgen nişlere sahip iki kat vardı²⁵³. Tüm yarı

²⁴⁶ Segal, 1997: 155.

²⁴⁷ Segal, 1997: 157-160.

²⁴⁸ Segal, 1997: 157-160.

²⁴⁹ Segal, 1997: 157-160.

²⁵⁰ Segal, 1997: 157-160.

²⁵¹ Segal, 1997: 160.

²⁵² Segal, 1997: 160.

²⁵³ Segal, 1997: 160.

dairesel nişler heykel içermekteydi ve yarım kubbelerle örtülmüştür²⁵⁴. Bugün bile, harap durumda olan Gerasa nymphaeumuna, cömert mimari süslemesi ve "barok" tasarımıyla hayranlık duyulabilmektedir. Nymphaeumun Cardo Maximusa bakan konumu, hem Artemis Kutsal Alanı'na hem de Katedral kutsal alanına yakın olması, Gerasa'nın kentsel peyzaj üzerinde bir odak noktası oluşturmasını sağlamıştır. Nymphaeum MS 2. yy.'ın sonlarına tarihlenmektedir²⁵⁵ (Res. 57a-b-c).

Ürdün'de, Petra kentinde bir başka Nymphaeum olarak adlandırılan çeşme bulunur. Bu Nymphaeum'un cephe duvarı, sütunlarla süslenmiş, heykeller ve yan kanat duvarları bulunan geniş, yarı dairesel bir exedra'dan oluşmaktadır. Exedra, hemen hemen tümünü kaplayan fasadının önünde, suyun 19.40x3.70 m'lik dikdörtgen bir havzaya döküldüğü bir havzası bulunmaktaydı²⁵⁶. Petra'daki nymphaeumun, büyük tiyatrodan kente ve ana tapınağa uzanan sütunlu cadde yakınında şehrin doğu ucundaki konumu, kesinlikle tesadüf değildir. Nymphaeum, Petro yolundaki yolcuları selamlayan ve onların kente gelişini müjdeleyen ilk anıtsal yapıydı. Zengin mimari dekorasyonu ve sedefin cephesindeki Petra gibi kurak bir bölgedeki süs havuzuna sürekli su dökülmesiyle büyük yapı kesinlikle güçlü ve büyüleyici bir izlenim bırakmıştır²⁵⁷. Biraz daha küçük olsa da, Petra'daki nymphaeum, Gerasa, Bosra veya Beth-Shean'daki nymphaeumlara plan ve yapım yöntemi açısından benzemektedir. Bölgedeki diğer nymphaeumlar gibi MS 2. yy.'a tarihlenmektedir²⁵⁸ (Res. 58a-b).

Ürdün'de bulunan Gadara'da bir başka Nymphaeum olarak adlandırılan exedralı yapı vardır. Nymphaeum, akropolisin kuzey-batısındaki kentin decumanus maximus'unun kuzey geçidine paralel olarak yerleştirilmiştir. Arka duvarında yarım kubbeyle örtülmüş ikinci bir yarı-dairesel bir niş ile birlikte merkezinde 6x6 m. ölçülerinde dikdörtgen bir niş bulunmaktadır²⁵⁹. Gadara nymphaeumu, bölgemizdeki

²⁵⁴ Segal, 1997: 160.

²⁵⁵ Rubina Raja, *Urban development and regional identity in the eastern Roman provinces, 50 BC-AD 250 : Aphrodisias, Ephesos, Athens, Gerasa, Museum Tusculanum*, Copenhagen, 2012, s.162

²⁵⁶ Robert Wenning - Bernhard Kolb - Laila Nehmê, "Wom Zeltlager zur Stadt", Edt.: Thomas Weber ve Robert Wenning, *Petra: Antike Felsstadt Zwischen Arabischer Tradition und Griechischer Norm*, Mainz, Verlag Philipp von Zabern, 1997, s.58

²⁵⁷ Segal, 1997: 165-166.

²⁵⁸ Segal, 1997: 165-166.

²⁵⁹ Segal, 1997: 154-155.

nymphaemların çoğunda olduğu gibi, cephesi kentin ana caddesine dönük biçimde yapılmıştır. Nymphaeum için önerilen tarih ise MS 2. yy. ortasıdır²⁶⁰ (Res. 59a-b).

4.2.3. Kıta Yunanistan Örnekleri

Yunanistan coğrafyasına baktığımızda daha önce de bahsedildiği gibi bu tipin en görkemli örneği Olympia’da bulunan Herodes Atticus Nymphaeumu’dur²⁶¹. Bu yapı apsisi nymphaeumlar tipinin 2. yy. ortalarında tamamen gelişmiş bir örneği olarak yer almaktadır ve bu tip Severuslar dönemine kadar büyük yapılar içerisinde mevcudiyetini tamamen korumuştur²⁶² (Res. 60a-b-c). Bu anısal yapı bir ithaf olmasına karşın, yontu programında tasarımın profan içeriği fark ediliyor. Bu nymphaion muazzam zenginliğe ve eğitime sahip Herodes Atticus’un (karısı üzerinden) imparatorluk ailesi ile olan bağını sergileyebileceği bir yoldu. Aynı zamanda Atina’da felsefe profesörlüğü olasılığı için Hadrianus’a borçluydu ve daha sonra da imparator Marcus Aurelius tarafından da desteklenmişti²⁶³.

Atina’da Pantainos Kütüphanesi önündeki yolu geçtiği yerde agoranın güneydoğu köşesinde yükselen exedra formlu anısal bir çeşme vardır²⁶⁴. 7,10 m. yarı çapına sahip bu exedranın temel çukuru ise 2,60 m.’dir. Anıt MS 2. yy.’ın ortalarına tarihlenmektedir²⁶⁵ (Res. 61a-b).

Kos’ta teras duvarının doğu tarafında, büyük merdivenlerin doğusunda üçüncü kemerin olduğu yerde yarım daire şeklinde mermerler ile süslenmiş bir çeşme vardır. Genişliği: 2,68 m., apsis dahil derinliği 3,60 m.; apsis genişliği 1,44 m.’dir. Bulduğunda dördüncü taş sırasına kadar korunmuş olan çeşme, restorasyon çalışmaları kapsamında yeniden inşa edilmiştir. Tam belirgin olmayan apsisi ve öne

²⁶⁰ Stephen H. Savage, Kurt A. Zamora and Donald R. Keller, “Archaeology in Jordan, 2004 Season”, *AJA*, vol.109 no.3, 2005, s. 529-530

²⁶¹ Bol, 1984:77 vd.; Ginouvès, 1969: 145. Ginouvès’e göre bu anısal Nymphaeumunun exedrasının kutsal mağaranın anısı koruna gelerek oluşturulmuştur.

²⁶² Bol, 1984:81.

²⁶³ Franz Glaser, “*Fountains and Nymphae*”, Edt: Örjan Wikander, “*Handbook of Ancient Water Technology*”, Brill, Leiden-Boston-Köln, 2000, s.441

²⁶⁴ Homer A. Thompson, “Activities in the Athenian Agora: 1954”, *Hesperia* vol.24 no.1, 1955, s.57-59.

²⁶⁵ Thompson, 1955: 58.

çıkan havuzu ile, genel olarak Flaviuslar öncesi döneme ait yapılarda görülen çeşme formu da desteklemektedir (Res 62a-b)²⁶⁶.

4.2.4. Anadolu Örnekleri

Anadolu çeşme mimarisinde apsidal temel içinde; büyükçe yarım bir daire veya yarım yuvarlak bir niş ile vurgulanan apsidal plan çeşitli, plan eklemeleriyle²⁶⁷ oldukça sevilen bir yapı unsurudur²⁶⁸. Anadolu’da exedra formunda yapılmış çeşmelere bakacak olursak;

Alexandria Troas’ta kentin doğusunda hamam-gymnasion kompleksinin güneyinde odeion ve agoranın yanından stadiona uzanan doğu-batı doğrultulu olası bir cadde üzerinde bulunan Alexandria Troas Nymphaeumu (Res. 63a) bulunur²⁶⁹. Bir kısmı ayakta olan nymphaeumun yapılan restitüsyon önermesinde üstünün bir kubbe ile kapandığı (Res. 63b) düşünülmektedir²⁷⁰. Bu çeşme yapısı MS 2. yy. ortalarına tarihlenmektedir²⁷¹.

²⁶⁶ Dorl-Klingenschmid, 2001: 205-206.

²⁶⁷ Ayşe Erol, “*Aionia, İonia, Kaira, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*” adlı doktora tez çalışmasında apsidal temelli çeşmeleri; apsidal planlı ve kanatlı apsidal planlı çeşmeler olarak gruplara ayırırken ayrıca, düz ve apsidal temelin sentezini oluşturan çeşmeler adlı bir grup daha oluşturmuştur. Planlarına bakacak olursak bu ayırmadan bahsedebiliyorken, bunun tercih meselesi olduğu ve özel bir plan şeklinde meydana getirilip uygulandığını düşünmediğim için böyle bir gruplandırma doğru olamayacağı kanısındayım. Bana göre apsidal formlu çeşmeler yapılırken etrafındaki yapılar ile birlikte, yanlarında bir kanat formunun olup olmayacağı şekilleniyor, yada anıtsal bir form kazandırmak için herhangi bir mimari unsura ihtiyaç duyulmadan –ki bu Roma’nın Cumhuriyet ve İmparatorluk Dönemleri boyunca oldukça sık karşılaştığımız ve mimarinin en önemli başarılarından biri olarak kabul edilen tekil yapılar- tek başına, bir veya daha çok katlı, heykeller ile bezenmiş şekilde yapılıyor. Ayrıca kanatlı apsidal çeşme ve apsidal planlı çeşmeler diye gruplanan çeşmelerin de tarihlerinin benzer olması bize gösteriyor ki kanatlı diye ayrılan çeşmelerin mimari konseptin gerekliliği yada tercih ile açıklamanın mümkün olduğu diğer bir kanıttır. Bu yüzden apsidal (exedra) temelli çeşmeler kendi içerisinde bir tip oluşturmaz. Çünkü oluşturulan gruptan her ikisinde kökeninde mağara-çeşme modeli yatmaktadır.

²⁶⁸ Ayşe Erol, “Anadolu’da Apsidal Temelli Roma Dönemi Nymphaeumları”, *Arkeoloji ve Sanat*, sayı 119, 2005, s.67-69.

²⁶⁹ Serdar Hakan Öztaner, “Alexandria Troas Nymphaeumu”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, Ankara, 1999, s.31

²⁷⁰ Öztaner: 1999:49.

²⁷¹ Serdar Hakan Öztaner, “The Nymphaeum at Alexandria Troas”, *AMS, vol.33*, Dr. Rudolf Habelt GMBH, Bonn, 1999, s. 33.

Bergama'da Demeter Kutsal Alanı içinde exedra formu bir çeşme bulunmaktadır. Demeter temenosu güney stoası ile aynı aksta, ancak temenosun dışındaki doğu tarafı üzerinde bulunan bu çeşmenin yuvarlak çapı 6.32 m.'dir. Bizans Dönemi'nde havuz bölümü küçültülüp, sadece apsidal bölümün çevrelediği küçük apsidal bir havuza dönüştürülerek kullanımı devam etmiştir²⁷². Arşitrav bölümünde bulunan yazıtta göre Claudius Silianus Aesimus tarafında yenilemenin olduğunu yazılıdır²⁷³. Kentin önde gelen ailelerinden Silianus ailesine mensup olan bu kişi Antoninus Pius döneminde yaşadığını biliyoruz. Çeşmenin şuan görülen kalıntıları Roma Dönemi'ne aittir ve MS 138-161 yılları arasına tarihlendirilir (Res. 64).

Bergama, Aşağı Agora'daki Nymphaeum, batı sofasının önünde, kompleks alana açılmaktadır. Çeşme olup olmadığı hakkında tartışmalar bulunan yapının genişliği yaklaşık 9 m., derinliği ise yaklaşık 6 m.'dir. Temeline kadar yıkılmış olan binanın çeşme olarak yorumlanması Radt'a dayanmaktadır²⁷⁴. Radt, yapının, çeşme komplekslerinde bazen görüldüğü gibi, agoranın dar bir kesiminde bakış noktası olarak yerleşimi gerçeğini temel almaktadır²⁷⁵. Bağımsız olarak tasarlanmış olan kompleksten bugün geriye sadece, yerleşim planını okumamıza imkân veren, üzeri yabani otlarla kaplanmış, kayaların içine işlenmiş temel kalmıştır²⁷⁶. Bina arka tarafta kavisli bir duvar ile kapalıydı. Cephe, kavisli duvarın bir ucundan diğer ucuna düz seyretmekteydi. Temelde iç alan için açıklık bırakılmış olmasından, her tarafı kapalı, oda benzeri bir yapı olduğu sonucuna varılır. Şu ana kadar ne bezemelerine ait yapı malzemeleri, ne de muhtemelen bir zamanlar var olmuş bir heykelin donanımına ait fragmanlar bulunamadığı için temelli bir tarihlendirme önerisi mümkün değildir. Sigma formundaki yapı ve Attalos Evi'nden gelen kanal gerçekten aynı inşaat konseptinden kaynaklanıyorsa, bu durumda nymphaeum MS 2 - 3. yy.'lara tarihlenebilir²⁷⁷ (Res. 65).

²⁷² W. Dörfeld, "Die Arbeiten zu Pergamon (1908-1909)", *AM*, 35, Mitteilungen Archäologischen Instituts, Atina, 1910, s.356-357

²⁷³ Carl Helmut Bohtz, *Das Demeter-Heiligtum*, AvP 13, Deutsches Archäologisches Institut, Walter de Gruyter, Berlin, 1981, s.15-16

²⁷⁴ Dorl-Klingenschmid, 2001: 225.

²⁷⁵ Dorl-Klingenschmid, 2001: 225.

²⁷⁶ Dorl-Klingenschmid, 2001: 225.

²⁷⁷ Dorl-Klingenschmid, 2001: 225.

Allianoi'da bir bağ evinin altında, Kilise ile geçiş yapısının arasındaki decumanus'un güneyinde ve Cardo'nun aksın da exedra tipli bir Paşaköy Nymphaeumu olarak adlandırılan bir eşme yapısı saptanmıřtır²⁷⁸. Kuzey dönük yapının ebatları dıştan dışa 8,5x10,5 m. olup, yarın daire şeklinde bir su havuzu bulunmaktaydı²⁷⁹. Bağ evinin inşaası nedeniyle doğuda bulunan duvarları oldukça hasar grmřtir²⁸⁰. Yaraş Erken Bizans Dönemi'ne kadar nymphaeumun kullanımın devam ettiğini ancak bazı küçük değişiklikler ile yapıya yeni işlevler verildiğini nerir²⁸¹. Nymphaeum hakkında detayları bir çalışma yapıldığını anlatan Yaraş, yapılan aksonometrik izim (Res. 66) ve basit restitüsyon nerileri ile çeşmenin Alexandria Troas'daki çeşmeden örneklenme olduđu²⁸² ve buluntuların tarihlendirilmesiyle MS 2. yy.²⁸³ ilerine tarihlenmesini gerektiğini dile getirmiştir.

Letoon'da bulunan bir başka exedralı Nymphaeum kentin  tapınağının yan yana olduğu temenos duvarının güney-batısında yer alır²⁸⁴ (Res. 67). eşme fasadının orta nişinde, vakıf kitabesinde, kentin valisi Claudius Marcianus'un, daha önce bunun üzerinde bulunan Hadrianus heykelini vakfettiği yazan bir sütün kaidesi bulunmuştur. eşme mimarisinden, hiçbir mimari tezyin elde edilemediğinden, sadece heykelin çeşmenin ana donanımına ait olduğu varsayımından hareketle, sütün kaidesi üzerinden tarihlendirme yapmak mümkündür. Yazıtında yer alan imparator unvanı ile birlikte Claudius Marcianus'un görev bilgilerinden hareketle en azından heykel MS 131 yılına tarihlendirilebilmektedir²⁸⁵.

Side'de bulunan exedra formlu eşme taş örgü duvar sahip. Muhtemelen daha önce kesme taş kaplama örülü olan yarı kubbe çatısı daha sonra tuğla ile rlmştir. Havuzunun apı 3,80 m., apsis genişliği 3,80 m.; yüksekliği 4,80 m., toplam yüksekliği

²⁷⁸ Ahmet Yaraş, "*Bakırçay Havzasında Asklepios Kültü ve Paşa Ilıcası – Allianoi*", T.C. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul, 2002, s.133

²⁷⁹ Yaraş, 2002: 133.

²⁸⁰ Yaraş, 2002: 137.

²⁸¹ Yaraş, 2002: 138.

²⁸² Yaraş, 2002: 139. Dn181.

²⁸³ Yaraş, 2002: 138

²⁸⁴ Dorl-Klingenschmid, 2001:252-253

²⁸⁵ Dorl-Klingenschmid, 2001:252-253

ise yaklaşık 9 m.'ye ulaşıyor olmalıdır²⁸⁶. Çeşme kompleksi tamamıyla korunmuştur. Sadece apsis ve cephesindeki taşlar ortadan kalkmıştır. Çeşmenin yapımı için mümkün olan en erken tarih olarak Philippus Atticus Surları'nın inşa edildiği MS 4. yy. görülebilir²⁸⁷ (Res. 68a-b.)

Anadolu'nun en erkeni ve bu tipin en güzel örneklerinden biri olan Ephesos'ta bulunan Pollio Çeşmesi'dir. Öncelikle bir onurlandırma anıtı²⁸⁸ olarak yapılan, MS 93 yılına²⁸⁹ tarihlenen bu yapının aediculaları üzerinde bulunan iki yazıt parçasının aktarımıyla Domitianus döneminde, Domitianus meydanı²⁹⁰ yapıldıktan sonra, güneye doğru genişletilerek çeşme yapısı eklenmiştir (Res. 69a-b). İlk hali ile 8,030 x 6,570 m. ölçülerinde olan bu çeşmenin kaidesinin üzeri pseudo-izodomik mermer plakaları ile kaplıdır. Bir çok heykelin bulunduğu çeşmenin Domitianus meydanına bakan apsidin içinde Polyphemus grubunun tasviri yer almaktadır²⁹¹. Grubu oluşturan heykeller; solda şarap getiren iki figür, orta aksta Polyphemus, Odysseus ona şarap verir vaziyette, sağ tarafta ise; Polyphemus'un kör edilmesi için kullanacak aletin sivrileştirilmesi tasvir edilmiştir²⁹² (Res. 69c).

Ephesos'ta bulunan bir diğer örnek ise; Memmius Anıtı'nda bulunan ve yazıtından anladığımız üzere bir hydreion olan exedralı bir yapı bulunmaktadır. C. Memmius için yapılmış onur anıtına bitişik olan bu yapının, genişliği 11,70 m.; apsis olmaksızın derinliği 1,60 m.; apsis genişlik yaklaşık 5,10 m., apsis derinliği 2,10 m.'dir. Rustica kesme taş, mermer cephe kaplaması olan exedra formu bu hydreion dışardan bölünmüş bir fasadın önünde yer alan, kısmen üstü açık bir havuz olarak gözükmüştür²⁹³. Bir tadilat kapsamında muhtemelen apsisin kubbesi, ama kesinlikle aedikula çatıları

²⁸⁶ Dorl-Klingenschmid, 2001:246.

²⁸⁷ Dorl-Klingenschmid, 2001:246.

²⁸⁸ Franz Miltner, "Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos", *ÖJh* vol. 45, 1960, s. 26-32

²⁸⁹ Ayşe Erol, *Aiolia, İonia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.87

²⁹⁰ Miltner, 1960: 23-42

²⁹¹ Erol: 1999: 88

²⁹² Dirk Lenz, "Ein Gallier unter den Gefährten des Odysseus. Zur Polyphemgruppe aus dem Pollio-Nymphaeum in Epheso", *IstMitt*, vol 48, Tübingen, 1999, sayfa 237-248.

²⁹³ Dorl-Klingenschmid, 2001:185-186.

yenilenmiş, bunların yapımı için fazdan kalan yapı malzemeleri devşirme olarak kullanılmıştır²⁹⁴. Tarihlendirme konusu oldukça tartışmalı olan çeşmeyi Miltner ve daha sonra Thür, sütun başlarının stilistik sınıflandırması üzerinden Augustus dönemine en geç MS 1. yy.'ın ilk yarısına tarihlemektedirler²⁹⁵. Alzinger bu tarihlemeyle eleştirel yaklaşır. Lakin çeşme, yaklaşık yarım yüzyıl önce inşa edilen Memmius Anıtı'nın batı cephesini kaplar, ki ona göre bunun bu kadar erken bir dönemde gerçekleşmesi beklenmez ve çeşmeyi Flaviuslar dönemine tarihler²⁹⁶. Dor-Klingenschmid ise çeşmenin Augustus dönemine ait Aqua Troessitica'nın yan kolunca beslendiğinin neredeyse kesin olduğu gerçeği Miltner'in erken tarihlemesini desteklediğini belirtirken, tadilatların yapıldığı tarihin MS 200 yılında, son kanıtlanmış tadilatın ise Theodosius döneminde olduğunu belirtir²⁹⁷ (Res. 70).

Libanius anlatımlarında Antiochia'da, exedra formlu bir nymphaeumun olduğunu belirterek, bunun cennet kadar yüksekte, taşlarının parıltısı, mozaiklerinin şaşası ve sütunlarının rengi ile göz alıcı olduğunu tasvir eder²⁹⁸. Ancak bu bilgiyi doğrulayacak herhangi bir veri bulunmamaktadır.

Antalya-Burdur karayolu üzerindeki Ariassos antik kentinde yine exedra formlu bir nymphaeum olarak tanımlanan bir çeşme bulunmaktadır. Tiyatronun güneydoğusunda, Kuzeyden kente giden ana yolun sonunda bulunan çeşmenin genişliği 9,25 m.; derinliği 3,14 m.; yüksekliği ise 6 m.'ye kadar korunmuştur. Nymphaeumun planı yarım daire şeklinde, kubbesi ve kesme taş cephe kaplamasının bir kısmı hariç, neredeyse tamamen korunmuş, içinde havuzunun bulunduğu bir apsisten oluşur. Çeşmenin tarihlendirilebilmesi için çok az ipucu bulunmaktadır. Lakin ne açıklayıcı bir kitabe ne de plastik veya mimari elemanlar bulunamamıştır. Araştırmacılar, yol, onursal kemer, aquaduct ve çeşmenin havzadaki yapı ile birlikte Severuslar döneminde yapıldığı düşünülmektedir²⁹⁹ (Res. 71).

²⁹⁴ Dorl-Klingenschmid, 2001:185-186.

²⁹⁵ Dorl-Klingenschmid, 2001:185-186.

²⁹⁶ Dorl-Klingenschmid, 2001:185-186.

²⁹⁷ Dorl-Klingenschmid, 2001:185-186.

²⁹⁸ Glanville Downey, *Ancient Antioch*, Princeton University Press, New Jersey, 1963, s. 203.

²⁹⁹ Dorl-Klingenschmid, 2001:175-176.

Diokaisareia³⁰⁰; genişliği (ön cephe) 10,24 m.; havuz derinliği (daire segmenti şeklindeki girinti dahil) 3,39 m.; yüksekliği yaklaşık 3,60 m.'ye kadar korunmuş, havuz genişliği 1,10 m. olan muhtemelen mermer cephe kaplamasına sahip sigma formlu bir çeşme bulunmaktadır³⁰¹. Çeşmenin arka duvarı, önüne 2,44 m. yüksekliğinde ve 0,67 m. derinliğinde bir podyum yerleştirilmiş olan masif bir kesme taş duvardan oluşmaktadır. Duvarın orta kısmı, 7 m. genişliğe sahip, daire segmenti formundaki bir taban nişine dönüşür. Nişin üzerinde bir yarı kubbe bulunup bulunmadığı bilinmemektedir. Bir kubbe tabanı ya da kavisli yapı malzemesi bulunamamıştır. Tarihlenmesine bakacak olursak; çeşme ile komşu tavernaların duvar örgüsünün birbiriyle bağlantılı olmasından, yolun inşaatının ortak planlanıp icra edildiği varsayılıyor. Sütunlu yolun, günümüze ulaşan sayısız süs fragmanlarının incelenmesi yoluyla mümkün olan tarihlendirilmesi henüz gerçekleşmemiştir. Kimi araştırmacılar inşa zamanı olarak ihtiyatlı bir şekilde MS 3. yy.'ı önermekte ancak³⁰², Hellenkemper, MS 2. yy.'dan daha erken bir dönemi muhtemel görmez³⁰³ (Res. 72a-b).

Iasos'ta kuzey ve doğu agorası arasına yerleştirilmiş exedra formlu bir çeşme bulunmaktadır. Harçlı taş örgüsüne sahip bu çeşmenin genişliği; 6,25 m., derinliği (niş hariç) 2,95 m., nişin genişliği 2,20 m., derinliği ise 1,40 m.'dir. Havuzu yerleştirmek için arka duvarın kuzey ucu yarım daire şeklinde girintiye sahiptir³⁰⁴. Bir çatıya ait kalıntılar – yarım kubbeli bir kemer tahmin edilmektedir – görülmemektedir. Duvarlarını mermer levhalarla (ya da su geçirmez sıvayla kaplı olduğu iddia edilen çeşmenin kavsinin orta ekseninde taban nişi, yarım daire formunda derinleştirilmiştir³⁰⁵. Bir açılış kitabesi sayesinde Doğu Agora sofasının MS 136-138 yıllarına ait olduğu (açılış tarihi) tespit edilmektedir. Çeşmenin duvar örgüsü doğu sofası duvar örgüsü ile kaynaştığına göre, çeşmenin de aynı yapım dönemine ait olmalıdır³⁰⁶ (Res. 73a-b).

³⁰⁰ Claudia Dorl-Klingenschmid ve Christian Kayser, "Das Nymphaeum von Diokaisareia", *IstMit*, vol 59, 2009, s.97-129.

³⁰¹ Dorl-Klingenschmid, 2001:175-178.

³⁰² Dorl-Klingenschmid, 2001:175-178.

³⁰³ Hansgerd Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, TIB 5, 1990, s. 239

³⁰⁴ Dorl-Klingenschmid, 2001:199-200.

³⁰⁵ Dorl-Klingenschmid, 2001:199-200.

³⁰⁶ Dorl-Klingenschmid, 2001:199-200.

Laodikeia’da 2015 yılı itibari ile kazısına başlanılan, yazıt ve heykeller buluntuları nedeniyle Traianus Nymphaeumu olarak adlandırılan exedra formlu bir çeşme vardır. Çeşme yapısı Stadion Caddesi’nde yapılan çalışmalar sırasında, batı portiğin güney ucunda ortaya çıkartılmış olup cadde ve buna bağlı olan portiği güney uçta sınırlandırmaktadır³⁰⁷. Çeşme, konumu itibariyle kentin dört bir yanından meydana ulaşan kişileri hem görsel olarak karşılayan, hem de işlevsel olarak halkın ve çevresindeki yapılara su sağlayan kamusal nitelikli, önemli bir yapıdır. Farklı evrelerde kullanım gören çeşmenin ilk evresi MS 113/114 yılları arasına tarihleniyor³⁰⁸ (Res. 74a-b-c). Traianus Nymphaeumu’nun apsidal havuzu zemininde, cepheye ait yıkıntı durumdaki blokların kaldırılması sırasında, çeşmenin ilk evresi ile ilişkili olan ancak son evresinde tekrar kullanıldığı anlaşılan Traianus ve Dacia’lı bir esirden oluşan anıtsal boyuttaki (yük. 2,84m) heykel grubuna ulaşılmıştır³⁰⁹. Grup heykel, Traianus’ın zırhlı heykeli ve yanındaki Dacialı esirden oluşmakta olup depremin etkisi ve mimari blokların üstüne şiddetle düşmesi sonucu kırılmıştır. Bu evre ile ilgili bilgilerimiz sınırlı olmakla birlikte, olasılıkla Hıristiyanlığın Büyük Constantinus tarafından Milano Fermanı ile birlikte serbest bırakılması (MS 313) sonrasında, Nymphaeum’un apsidal havuzu önündeki parapet blokları meydana bakan dış yüzüne haç işaretleri kazınarak yeni dinin gücü vurgulanmıştır³¹⁰. İkinci evrede anıtsal çeşme bir müddet daha çeşme işlevini sürdürmüştür³¹¹. Üçüncü evresinde ise Nymphaeum özellikle MS 4. yy. ortalarından itibaren meydanın güneyinde Atriumlu Yönetici Binası’nın yapılması ile meydan büyük önem ve hareket kazanmış olup, heykeller de kullanılarak iki basamaklı eksedraya dönüştürülmüş, su sadece batı ve doğu yanlardaki havuzlar ile kuzey arkada portik sonunda yer alan havuza verilmiştir³¹².

H. Aşkın tarafından yüksek lisans tez çalışması kapsamında rekonstrüksiyonu yapılan Stratonikeia Nymphaeumu, 1984 yılında arkeolojik kazı çalışmalarıyla açığa

³⁰⁷ Celal Şimşek, “2015 Yılında Laodikeia’da Yapılan Çalışmalar”, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, sayı: 156, İstanbul, 2017, 140.

³⁰⁸ Şimşek, 2017: 140.

³⁰⁹ Şimşek, 2017: 143.

³¹⁰ Şimşek, 2017: 145.

³¹¹ Şimşek, 2017: 145.

³¹² Şimşek, 2017: 145.

çıkarılmıştır. Temel yapısının uzunluğu 42,50 m. ve genişliği ise 12,70 m.'dir³¹³. Nymphaeumun havuzunda olan taht formu bir mermer blok bulunmuştur ki, koltuk dirseklilikleri yunus formundadır. Bu blok suyun havuza akıtılması için kullanılmış olmalı, çünkü arka yanında yuvarlak bir delik yer almakta ve altındaki bölümde de kalker tabakası oluşmuştur. Koruna gelmiş olan duvarın arka yanındaki dikey kil su borularına göre bu yunuslu su çörtenleri duvar uzantısının orta bölümünde yer almış olması gerekmektedir. Bir tarafı süslemesiz olan çeşmenin, kente olan yüzeyi zengince bezenmiştir. Burada korinth düzeni sütunlar, asmalı frizler ve figürlü kabartmalar yer almaktaydı. Bunun yanı sıra tabernakel cephede yer almış olan heykellere ait kalıntılar da bulunmuştur. Nymphaeum'un Severuslar Dönemi'ne tarihlendirilmektedir (Res. 75a-b-a).

4.3. F-5 Çeşmesi'nin Tarihlendirilmesi

Perge F-5 Çeşmesi genel olarak, mimari ve teknik özellikleri ile Roma Dönemi mimarisinin özelliklerini taşımaktadır.

Yapının gövdesinde bulunan opus caementicum duvar örgüsü, havuz kısmının mermer ile kaplanması çeşmenin Roma unsurlarını taşıyan önemli göstergelerindedir. Apsidal bir plana sahip olan yapı ve cephesinin vurgulanmış olması tarihlendirilmesinde yardımcı olmaktadır.

Bu yapıyı tarihlendirirken iki önemli faktörü göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlardan birincisi bulunduğu yapı kompleksleri ile kentteki mimari faaliyetler içerisindeki durumu ve urbanizasyonundaki yeridir. Bir diğer tarihlendirme kriteri ise exedra formu çeşmelerin gelişme gösterdiği, yaygınlaştığı ve benzer coğrafyada aynı tipteki çeşmeler ile anaoloji değerlendirilmesi yapılarak bir fikir elde edilmesidir. Kuşkusuz ilk ve ikinci etken birbiri ile bağlantılı ve birbirlerini destekleyici öğeler ile tam bir kesinlik yakalanmalıdır. Yani kent urbanizasyonunda oluşan ve bulunduğu imar faaliyetleri içerisinde olduğu düşünülen tarihin, exedra formunun yaygınlaştığı ve geliştiği dönemler ile tutarlı olmalıdır.

³¹³ İbrahim Hakan Mert, *Untersuchungen zur Hellenistischen und Kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia*, IstForsch 50, Tübingen, 2008, s. 248-257.

Bu bağlamda ilk önce bir tipoloji değerlendirmesi yaparak bu yapı tipinin Anadolu ve yakın coğrafyasında gelişimi üzerinde duracağım. Apsidal tipteki çeşmelerin MÖ 1 yy.'dan başlayarak, MS 2. yy.'da en yoğun örneklerinin görüldüğü³¹⁴ ve MS 4. yy. sonlarına kadar da varlığını devam ettirdiğini görebiliriz³¹⁵.

F-5 Çeşmesi'nin, Anadolu'da plan olarak yakın örneklerine baktığımızda; en erken örnekleri Ephesos'da; Memmius Anıtı'nda bulunan exedra formulu hydreion MS 1. yy.'ın ilk yarısına³¹⁶, yine Ephesos'da bulunan Pollio Çeşmesi ise; MS 1. yy. sonlarına³¹⁷ tarihlenir. Serdar Hakan Öztaner tarafından çalışılan Alexandria Troas Nymphaeum'u MS 2. yy. ortalarına³¹⁸, Bergama'da Demeter kutsal alanı içinde bulunan Nymphaeum ise; Bohtz tarafından ayrıntıları ile incelenmiş ve MS 2. yy. ortalarına tarihlenmiştir³¹⁹.

Diğer benzer örnekler; Allionai'deki çeşme her ne kadar detayları ile ele alınmamışsa bile Yaraş tarafından Troas Nymphaeumu ile benzerliği ve konteks mimarisi ile MS 2. yy. içine³²⁰, Bergama, Aşağı Agora'daki Nymphaeum MS 2 - 3. yy.'a³²¹, Diocaesarea'daki çeşme MS 2. yy. dolaylarına³²², Iasos'ta kuzey ve doğu agorası arasına yerleştirilmiş exedra formulu bir çeşme MS 2. yy.'ın ikinci çeyreğine³²³, Ariassos antik kentinde yine exedra formulu bir nymphaeum Severuslar dönemine³²⁴ tarihlenir. Exedra plan şemasına sahip Anadolu'daki en geç örnek ise Side'de bulunan ve MS 4. yy.'a³²⁵ tarihlenen çeşmedir.

³¹⁴ Glaser, 1987: 124-125; Neuerburg, 1965:85.

³¹⁵ Wetzner, 1990: 196.

³¹⁶ Dorl-Klingenschmid, 2001:185-186.

³¹⁷ Ayşe Erol, *Aionia, İonia, Kaira, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999, s.87

³¹⁸ Öztaner, 1999, 46-49.

³¹⁹ Bohtz, 1981:15-16.

³²⁰ Yaraş, 2002: 138.

³²¹ Dorl-Klingenschmid, 2001: 225.

³²² Hansgerd Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, TIB 5, 1990, s. 239.

³²³ Dorl-Klingenschmid, 2001:199-200.

³²⁴ Dorl-Klingenschmid, 2001:175-176.

³²⁵ Dorl-Klingenschmid, 2001:246.

Bu tarihlendirmelere göre Anadolu’da ilk örnekleri MS 1. yy. içerisinde bulunan bu yapı tipinin özellikle MS 2. yy. içerisinde yayıldığı ve sevildiği bir dönem olmuştur. MS 3. yy. içerisinde de varlığını sürdüren bu yapı tipi en geç örneği ile birlikte 4. yy.’da kullanımını terk edilmiştir. Bu bilgiler içerisinde Perge F-5 Çeşmesi’ni MS 1. yy. ve MS 4. yy. arasında bir tarih içine sokabiliriz.

Yukarıda belirttiğim üzere çeşmenin olabilecek tarih aralığını daha da spesifik bir hale getirmek için çeşmenin bulunduğu alandaki yapı komplekslerine, tarihlendirilmelerine ve kentleşmeye bakmamız gerekiyor.

F-5 Çeşmesi Perge’de Doğu-batı doğrultulu caddenin en sonunda konumlanmıştır. Bu cadde ve üzerinde bulunan mimari yapılar ayrıntılı çalışmadığı için bu cadde hakkında bilgiler sınırlıdır. Ancak Aşkıım Özdizbay tarafından yayımlanan doktora çalışması “*Perge MS 1-2. Yüzyıllardaki Gelişimi*” bize genel olarak cadde hakkında fikir vermektedir³²⁶. Roma İmparatorluğu’nun tümünde olduğu gibi Hadrianus döneminde büyük değişim ve atılımlar olmuştur. Hadrianus döneminde kentte hem bu cadde üzerinde hem de diğer yerlerde önemli yapı faaliyetleri gerçekleşmiştir³²⁷. Özdizbay’a göre Doğu-batı doğrultulu bu cadde Hadrianus dönemi içerisinde diğer yapı programları dahilinde sütunlu cadde şeklinde yeniden düzenlenmiştir³²⁸. MS 2. yy. ile birlikte merkezi konumda olan Doğu-batı caddesi bu vasfını kaybetmesine rağmen bu yüzyıllarda hala önemli bir yere sahip olduğunu, cadde üzerinde bu tarihte yapılan dükkanların varlığı ile görebiliyoruz. Hatta bu durum MS 3. yy.’da da devam etmiştir³²⁹. Çünkü bu dönemde caddenin batı kısmının güneyine F-5 Çeşmesi’nin hemen yanında bulunan Kuzey Hamam inşa edilmiş hemen sonrasında ise Batı Kapısı anıtsal bir mimari ile yeniden planlanmıştır³³⁰. Bu caddenin sonraki dönemlerde de önemini koruduğunu gösteren bir başka yapı ise; batıda kentten çıktığı yerde, surun muhtemelen MS 3. yy.’da Kuzey Hamam’ını da içine alarak genişletilmesi

³²⁶ Aşkıım Özdizbay, *Perge’nin MS 1,2. Yüzyıllardaki Gelişimi*, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya, 2012: 97-99.

³²⁷ Özdizbay, 2012: 99.

³²⁸ Özdizbay, 2012: 99.

³²⁹ Özdizbay, 2012: 99.

³³⁰ Özdizbay, 2012: 99.

olmuştur³³¹. MS 2. yy. ile beraber bu caddenin sütunlu hale getirilmesi, cadde içinde yeni dükkanların oluşturulması Perge’de bu yüzyılda yapılan büyük yapı projesinin bir unsurudur (Res. 76). Bu değişim sadece Doğu-batı caddesinde değil ayrıca Kuzey-güney doğrultulu cadde ve bu cadde üzerindeki yapılarda da görülmektedir. Büyük bir yapı organizasyonunun gerçekleştiği bu dönemde caddeler sütunlu hale getirilmiş, yapı yapılar yapılmış, Nymphaionlar inşa edilmiş, dükkanlar açılmıştır³³².

F-5 Çeşmesi tipoloji değerlendirmesi yapılarak, exedra planlı çeşmelerin Anadolu’da 2. yy. içerisinde yoğunlaşması ve Perge’de Hadrianus dönemi ile birlikte büyük yapı organizasyonlarının olması bize bu çeşmenin de tarih aralığının daraltılmasını mümkün kılıyor. Tüm bu veriler ile birlikte Perge F-5 Çeşmesi Hadrianus dönemi içerisinde başlatılan mimari organizasyonları ve tipolojinin yaygınlaştığı MS 2. yy. içerisinde tarihlenmesinin isabetli olduğunu gösterir.

Çeşme MS 2 yy. içerisinde inşa edildikten sonra muhtemelen Severuslar dönemi içerisinde de varlığını devam ettirmiştir. Çeşmenin şu an görülebilen apsisin üzerindeki veriler bize bu çeşmenin bir onarım gördüğünü gösterir. Apsis duvarının doğu tarafından başlayarak yapının ortasına kadar olan bölümde çeşmenin üst tarafı için büyük kesme taş bloklarının kullanıldığını görüyoruz. Ortaya yakın kısımdan başlayarak apsis oluşturan duvarın batısına kadar devam eden yerde ise bu taşlar yerini tuğlalara bırakmıştır. Bu da bu bölümün bize daha sonra onarım geçirdiği olasılığını gösterir. Bu durum Perge kentindeki yapılarda sıkça bu tarz onarımlar görülmektedir. Perge’de tuğladan örülmüş duvar ve tonozlara yaygın olarak MS 3. yy.’ın başından itibaren rastlanıldığı bilinmektedir³³³. Güney Hamam’da Severuslar döneminde eklemelerin olduğunu ve hamamın genişletildiğini biliyoruz³³⁴. Ayrıca bu dönemde tuğla kullanımının yaygınlaştığına dair belirgin kanıtlar Batı Nekropolis’teki mezar yapılarında da görülmektedir. M1, M2, M3, M4, M5, M6, M7 ve M8 yapıları MS 3. yy. tarihlenmekte olup mezarlar tuğla duvarlardan inşa edilmiştir³³⁵. Yine MS 2. yy.’a tarihlenen M9 mezar yapısına MS 3. yy. ortasında eklendiği belli olan peribolos duvarı

³³¹ Özdizbay, 2012: 153.

³³² Özdizbay, 2012: 144-153

³³³ Özdizbay, 2012: 164.

³³⁴ Özdizbay, 2012: 164.

³³⁵ Özdizbay, 2012: 164.

da tuğladan yapılmıştır³³⁶. Ayrıca F-5 Çeşmesi'nin hemen yan tarafında bulunan Kuzey Hamam Abbasoğlu tarafından duvar işçiliği, malzemelerin kullanışı, tonozlarda kullanılan tuğlalar ile birlikte MS 3. yy'a tarihlenmektedir³³⁷.

Bu verilerden hareket ile çeşmenin tuğlalar ile batı kısmının onarımının Severuslar döneminde yapıldığını söyleyebiliriz. Hatta bu onarımın hemen yanında bulunan Kuzey Hamam inşaatı ile aynı anda yapıldığı, hamamın içinde ve tonozunda kullanılan tuğlalar ile çeşmenin onarımında kullanılan tuğlaların aynı zamanda yapılarda kullanıldığını söylemek olası bir durumdur.

Tarihlendirme kısmında üzerinde durulması gereken bir diğer etken kuşkusuz yapının kazısı sırasında ele geçen toplamda 10 adet heykellerden bahsetmek gerekir. Ancak çeşmenin buluntuları kısmında ayrıntıları ile anlattığım bu heykellerin yapıya ait olup olmadığı kesin olarak tespit edilememektedir. Bu nedenle yapı kompleksi ile değerlendirilmesinin ne kadar doğru olabileceği büyük bir muammadır. Ancak yapı içerisinde bulunan ve İmparator Caracalla'ya ait bir heykelin bulunması Severuslar dönemi içerisinde bu yapının varlığını hala devam ettiğini gösteren önemli bir bulgudur. Heykellerin incelenmesi, stil ve kritiğinin yapılması ayrı bir araştırma konusu olacağı için ilerleyen zamanlarda çalışma yapacak olan araştırmacıların daha ayrıntılı bilgi verebileceklerine inanıyorum.

4.4. Rekonstrüksiyon Önerisi

Perge F-5 Çeşmesi kazısının bir kısmı yapılmasına rağmen, tam olarak bitirilmemesi ve arka alanın açılmaması yüzünden bir restitüsyon önerisi getirmek oldukça zordur.

Restitüsyon önerisini zorlaştıran bir diğer etken ise hiç şüphesiz, kazısı yapılırken, yapının mimarisi hakkında bize bilgi verebilecek herhangi bir buluntunun olmamasıdır. Kazısında bulunan 10 heykel ve çokça görülen tuğlalar dışında bir buluntusu olmayan bu yapı için söylenecek her öneri bir varsayımın ötesine

³³⁶ Özdizbay, 2012: 164.

³³⁷ Haluk Abbasoğlu, *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul, 1982, 115-116

geçmeyecektir. Ancak yapının arka kısmında ilerleyen zamanlarda bir kazı çalışılması yapılırsa ve burada bulunan mimari bloklar incelenirse daha kesin sonuçlar elde edilebilir.

Yapının apsidal kısmını oluşturan duvarlar dışında üst kısmına dair elimizdeki verilerin tamamı, bir ipucu vermemesinden dolayı yapının üst kısmı bilinmezliğini en büyük sorunu oluşturuyor. Aynı şekilde yapının kazı çalışması sırasında bulunan heykellerin de buraya ait olabileceğini gösteren herhangi bir mimari buluntu bulunmamaktadır. Bunlarla birlikte yıkılmış veya kazılmamış olan kısımlar için, benzer örneklerin restitüsyonlarına bakılarak bir varsayım yapabiliriz.

Anıtsal bir nitelik taşıyan yapının krepisleri de dahil olmak üzere 17,92 m.'lik bir ön cepheye sahip ve 7 m.'lik bir yarı çap oluşturan apsidal gövdeye sahip olduğunu görüyoruz. Apsidal formlu çeşmelerin prototipi olarak kabul edilen Lokroi'deki buluntular ve benzer örneklerin çoğunda kullanılan tuğladan örülmüş kubbe çatısının burası için de olma olasılığı vardır. Kazısında bol miktarda bulunan tuğlalar bu teoriyi daha da güçlendirmiştir. Ayrıca yapının apsidal yapısı böyle bir tonoz çatıyı taşıyabilecek yapıdadır. Yarım kubbe çatının yarı çapı, statik olarak doğru ve sağlam durabilmesi için apsidalin 7 m.'lik yarı çapına eşit olmalıdır (Res. 77a-b).

Bir diğer varsayım ise çeşmede bulunan heykellerin burada sergilenmesidir. Her ne kadar bu heykellerin buraya ait olduğunu gösteren bir mimari parça veya niş oluşturabilecek bir veri olmasa bile bunların buradan olduğunu kabul edersek; heykellerin, çörtlenlerin üzerinden 5 cm. geriye çekilerek oluşturulan duvarın içinde olması gereken 10 nişin içinde sergilendiğini kabul etmemiz gerekir.

Korunmuş olan 3 çörtlen ve iki depolama haznesinin apsidal havuzu doldurması ve su sirkülasyonunu sağlayaması düşünülemeyeceğinden bu çörtlen ve haznelerin havuzun tamamında olması akla yatkındır.

Yapının gerek mermer kaplamayı tutan demir kenet izleri, dübel delikleri, gerekse apsidin içinde bulunan kırılmış veya in situ bulunan mermer, yapının apsidinin tamamen mermer ile kaplı olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

İlk çağlardan beri suyun hayati öneminden kaynaklanan, kutsallaştırılması, su tanrı ve tanrıçalarının ortaya çıkması ve su ile ilgili mimari yapıların ortaya yapılması ile karşılaşırız. Yunanistan'da Nymphe'lere adanmış ve *Nymphaion* yani Nymphe'lere adanmış kutsal alanların varlığını biliyoruz. Bu kutsal alanlarda doğal oluşumlarla meydana gelen kaynak mağalar vardır. Bu kutsal mağaların içinde Nymphe'lere adanmış, bereketini anlatan, kaynakların doğum ile ilişkilendirilmesiyle yapılmış, adak eşyalarını görürüz. Daha sonraki dönemlerde bu doğal mağara formunu yakalamak için mimarlar yapay düzenlemeler ile mağara-çeşmeleri oluşturmuş ve bunların üzerlerini yarım kubbe ile kapatmışlardır. Lokroi'de bulunan pişmiş toprak çeşme modelleri bu düzenlemelerin nasıl olduğuna dair bize önemli bilgiler verir. Yarım kubbeye sahip exedra formlu bu mağara-çeşmeler, zaman içerisinde dini vasıflarını kaybetse bile exedra formlu çeşmeleri plan bakımından etkilemiştir. F-5 Çeşmesi de bu etkilenme sonucu ortaya çıkan bir çeşme olmalıdır.

Exedra formlu çeşmeler Yunanistan'da kutsallık barındırırken, Roma'da bu dini vasıf zaman içerisinde önemi yitirmiştir. Çeşmeler Roma İmparatorluk Dönemi'nde birer propaganda amacı ile kullanılmaya başlanılıp anıtsal yapılar olabiliyorken, halkın su ihtiyacını karşılamak için yapılan basit düzenlemeler de olabiliyorlardı. Roma'da bağımsız çeşmelerin yanı sıra MÖ 1. yy. ve MS 1. yy. arasında oldukça yoğun olarak saray ve villalarda süs ve pratik kullanımlarını görebiliriz.

Ortaya çıkarılan her anıtsal çeşmeye Nymphaeum denilmesinin yanlış olduğu ortaya konulmuştur. Çeşme ile ilişkilendirilebilecek bir çok farklı terimin olduğu ve bu terimlerin kullanıldıkları dönemlerde farklılıklarının insanlar tarafından bilindiği örneklerle açıklanmıştır.

Perge'de Roma İmparatorluk Dönemi'nde Hadrianus ile başlayan büyük bir yapı faaliyetleri içerisine girmiştir. Bu yapı faaliyetleri ile birlikte kentin merkezinde bulunan Doğu-batı caddesi, Kuzey-güney caddesi sütunlu hale getirilmiş ve bu caddeler üzerinde yeni yapılar yapılmıştır.

F-5 Çeşmesi, 17,92x4,10 m. ölçülerindeki bir podyumun üzerinde bulunan yarı çapı 7 m. olan exedra olarak tanımlanan apsidal bir çeşmedir.

Su, çeşmenin merkezinde konumlanan kemer ile getirilmektedir. Su öncelikle yapıda gizli olan haznelere dolup, oradan da üzerinde yunus kabartması olan çörtlenlerden yaklaşık olarak 3,20 m.'den tabana, apsidal havuzun içine akmaktadır.

Benzer tipteki çeşmelerin özellikleri göz önüne alındığında, yapının üstünün yarım kubbe formunda bir tonoz ile kapalı olduğu söylenilebilir.

Çeşmenin kazısı sırasında bir tanesi İmparator Caracalla'ya ait, Asklepios, Helios, Aphrodite, Nemesis, Selene, Tykhe, rahip, bir kadın ve bir erkeğe ait toplamda 10 heykel bulunmuştur. Heykellerin düşüş şekillerinin çeşmenin havuzunda farklı olması, üst katmanda bulunan Kadın heykeli ve Caracalla heykeli dışında diğer 8 heykelin aynı kotta bulunması, 10 adet heykelin çeşmenin içerisinde sergilenmesi için, zorlama ile alan oluşuyorsa bile, böyle bir durumda heykellerin aralarındaki mesafenin çok az olacak olması bu heykellerin buradan olmama olasılığı artırıyor. Bulunan bu heykellerin bu çeşmeye ait olduklarını gösterecek herhangi bir buluntuya da rastlanılmamıştır. Bu yüzden heykellerin çeşmede üstlendiği rol açık olarak ortaya konulamamaktadır.

Roma'da, Yunanistan'da, Yakın Doğu ve Kuzey Afrika coğrafyasında pek çok örnekleri ile karşılaştığımız exedra formlu çeşmelerin, Anadolu'da en erken örnekleri MS 1. yy. içinde Efes'te karşımıza çıkarken, MS 2. yy.'da ise bu tipin oldukça yoğun bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. F-5 Çeşmesi'ne plan olarak en çok benzeyen çeşmelerin MS 2. yy. ve ortalarına tarihlenmektedir. Bu nedenle F-5 Çeşmesi'ni de bu tarih aralığı içerisine değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- Abbasoğlu, H., (1982), *Pamphylia Bölgesi Roma Devri Hamamları*, Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Abbasoğlu, H., (1993), “Perge Kazısı 1991 Yılı Ön Raporu”, *KST*, sayı XV.2, Ankara, (597-611).
- Abbasoğlu, H., (1995), “Perge Kazısı 1993 ve 1994 Yılları Ön Raporu”, *KST*, sayı XVII.2, Ankara, (107-120).
- Abbasoğlu, H. ve Martini W., (2003), *Die Akropolis von Perge: Survey und Sondagen 1994-1997*, Verlag Philipp Von Zabern, Mainz .
- Akurgal, E., (2014), *Anadolu Uygarlıkları*, Phoenix Yayınları, 2014, Ankara.
- Aupert, P., (1974), *Le Nymphée De Tipasa Et Les Nymphées Et «Sepizonia» Nord-Africains*, École Française De Rome Palais Farnèse, Rome.
- Beazley, J.D., (2002), *The Lewes House Collection of Ancient Gems*, Edt.:John Boardman, BAR s1074, Studies in Classical Archaeology II, Oxford.
- Besnard, A. M., (2000), “Katolik Mezhebi”, Edt. M. Aydın, “*Din Fenomeni*”, Din Bilimleri Yayınları, Konya, (133-196).
- Bohtz, C.H., (1981), *Das Demeter-Heiligtum*, AvP 13, Deutsches Archäologisches Institut, Walter de Gruyter, Berlin.

- Bol, R., (1984), *Das Statuenprogramm des Herodes-Atticus-Nymphäums*, OIForsch XV, Berlin.
- Bonnie, R. ve Richard, J., (2012), “Building D1 at Magdala Revisited in the Light of Public Fountain Architecture in the Late-Hellenistic East”, *IEJ*, vol. 62, no. 1, 2012, (71-88).
- Bowe, P., (2012), “The Origin and Development of the Ancient Greek Fountain”, *SHG*, vol. 32, no. 3, (201-213).
- Brandt, H., (1992), *H. Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidien im Altertum*, Rudolf Habelt, Bonn.
- Bratton, F.G., (2000), *Yakın Doğu Efsaneleri, Sümer-Akad, Mısır, Ugarit-Kenan, Hitit Efsaneleri*, Çev.: N. Muallimoğlu, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Bresson, A., Brun, P., ve Varinlioğlu, E., (2001), “Chapitre V: Les inscriptions grecques et lati-nes”, *Les Hautes Terres de Carie*, Bordeaux, (81-307).
- Crouch, D.P., (1993), *Water Management in Ancient Greek Cities*, Oxford University Press.
- Dağlı, İ., (2011), *Nympheler ve Lykia'dan Nymphalere Adanmış Kabartmalar*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Darga, M., (1985), *Hitit Mimarlığı I Yapı Sanatı*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Değer, M., (1992), “Tarih Boyunca Şifalı ve Kutsal Sular”, *Tarih ve Toplum*, sayı 17, İletişim Yayınları, 1992, (343-348).

Demirtaş, B., (1999), “Eskişehir’de Anaolu’nun Yerleşim Dokusu İçinde Çeşmelerin İşlevi”, Edt.: A. M. Dinçol, “*Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu 5-7 Haziran 1999*”, Ege Yayınları, İstanbul, (111-124).

De Waele, F.J., (1933), “The Sanctuary of Asklepios and Hygieia at Corinth”, *AJA* vol. 37, no. 3, (417-451).

Dorl-Klingenschmid, C., (2001), *Prunkbrunnen in kleinasiatischen Städten*, Verlag Dr. Friedrich Pfeil, München.

Dorl-Klingenschmid, C. ve Kayser, C., (2009), “Das Nymphaeum von Diokaisareia”, *IstMit*, vol. 59, (97-129).

Downey, G., (1963), *Ancient Antioch*, Princeton University Press, New Jersey.

Dörfeld, W., (1910), “Die Arbeiten zu Pergamon (1908-1909)”, *AM* 35, (345-526).

Dunkley, B., (1935-1936), “Greek Fountain-Buildings Before 300 B.C.”, *BSA*, vol. 36, (142-204).

Elderkin, G. W., (1910), “The Fountain of Glauce at Corinth”, *AJA*, vol. 14, no. 1, (19-50).

Elderkin, G. W., (1941), “The Natural and the Artificial Grotto”, *Hesperia*, vol. 10, (125-135).

Erbaş, A., (2004), “Muhtelif Dinlerde Su Motifi”, *Ekev Akademi Dergisi*, sayı 20, (241-258).

Erdem, H., (2000), *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Hü-Er yayınları, Konya.

Erhat, E., (1993), *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, 5. Basım İstanbul, 1993.

Erol, A., (1999), *Aiolia, İonia, Karia, Lykia, Pisidia, Pamphylia, Kilikia Bölgesi Çeşme Yapıları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Erol, A., (2005) “Anadolu’da Apsidal Temelli Roma Dönemi Nymphaeumları”, *Arkeoloji ve Sanat*, sayı 120 (61-72).

Franciscis A. (1958), “Ancient Locri”, *Archaeology*, vol. 11, no. 3 (206-212).

Glaser, F., (1983), *Antike Brunnenbauten (KPHNAI) in Griechenland*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.

Glaser, F., (1987), “Brunnen und Nymhären”, *Die Wasserversorgung antiker Städte: Pergamon, Rechte/Verwaltung, Brunnen/Nymphäen, Brauelemente*, band 2, Mainz, 1987, (105-129).

Glaser, F., (2000), “Fountains and Nymphae”, Edt.: Örjan Wikander, “*Handbook of Ancient Water Technology*”, Brill, Leiden-Boston-Köln, (413-466).

Ginouvés, R., (1969), *Laodicée du Lycos: Le nymphée. Campagnes 1961-1963*, Boccard, Paris.

- Grimal, P., (2012), *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, Kabalcı Yayınevi 2. Basım, İstanbul.
- Gros, P., (1996), *L'architecture romaine: Du début du IIIe siècle av. J.-C. à la fin du Haut-Empire (Les manuels d'art et d'archéologie antiques), vol. 1*, Editions A&J Picard, Paris.
- Hooke, S.H., (2002), *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev.: A. Şenel, 4. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- İnan, J., (1978), "Perge Kazısı 1977 Çalışmaları", *Belleten*, c. XLII, sayı 167, (529-532).
- Jeffresys, E., (2017), *Studies in John Malalas*, Brill, Leiden.
- Kara, O., (2015), "Perge Antik Kenti 2012-2014 Yılı Kazıları / Excavations at Perge in 2012- 2014" *Arkeoloji ve Sanat / Journal of Archaeology & Art*, sayı 149, (7-24) .
- Kara O. ve Demirel, M., (2015), "Perge 2014 Yılı Kazıları", *ANMED*, sayı 13, (239-250).
- Lamare, N., (2011), "L'influence de l'architecture théâtrale sur le décor des fontaines monumentales", Edt.: N. Lamare, Z. Lecat, E. Rocca ve M. Ubert, "*Le passé et son héritage Modalités et enjeux dans les sociétés du monde romain et de l'Antiquité tardive, Actes de la journée doctorale tenue à l'INHA (Paris) le 14 janvier 2010*", Paris, (28-45).

Larson, J., (2001), *Greek Nymphs Myth, Cult, Lore*, Oxford University Press, New York.

Lenz, D., (1999), "Ein Gallier unter den Gefährten des Odysseus. Zur Polyphemgruppe aus dem Pollio-Nymphaeum in Epheso", *IstMitt*, vol. 48, (237-248).

Longfellow, B., (2011), *Roman Imperialism and Civic Patronage*, Cambridge University Press, New York.

Lowe, W.D., (1908), *The Story of Daphnis and Chloe: A Greek Pastoral by Longus*, Cambridge.

MacDonald, W. L., (1986), *The Architecture of the Roman Empire: An Urban Appraisal*, vol. II, Yale University Press.

Jeffreys, E. vd., (1986), *The Chronicle of John Malalas*, Brill, Melbourne.

Mansel, A.M., (1956), "1953 Antalya Bölgesi (Pamphilia) Kazılarına Dair Rapor", *TAD*, sayı VI.1, (5-12).

Mansel, A. M., (1967) , "1967 Perge Kazıları'na Dair Ön Rapor", *TAD*, sayı XVI.1, (101-106).

Mert, İ. H., (2008), *Untersuchungen zur Hellenistischen und Kaiserzeitlichen Bauornamentik von Stratonikeia*, IstForsch 50, Tübingen.

Mortorano, F., (1991) “Catalogo dei Modelli Locresi”, Edt.: F. Costabile, “*I ninfei di Locri Epizefiri: Architettura Culti Erotici Sacralità delle Acque*”, Rubbettino Editore, (63-93)

Miltner, F., (1960), “Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in Ephesos”, *ÖJh* vol. 45, (1-76).

Mingazzini, P., (1955) , “Le Grotte di Matermania E Dell’Arsenale a Capri”, *ArchCL*, Roma, vol. 7, (139-163).

Monceaux, P., (1907), ““Nymphaeum”, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines 4.1*, Librairie Hachette, Paris (129-132).

Neuerburg, N., (1965), *L’Architettura delle Fontane e dei Ninfei Nell’Italia Antica*, Napoli.

Özdizbay, A., (2008), *Perge’nin M.S. 1.-2. Yüzyillardaki Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi, İstanbul.

Özdizbay, A., (2012), *Perge’nin M.S. 1.-2. Yüzyillardaki Gelişimi*, Suna - İnan Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü, Antalya.

Öztaner, S.H., (1999), *Alexandria Troas Nymphaeumu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Öztaner, S.H., (1999), “The Nymphaeum at Alexandria Troas”, *AMS*, vol. 33, (27-36).

- Pekman, A., (1989), *Son Kazı ve Araştırmalar Işığında Perge Tarihi: History of Perge*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.
- Raja, R., (2012), *Urban Development and Regional Identity in the Eastern Roman Provinces, 50 BC-AD 250: Aphrodisias, Ephesos, Athens, Gerasa*. Museum Tusulanum, Copenhagen.
- Reuter, O., (1937), "Nymphaeum", *RE*, XVII-2, 1937, (1517-1524)
- Rhodes, P. J., (2005), "Kome", Edt.: Hubert Cancik ve Helmuth Schneider, *Brill's Encyclopaedia of the Ancient World New Pauly*, Leiden-Boston, (88-89).
- Romer, F.E., (2001), *Pomponius Mela's Description of the World*, The University of Michigan Press.
- Russell, J., (1973), "Excavation at Anemurium (Eski Anamur, 1971)", *TAD*, no. 20, (201-219).
- Sarıçioğlu, E., (2004), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta.
- Savage, S. H., Zamora, K. A. ve Keller, D. R., (2005), "Archaeology in Jordan, 2004 Season", *AJA*, vol. 109, no. 3, (527-555).
- Segal, A., (1997), *From Function to Monument, Urban Landscapes of Roman Palestine, Syria and Provincia Arabia*, Oxbow Monograph 66, Exeter.

Sudhoff, K., (1910), *Aus dem Antiken Badewesen*, Allgemeiner Medizinischer Verlagsanstalt, Berlin.

Şimşek, C., (2017), “2015 Yılında Laodikeia’da Yapılan Çalışmalar”, *Arkeoloji ve Sanat*, sayı 156, (131-152).

Thompson, H. A., (1955), “Activities in the Athenian Agora: 1954”, *Hesperia*, vol. 24 no. 1, (50-71).

Ursula, Q., (2011), *Das Nymphaeum Traiani in Ephesos*, Austrian Academy of Sciences Press.

Uzunoglu, H., (2017), “Küçük Asya Kırsal Yerleşimlerinde Su ve Su Yapıları: Epigrafik Bir İnceleme”, Edt.: Ü. Aydınoglu ve A. Mörel, “*Antik Dönemde Akdeniz’de Kırsal ve Kent = Rural Settlements and Urban Center in Mediterranean During Antiquity*”, Mersin, (302-316).

Uzunoglu, H. (2018), *Epigrafik Belgeler Işığında Güney ve Güney Batı Anadolu’da Su ve Su yapıları*, Akdeniz Üniversitesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya.

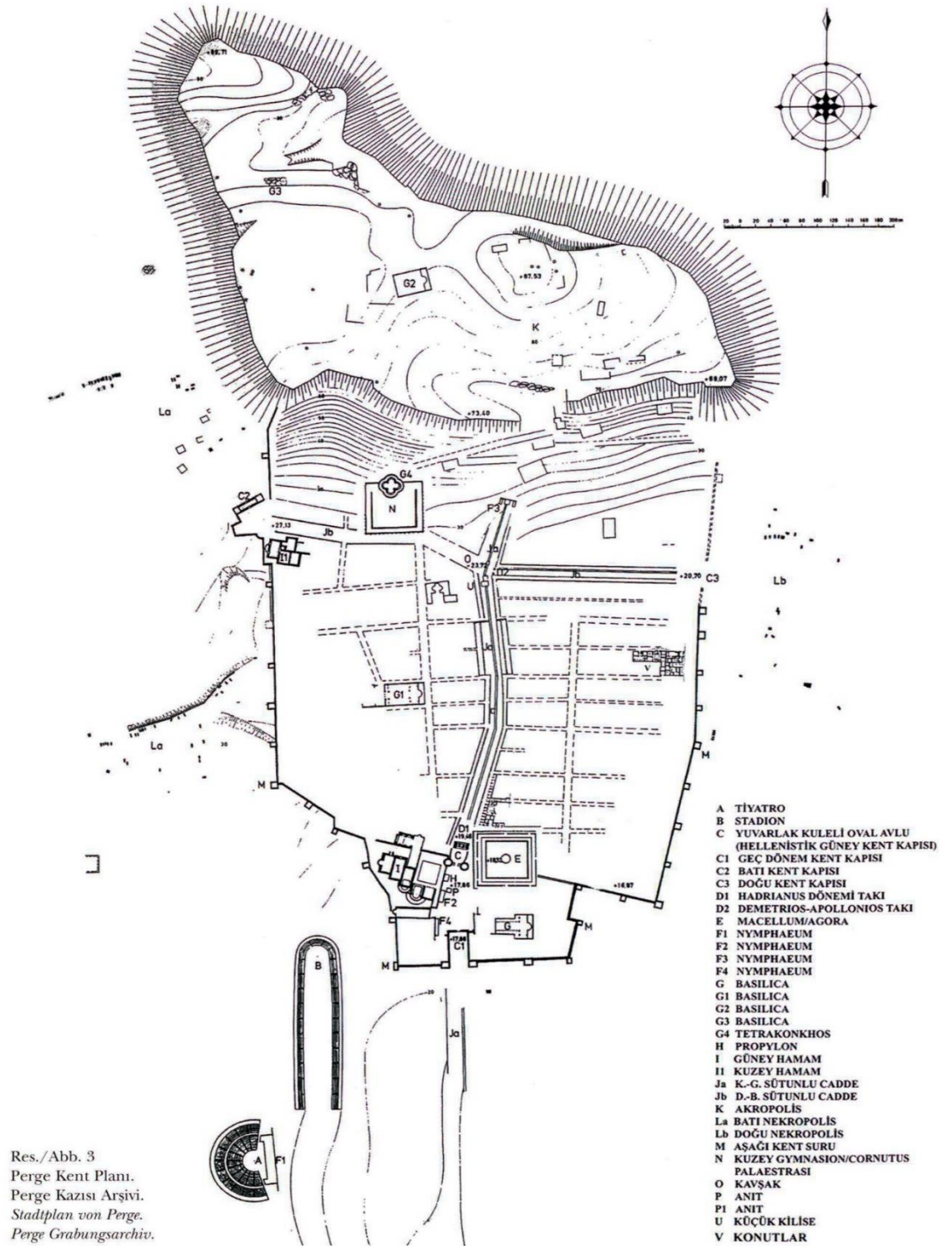
Wenning, R., Kolb ve B., Nehmê, L., (1997), “Wom Zeltlager zur Stadt”, Edt.: T. Weber ve R. Wenning, “*Petra: Antike Felsstadt Zwischen Arabischer Tradition und Griechischer Norm*”, Verlag Philipp von Zabern, Mainz, (56-70).

Wycherley, R.E., (2011), *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu*, Çev. N. Nirven ve N. Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Yaraş, A., (2002), *Bakırçay Havzasında Asklepios Kùltù ve Pařa İlhası – Allianoi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

RESİMLER

Resim 1: Perge Kent Planı (Özdizbay, 2012: Res. 3)

Resim 2a: Bir Nympe

http://www.artnet.com/artists/fritz-zuber-b%C3%BChler/nympe-im-wald-helliN8c_kmOUfQ5tXAvIA2

(16.06.2019)

Resim 2b: Bir Nympe

http://www.artnet.com/artists/carl-spitzweg/badende-nympe-bathing-nymphs-q82c_G8uBdGSSQ2j5dV6Tg2

(16.06.2019)

Resim 2c: Nympheler

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly91cGxvYWQud2lraW1lZGhhLm9yZy93aWtpcGVkaWEvY29tbW9ucy8zLzM3L055bXBoc19pbl90aGVfZm9yZXN0X2J5X1BhdWxfRnJhbiVDMYVBN29pc19RdWluc2FjLmpwZw> (16.06.2019)

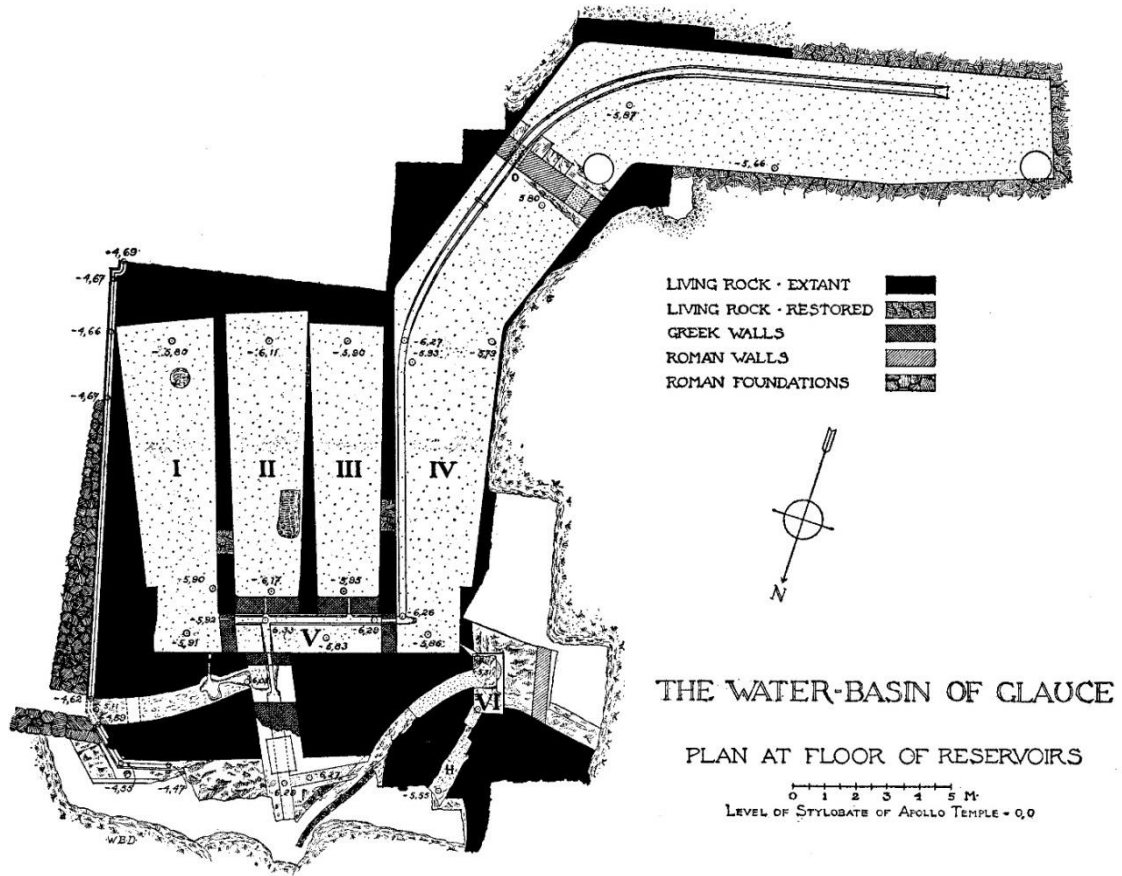
Resim 3a: Pitsa Paneli

https://en.wikipedia.org/wiki/Pitsa_panels#/media/File:Greekreligion-animalsacrifice-corinth-6C-BCE.jpg (16.06.2019)

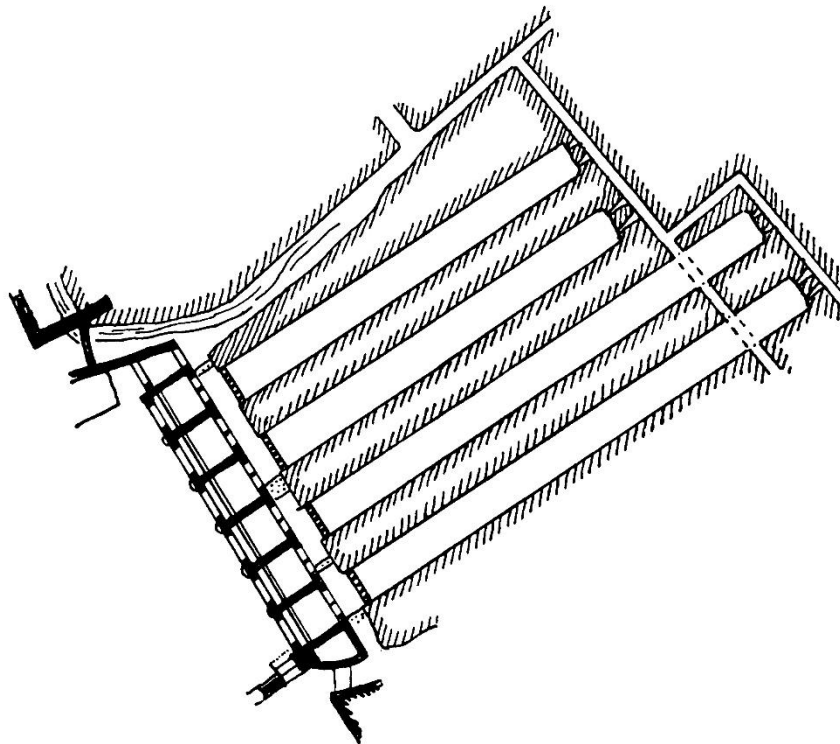

Resim 3b: Pitsa Paneli Boyama

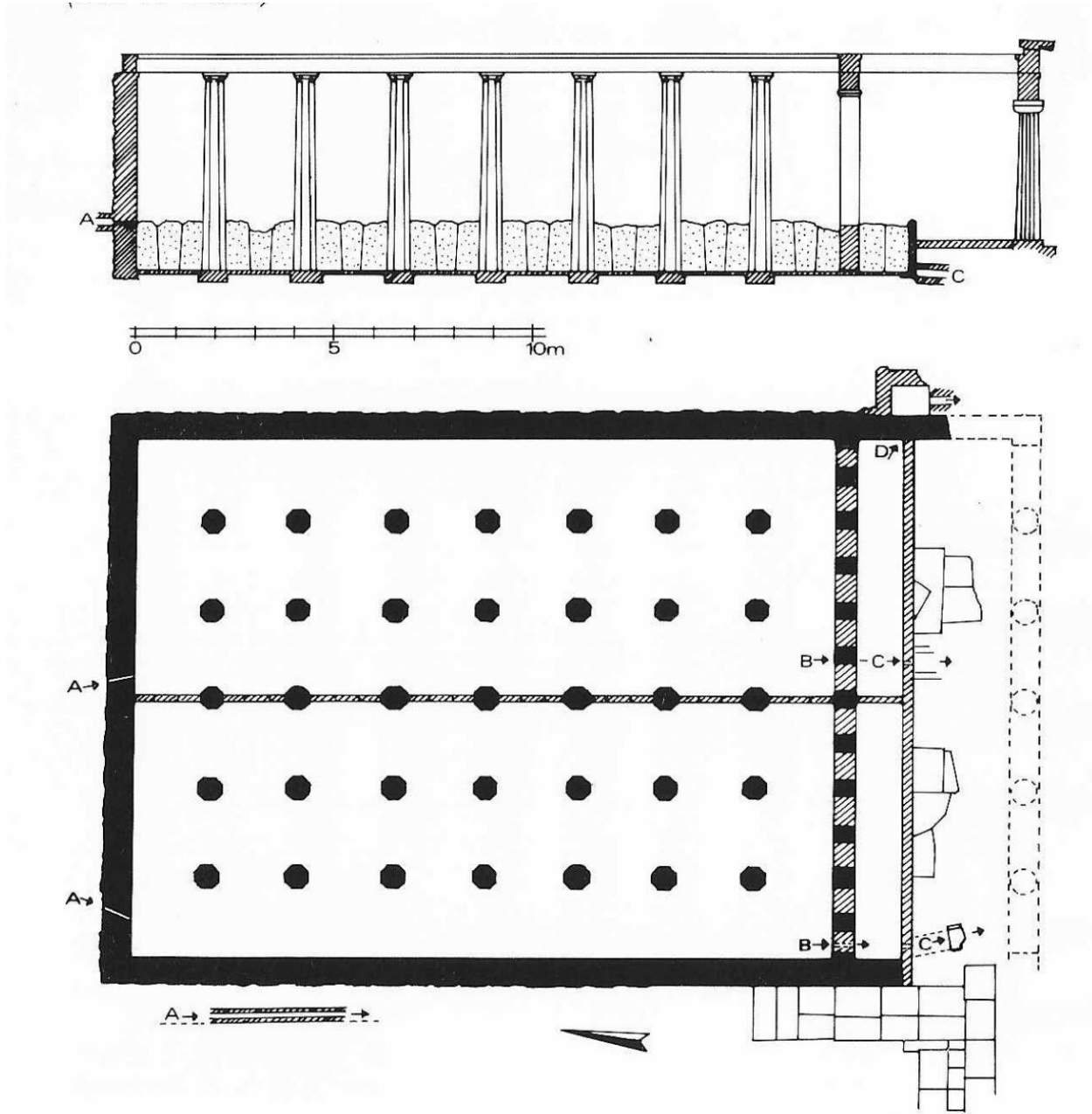
<https://www.flickr.com/photos/kiddocone/24995158836> (16.06.2019)

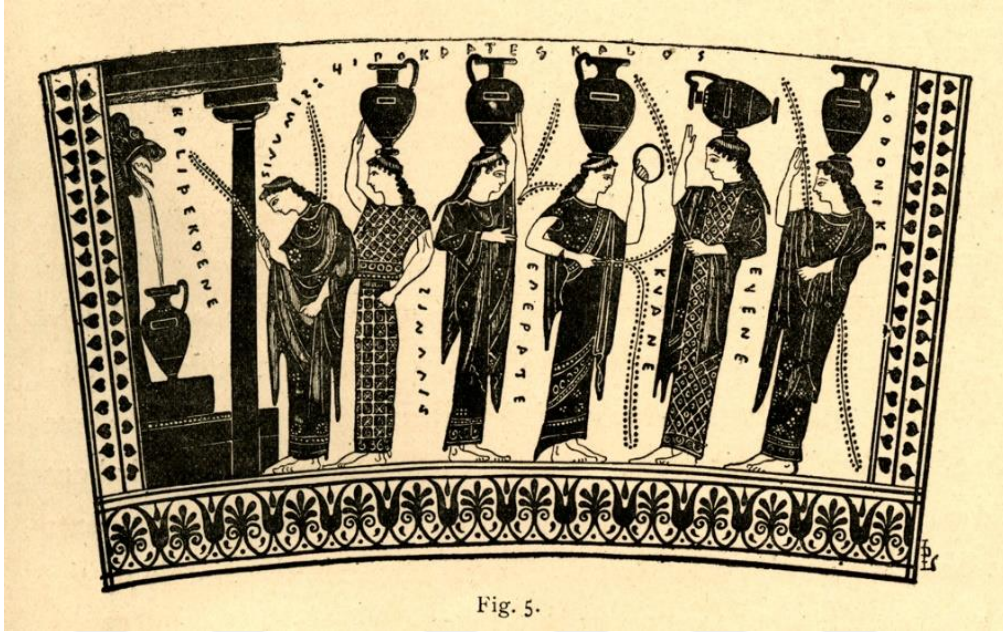
Resim 4: Glauke Çeşmesi Planı (Elderkin, 1910: Plate III)

Resim 5: Pirene Çeşmesi Planı (Dunkley, 1935/1936: Fig 2)

Resim 6: Mğara Çeşme Planı (Glaser, 1987: Abb.11)

Resim 7a: Siyah Figür Vazo Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

[https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/Women drawing water at the Kallirrhoe %28 Calirrhoe%29 fountain%3B_after_a_scene_from_an Attic_black-figure_hydria_%28288269415557%29.jpg](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a9/Women_drawing_water_at_the_Kallirrhoe_%28Calirrhoe%29_fountain%3B_after_a_scene_from_an_Attic_black-figure_hydria_%28288269415557%29.jpg) (16.06.2019)

Resim 7c: Siyah Figür Vazo Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

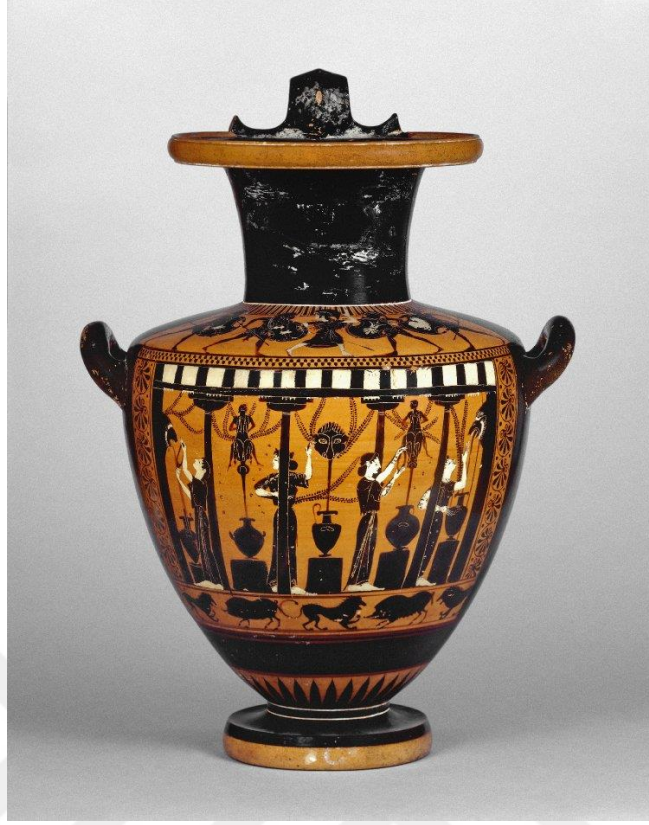
<https://www.gettyimages.co.uk/detail/photo/black-figure-pottery-attic-hydria-detail-high-res-stock-photography/103765137>

Resim 7b: Siyah Figür Vazo Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

<https://collections.mfa.org/objects/153445>

(16.06.2019)

Resim 7d: Hydria Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme Sahnesi

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=199859001&objectid=39884316.06.2019

Resim 7e: Çeşme

https://theshieldofachilles.net/shield-characters-references/scene-references/women_fountain_met_06-1021-77_resized_glare-reduced_white-bg/

(16.06.2019)

Resim 8a: François Vazosu

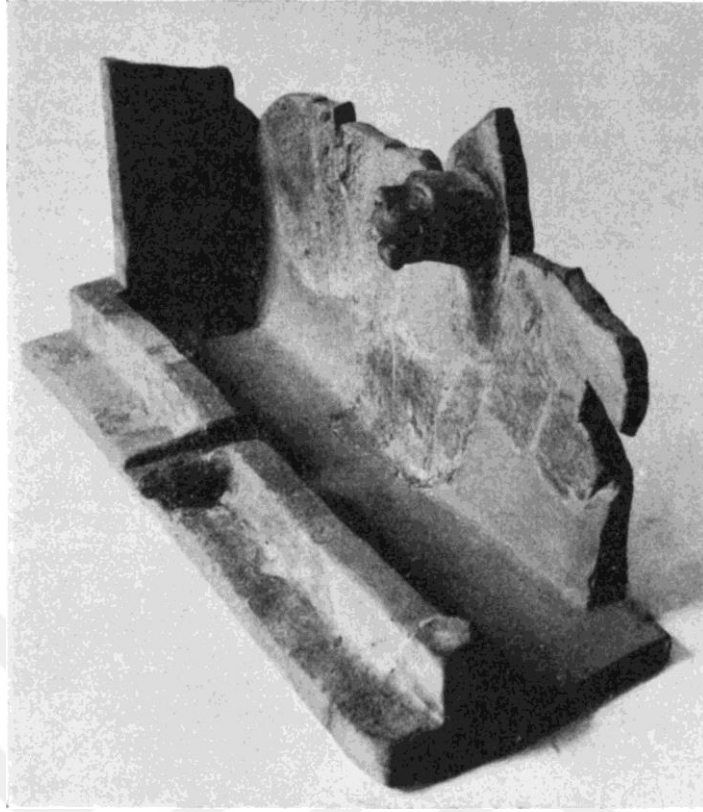
<https://www.beazley.ox.ac.uk/images/pottery/painters/keypieces/tiverios/9-p70try2-medium.jpg>

(16.06.2019)

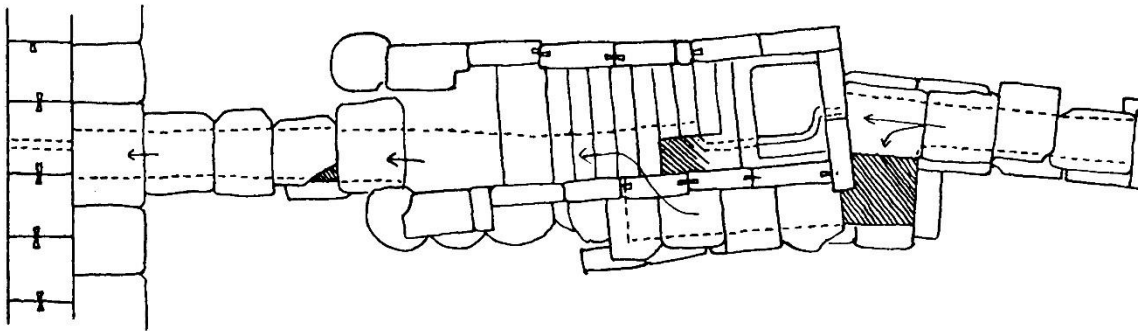

Resim 8b: François Vazosu Çeşme sahnesinden detay

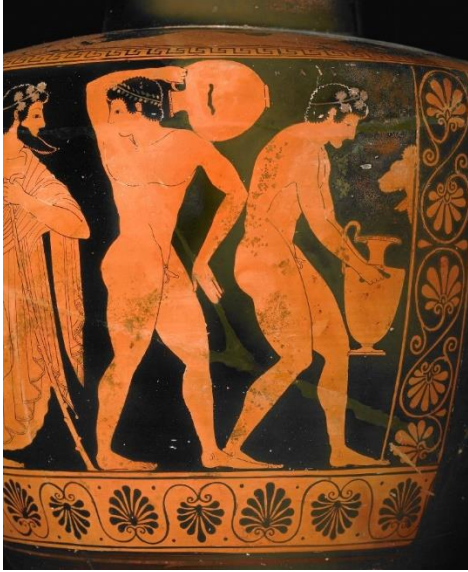
<https://rutacultural.com/vaso-francois/> (16.06.2019)

Resim 9: Hephaestia'dan Çeşme Modeli (Dunkley, 1935/1936: Fig. 11)

Resim 10: Tapınak Terasının Üstündeki Delphi Çeşmesi (Dunkley, 1935/1936: Fig. 12)

Resim 11a: Kırmızı Figür Hydria üzerinde bir sahne

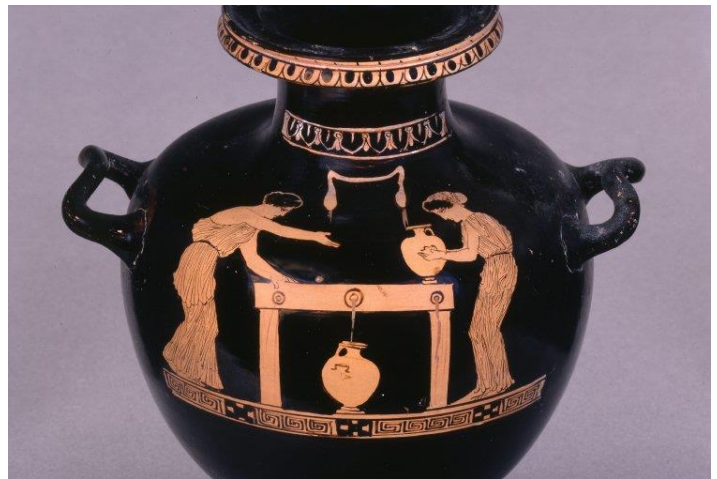
https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?partid=1&assetid=503527001&objectid=399300

(16.06.2019)

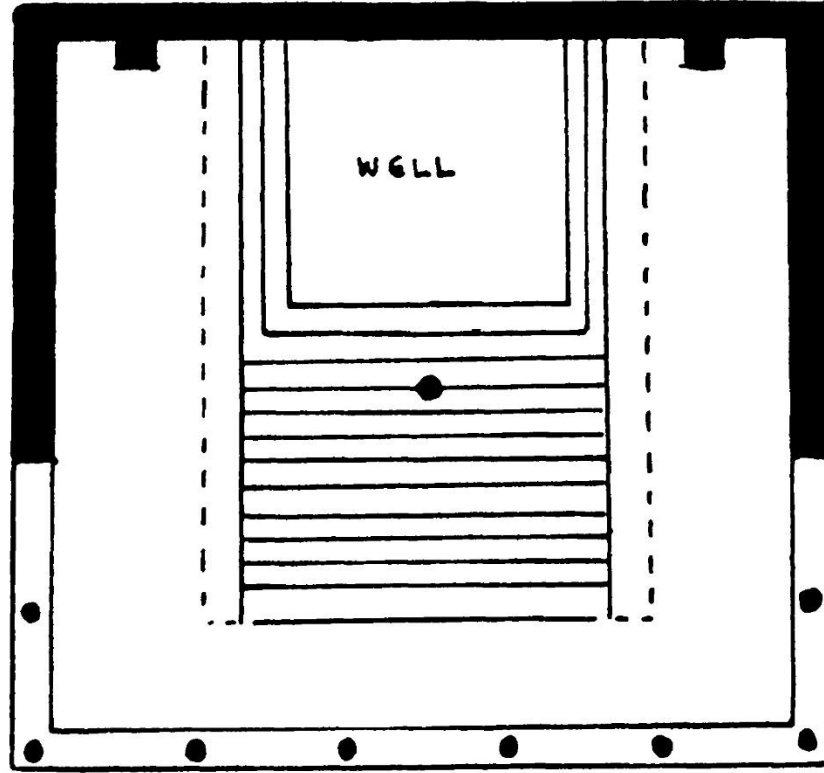
Resim 11b: Kırmızı Figür Hydria üzerinde bir sahne

<https://artsandculture.google.com/asset/hydria-with-girls-by-the-fountain/tAHiKxeqS8ne-g> (16.06.2019)

Resim 12: Kırmızı Figür Kalpis Üzerinde Betimlenmiş Bir Çeşme

https://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details/collection_image_gallery.aspx?assetId=276638001&objectId=399928&partId=1 (16.06.2019)

Resim 13: Delos Çeşmesi (Dunkley, 1935/1936: Fig. 14)

Resim 14: Bir Gemme Üzerinde Betimlenen Çeşme (Beazley, 2002: Res. 134)

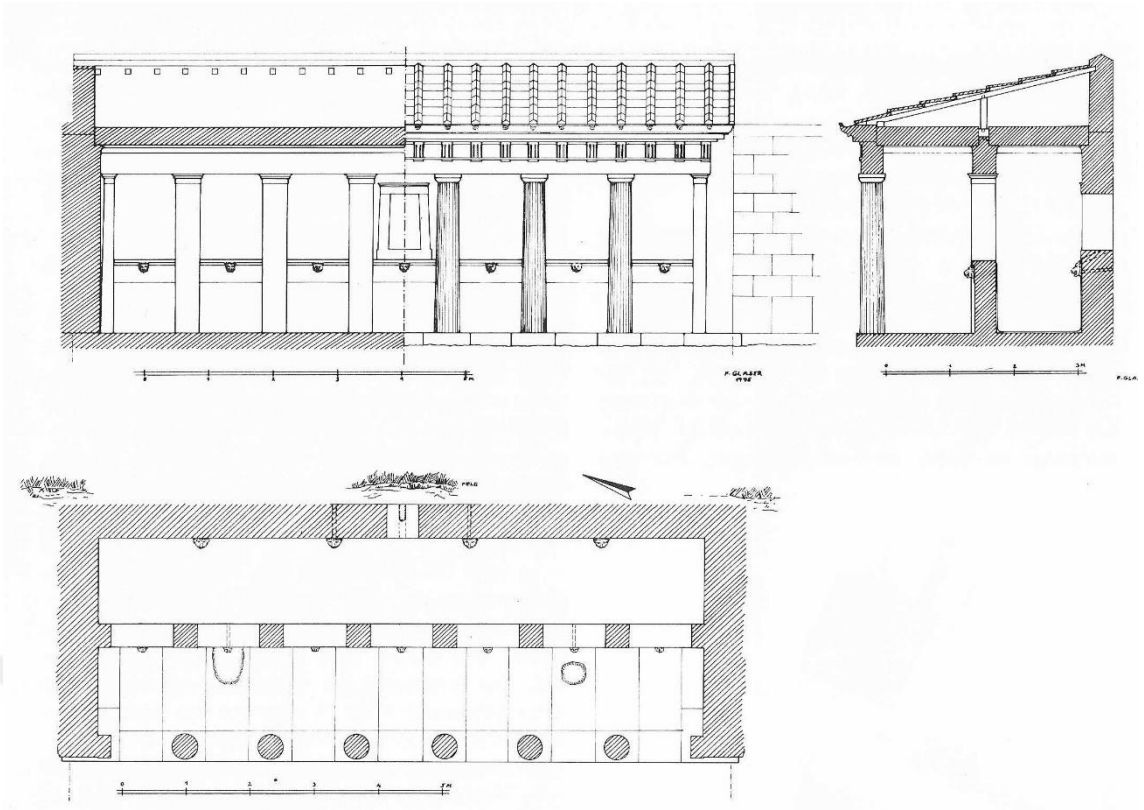
Resim 15a: Bir Çan Krater Üzerinde betimlenen Çeşme

<http://medaillesantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gb1sk47> (16.06.2019)

Resim 15b: Bir Çan Krater Üzerinde betimlenen Çeşmeden Detay

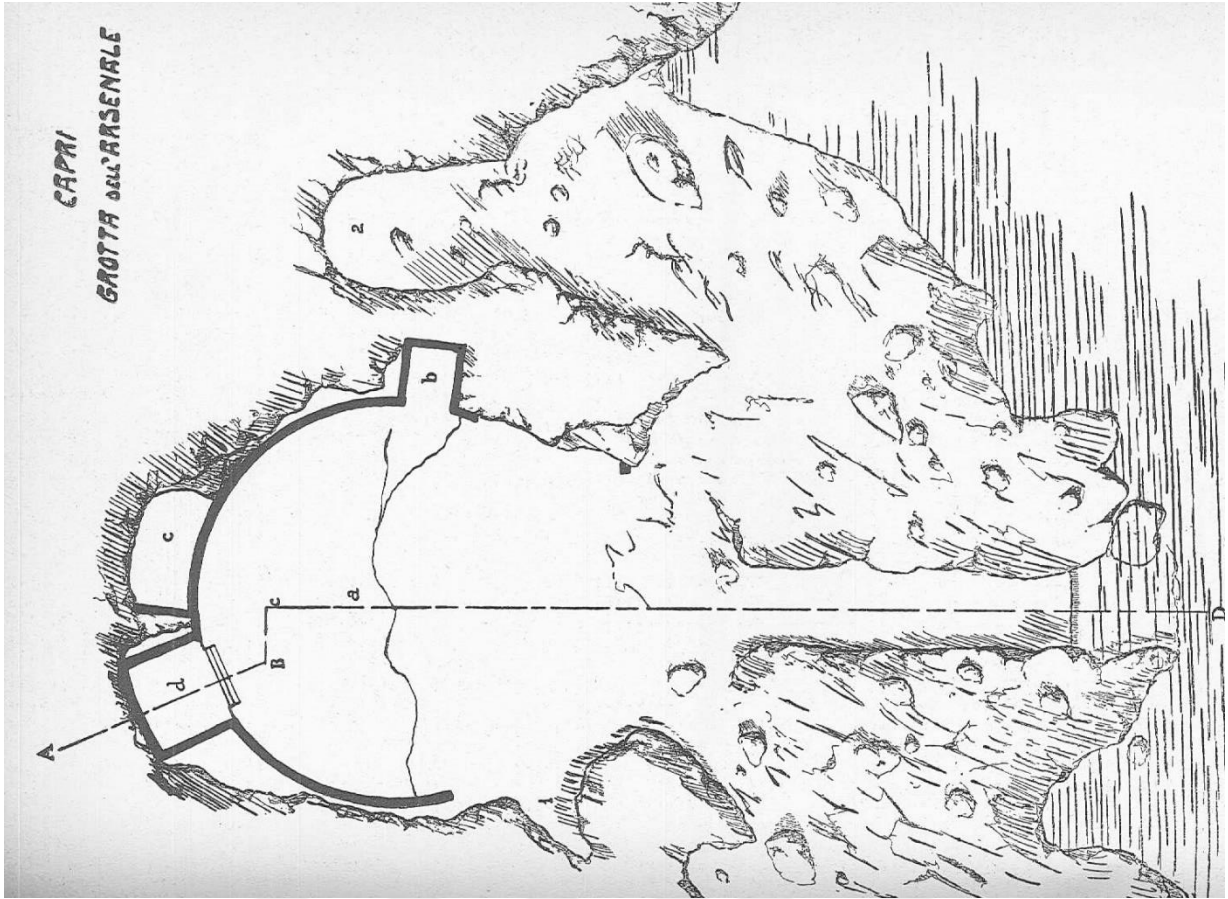
<http://medaillesantiques.bnf.fr/ws/catalogue/app/collection/record/ark:/12148/c33gb1sk47> (16.06.2019)

Resim 16: Iasos eşmesi'nin Plan, Kesit ve restitüsyon Önerisi (Glaser, 1987: Abb. 8)

Resim 17: Getty Villası, Aslan Başlı eşme Kabartması (Bowe, 2012: Fig. 12)

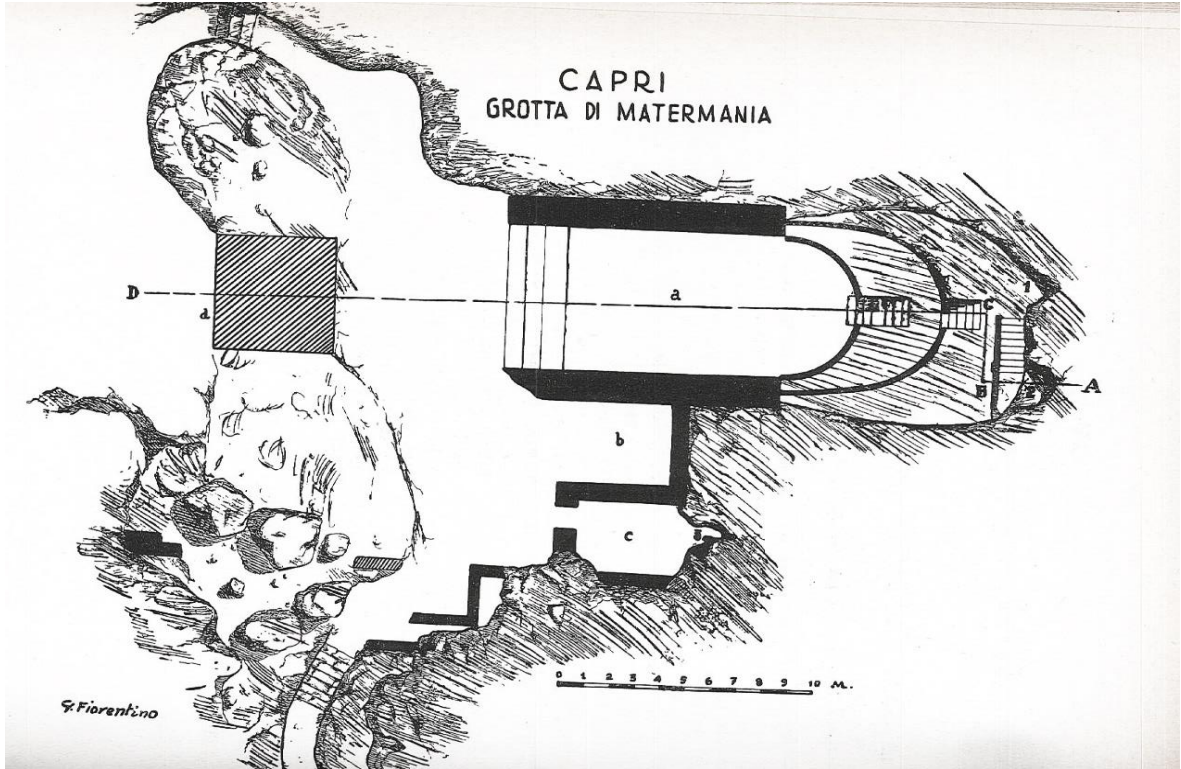

Resim 18a: Arsenal Mağarası Planı (Mingazzini, 1955: Fig. 3)

Resim 18b: Arsenal Mağarası

<http://web.tiscali.it/oebalus/grottoes3.html> (19.06.2019)

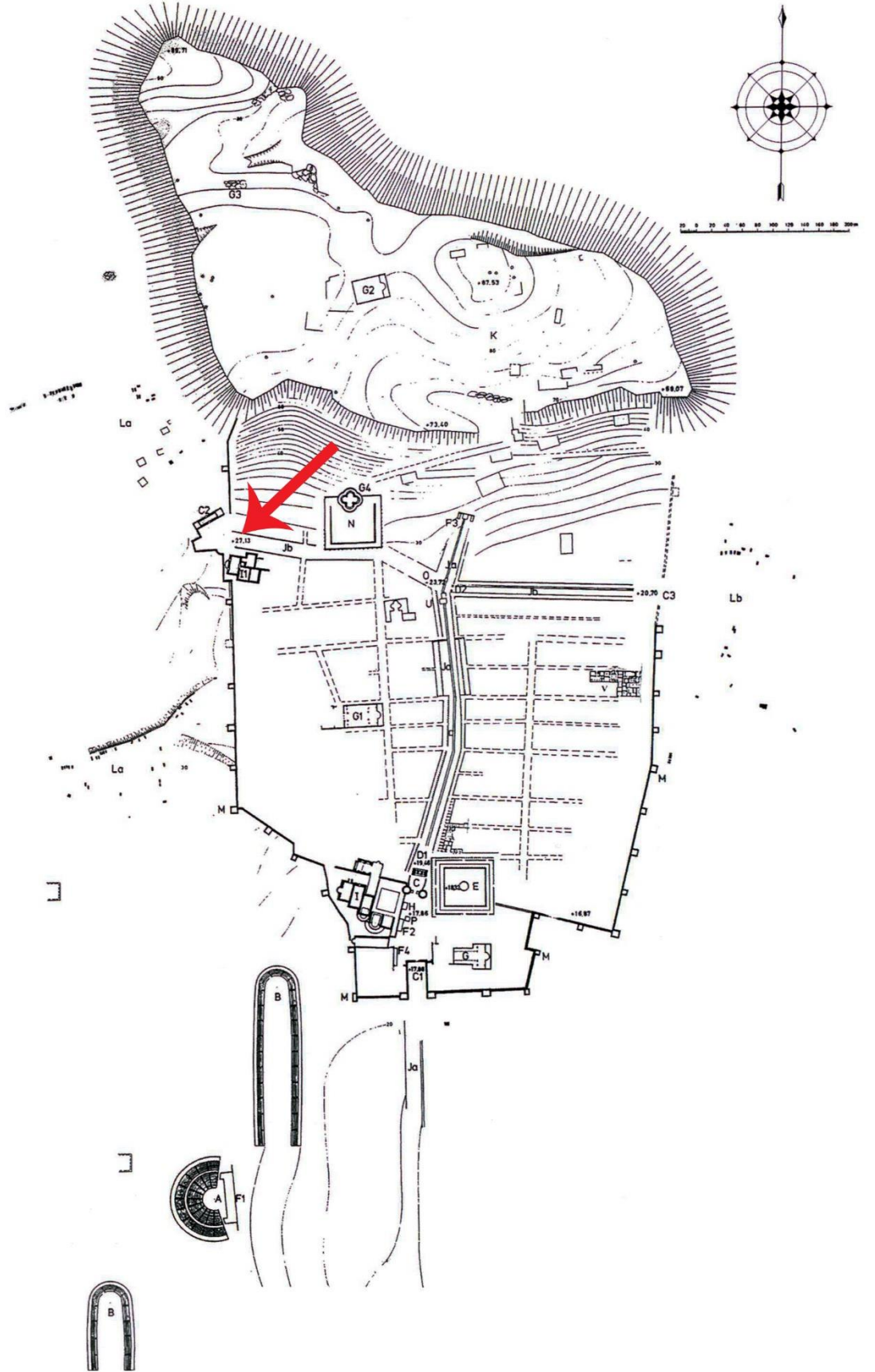
Resim 19a: Matromania Mağarası Planı (Mingazzini, 1955: Fig. 1)

Resim 19b: Matromania Mağarası

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Grotta_di_matermania_-_ninfeo.JPG

(16.06.2019)

Resim 20: Perge Kent Planı Üzerinde F-5 Çeşmesi'nin Konumu (Özdizbay, 2012: Res. 3)

Resim 21a: Perge Kenti Genel Görünümü ve F-5 Çeşmesi (Antalya Müzesi Perge Kazı Arşivi)

Resim 21b: F-5 Çeşmesi ve Kuzey hamamı (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 22: F-5 Çeşmesi'nin Mevcut Durumu (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

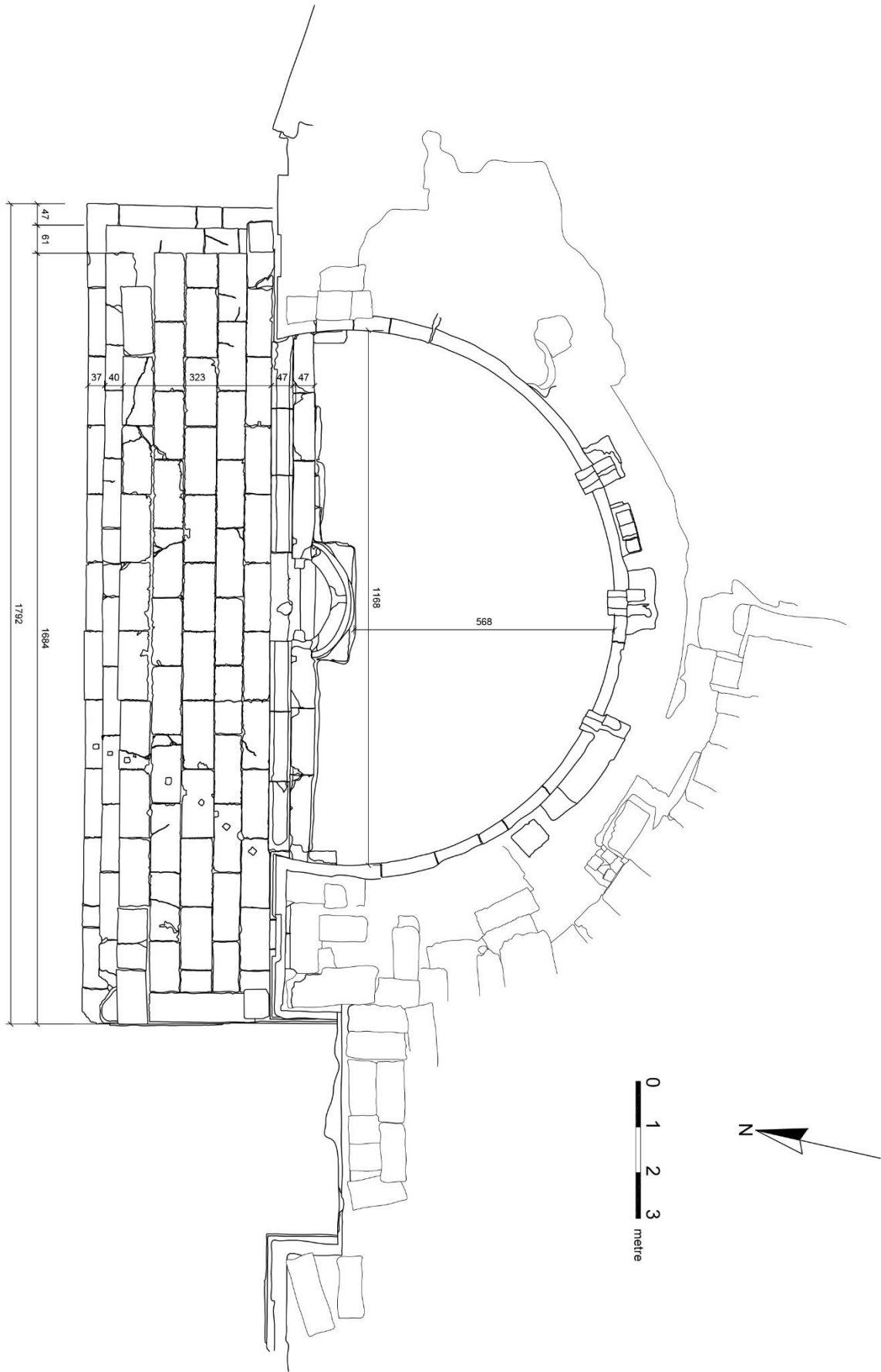
Resim 23: Apsidal Havuzun içinde Bulunan Küçük Apsidal Çeşme (E. Can)

Resim 24: Mermer Kaplamaların Mevcut Durumu (E. Can)

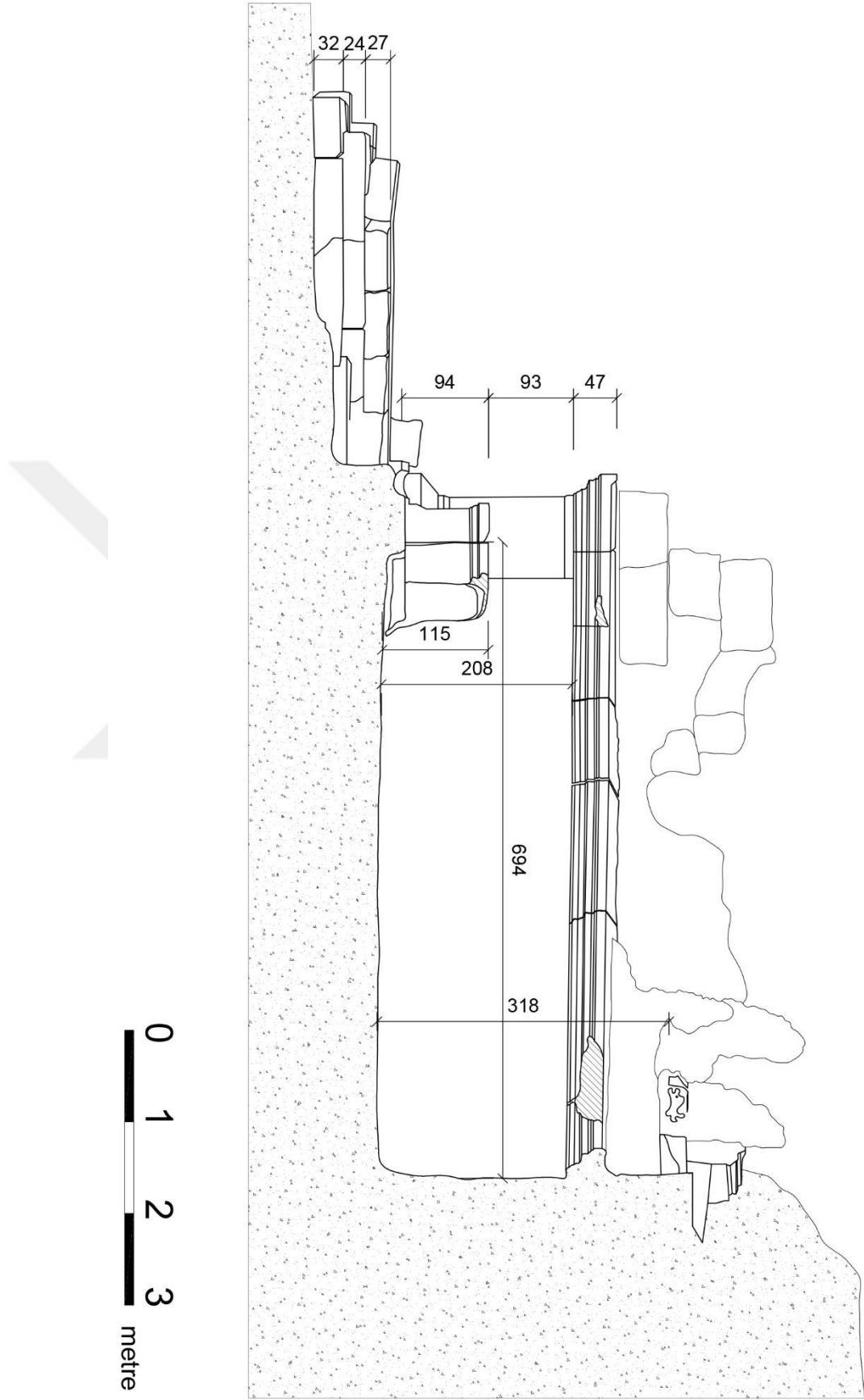
Resim 25: Jeotekstil ile Kaplanan Ön Havuz (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 26: F-5 Çeşmesi Mevcut Plan ve Çizimi (E. Can)

Resim 27: F-5 Çeşmesi Cephe Çizimi (E. Can)

Resim 28: F-5 Çeşmesi Kesidi (E. Can)

Resim 29a: Havuzun örtlenlerindeki Yunus Kabartması (E. Can)

Resim 29b: örtlenlerin Beslendiği Havuz (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 30: F-5 Çeşmesi Mozaik Tabanı (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 31: Çeşme Kazısı Esnasında Tuğlaların Görünümü (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 32: Çeşmenin üst katman kazısı, kadın heykeli (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 33: Çeşmenin üst katman kazısı, Caracalla heykeli (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 34a: Çeşmenin havuzu, heykel grubu (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 34b: Çeşmenin havuzu, heykel grubu (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 34c: Çeşmenin havuzu, heykel (Antalya Müzesi, Perge Kazı Arşivi)

Resim 35a: Giyimli Kadın Heykeli (E. Can)

Resim 35b: İmparator Caracalla Heykeli (E. Can)

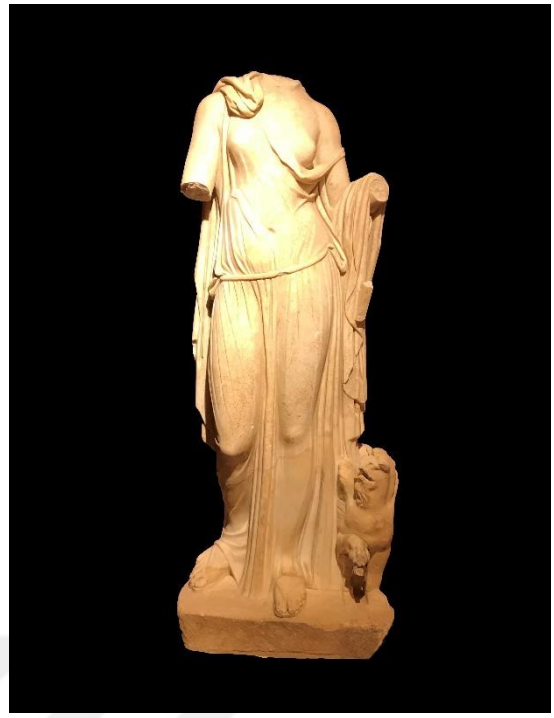
Resim 35c: Asklepios Heykeli (E. Can)

Resim 35d: Helios Heykeli (E. Can)

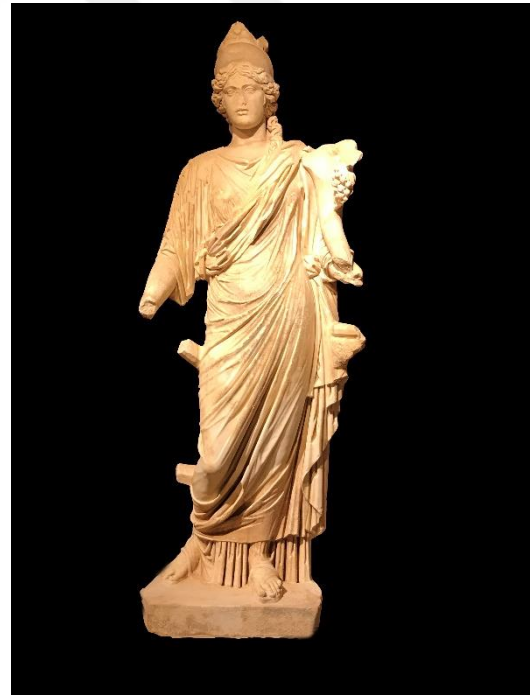
Resim 35e: Aphrodite Heykeli (E. Can)

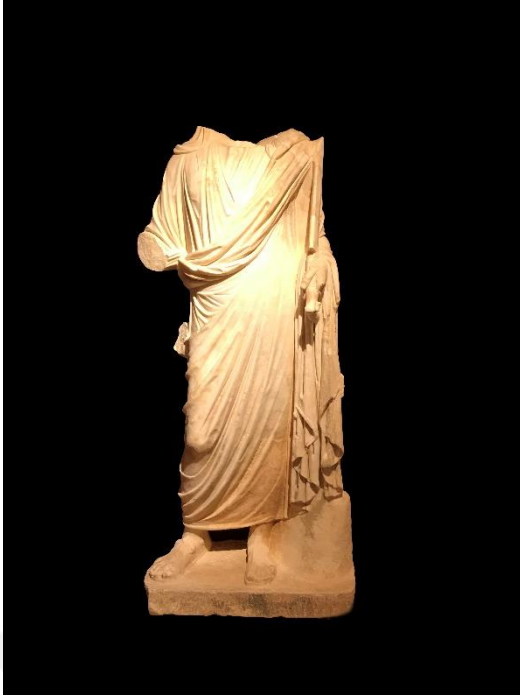
Resim 35f: Nemesis Heykeli (E. Can)

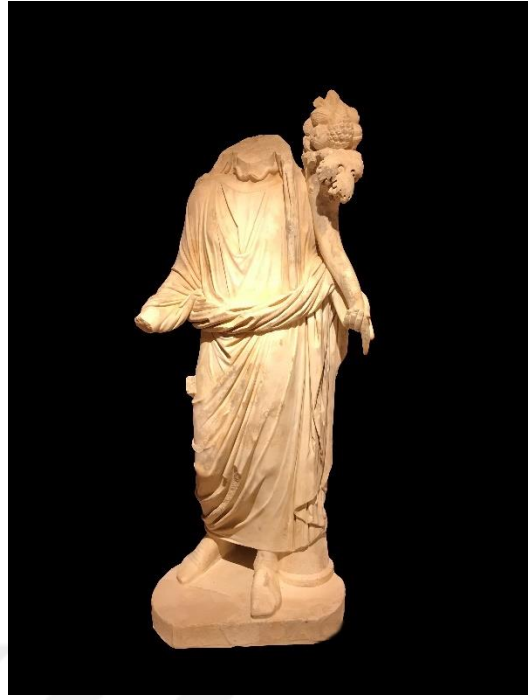
Resim 35g: Selene Heykeli (E. Can)

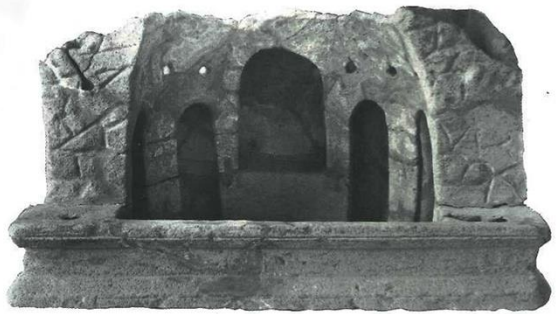
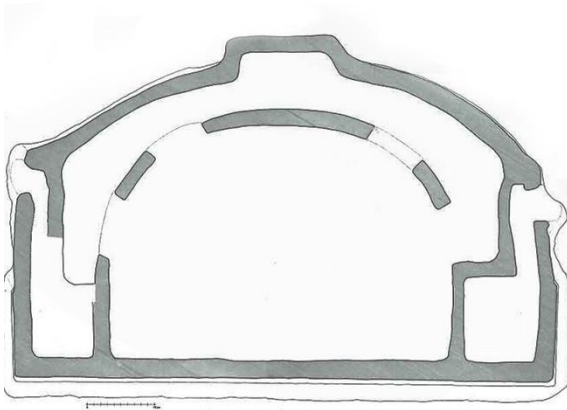
Resim 35h: Tykhe Heykeli (E. Can)

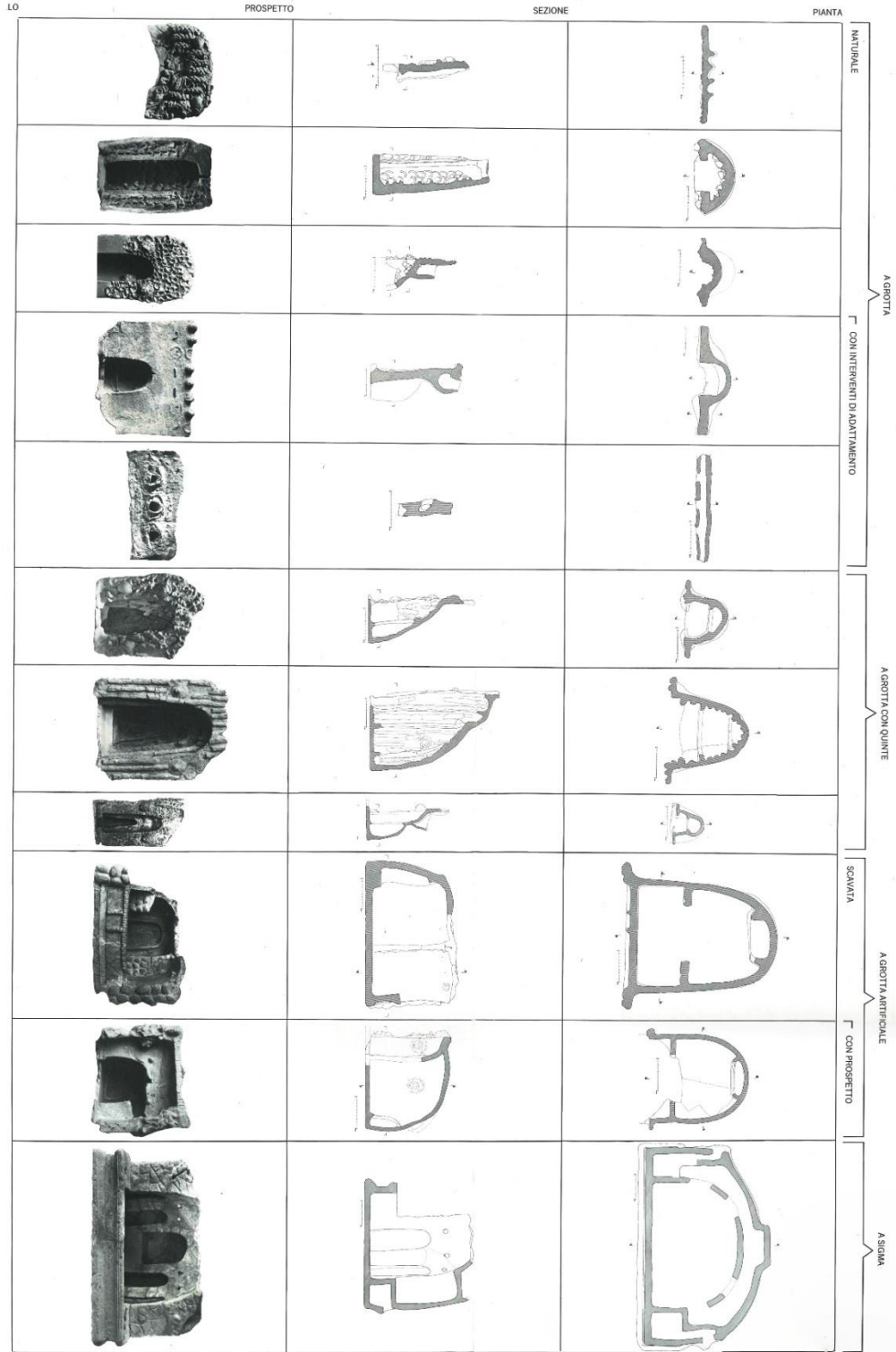
Resim 35i: Bir Erkek Heykeli (E. Can)

Resim 35j: Rahip Heykeli (E. Can)

Res 36a: Lokroi, Terracotta Çeşme Modeli (Mortorano 1991, sayfa no. yok)

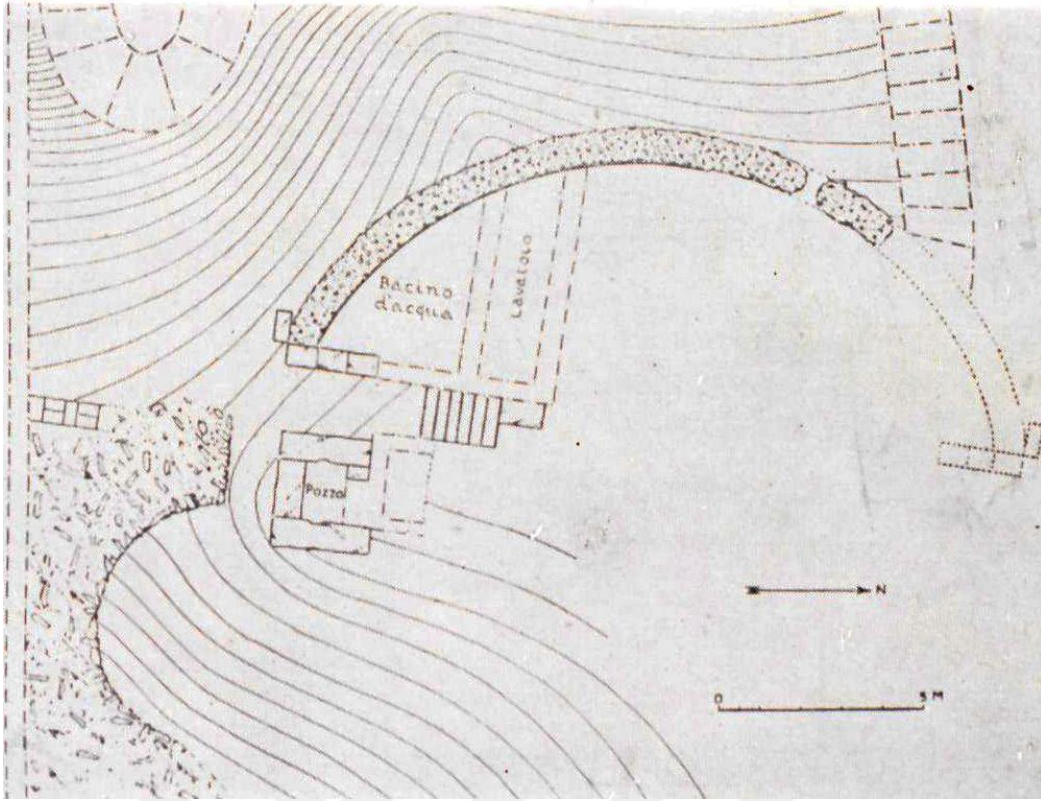
Resim 36b: Lokroi'de Terracotta Buluntuları (Mortorano 1991, sayfa no. yok)

Resim 37: Tivoli, Bruto Villası (Neuerburg, 1965: Fig. 84)

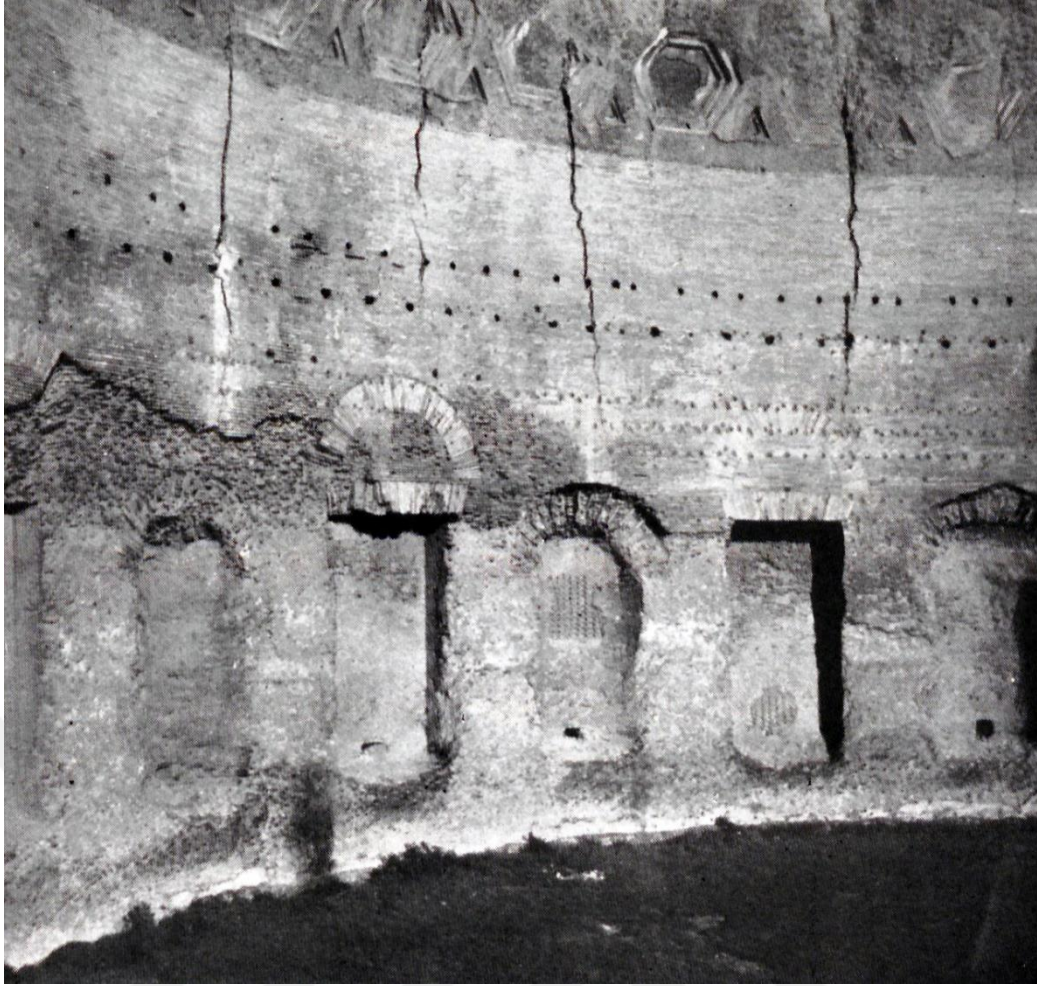
Resim 38: Ostia Çeşmesi (Neuerburg, 1965: Fig. 86)

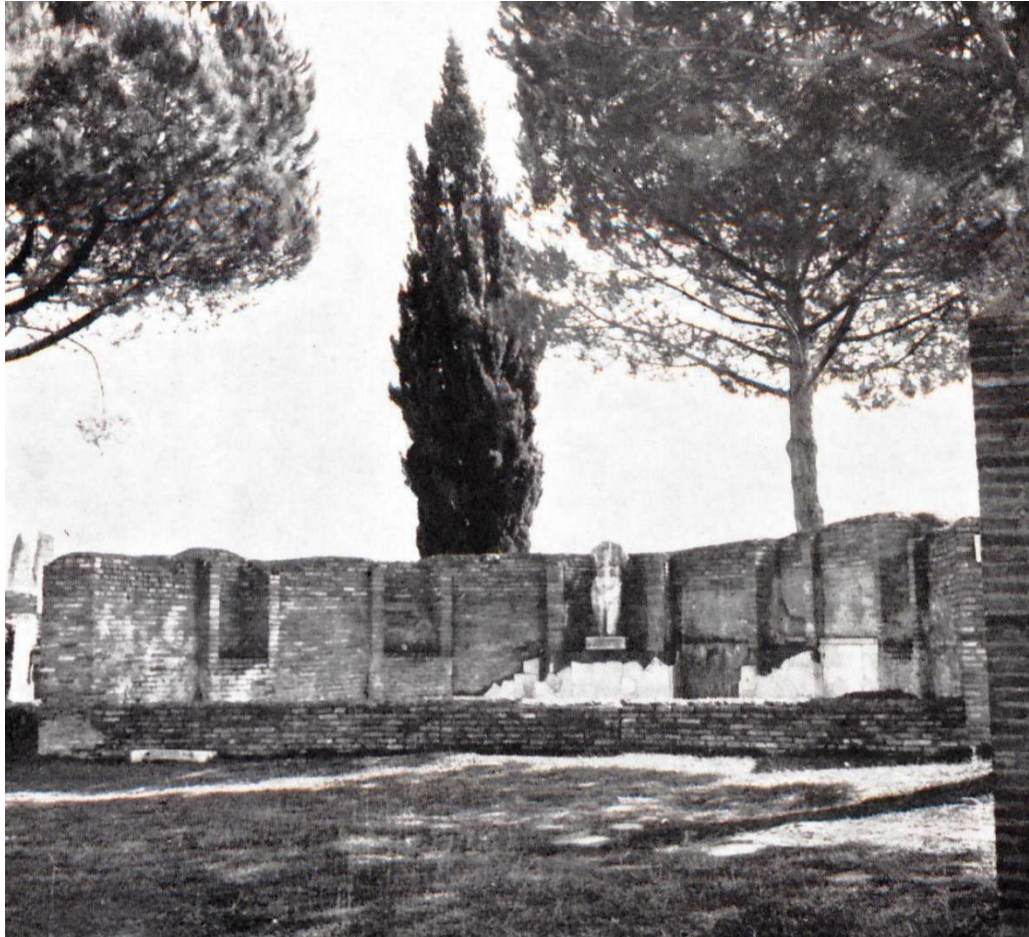
Resim 39: Ostia Magna Çeşmesi (Neuerburg, 1965: Fig. 87)

Resim 40: Castelgandolfoda, Domiziano Villa (Neuerburg, 1965: Fig. 83)

Resim 41: Roma, Thermi Traiani (Neuerburg, 1965: Fig. 90)

Resim 42: Ostia, Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 89)

Resim 43: Altipiani di Arcinazzo, Traiano Villası (Neuerburg, 1965: Fig. 92)

Resim 44: Roma, Clivo Argentario'daki eşme (Neuerburg, 1965: Fig. 92)

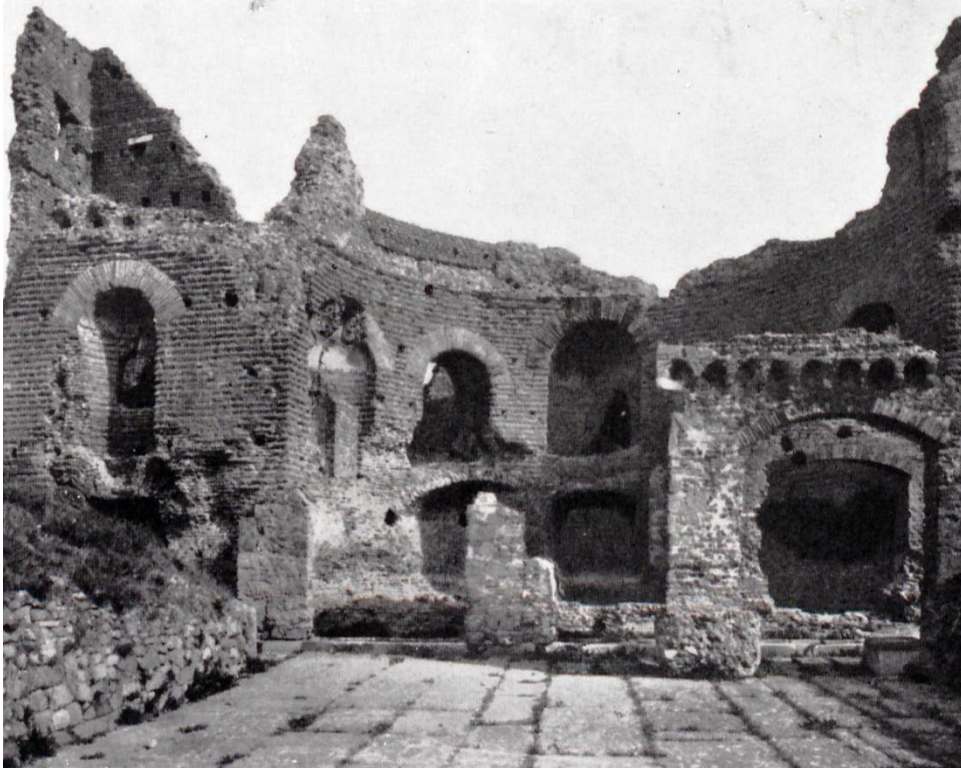
Resim 45: Tivoli, Villa Adriana'da Bir eşme (Neuerburg, 1965: Fig. 93)

Resim 46: Tivoli, Villa Adriana'dan Bir eşme (Neuerburg, 1965: Fig. 94)

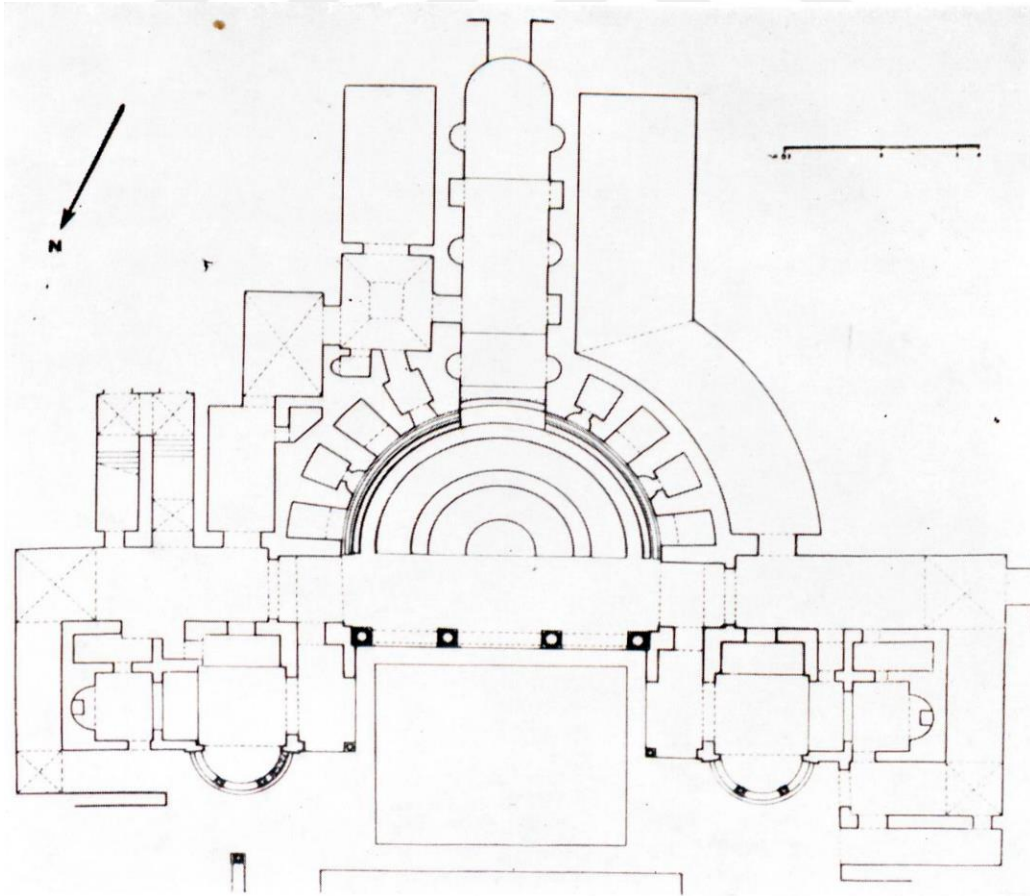
Resim 47: Ostia, eşmesi (Neuerburg, 1965: Fig. 95)

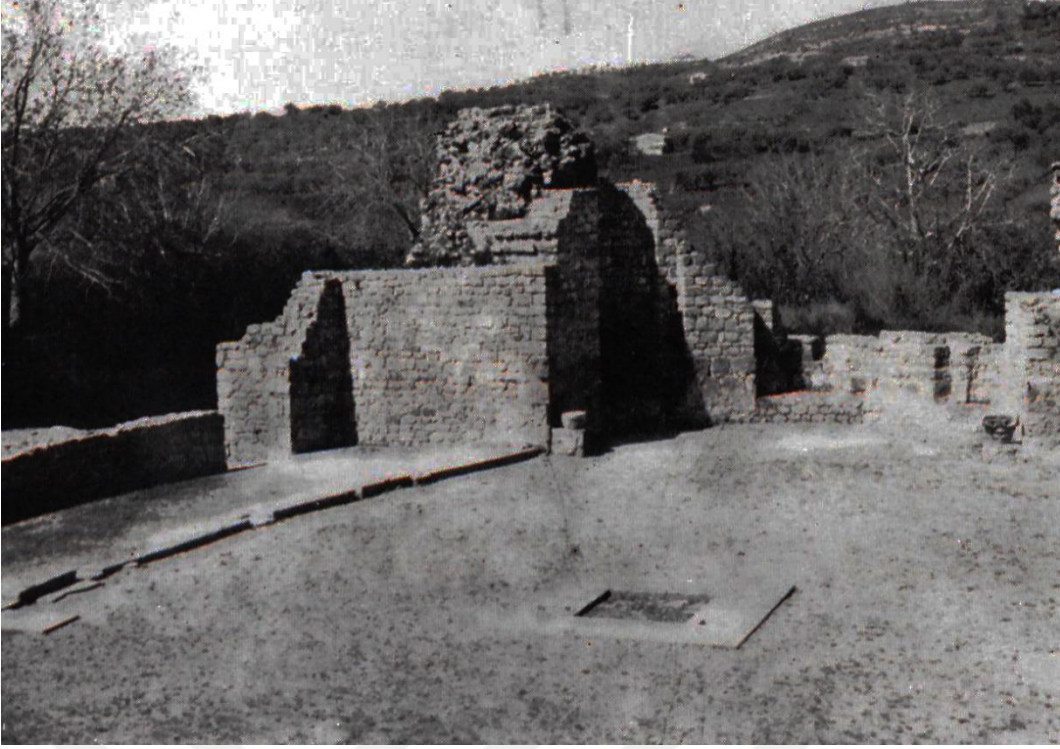
Resim 48: Quintili Villa'sında (Neuerburg, 1965: Fig. 102)

Resim 51a: Tivoli, Villa Adriana Canopo (Neuerburg, 1965: Fig. 81)

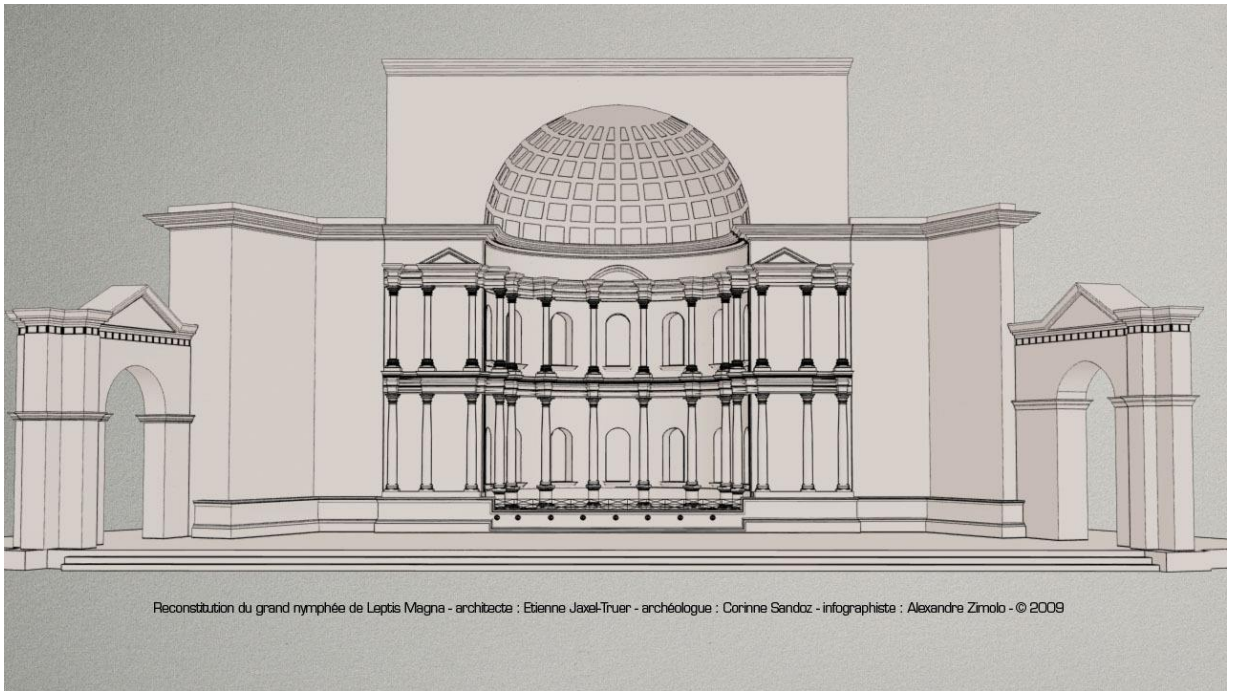
Resim 51b: Tivoli, Villa Adriana Canopo (Neuerburg, 1965: Fig. 82)

Resim 52: Piazza Armenia, Villa Imperiale (Neuerburg, 1965: Fig. 176)

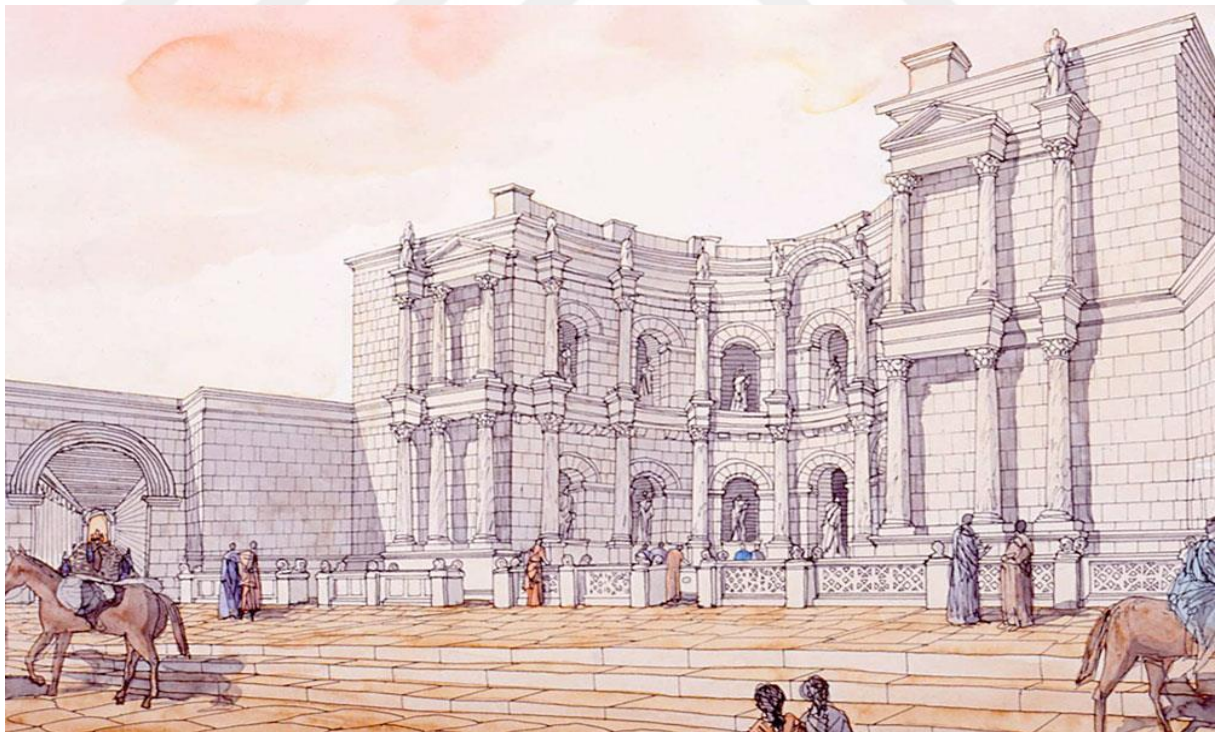

Resim 53: Ostia, Çeşme (Neuerburg, 1965: Fig. 176)

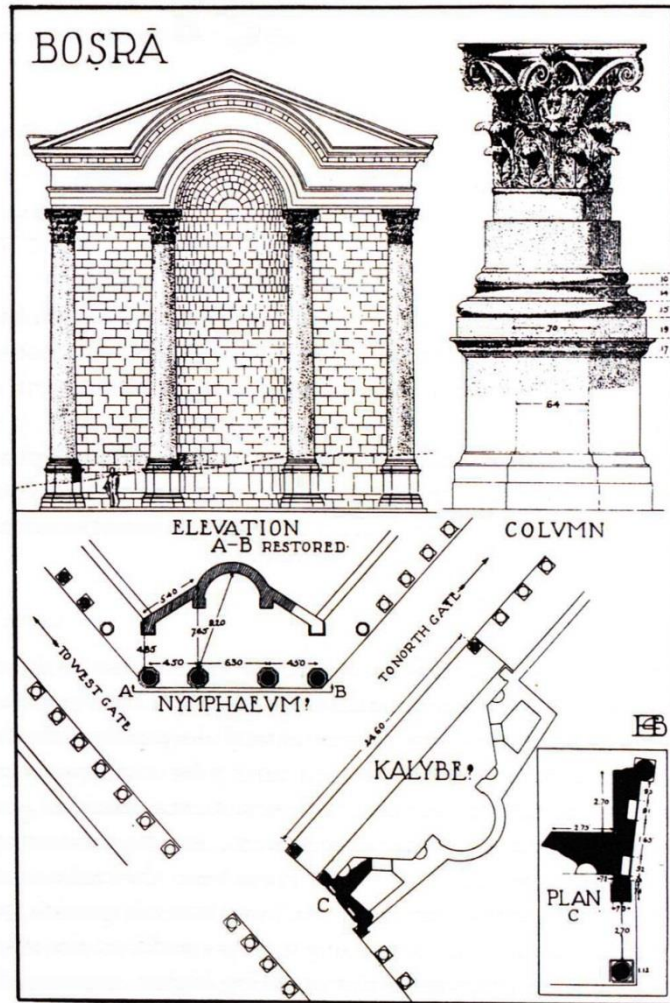
Resim 54a: Leptis Magna, Nymphaeum 3D Rekonstisyon

<https://promenonsnousdanslesbois.tv/post/481354937/la-reconstitution-architecturale-du-grand-nymph%C3%A9e/amp> (16.06.2019)

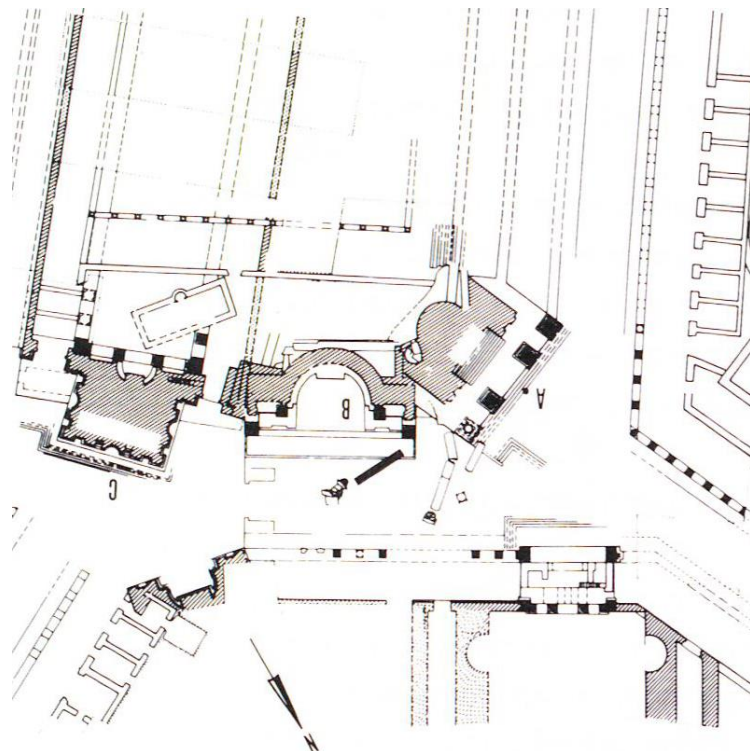

Resim 54b: Leptis Magna, Nymphaeum

<https://jeanclaudegolvin.com/en/project/north-africa/afrique-lybie-lebda-grand-nymph%C3%A9e-jc-golvin-2/> (16.06.2019)

Resim 55: Bosra Nymphaeumu, Rekonstrüksiyon, Plan (Segal, 1997: Res. 190)

Resim 56a: Beth-Shean Nymphaeum Plan (Segal, 1997: Res. 192)

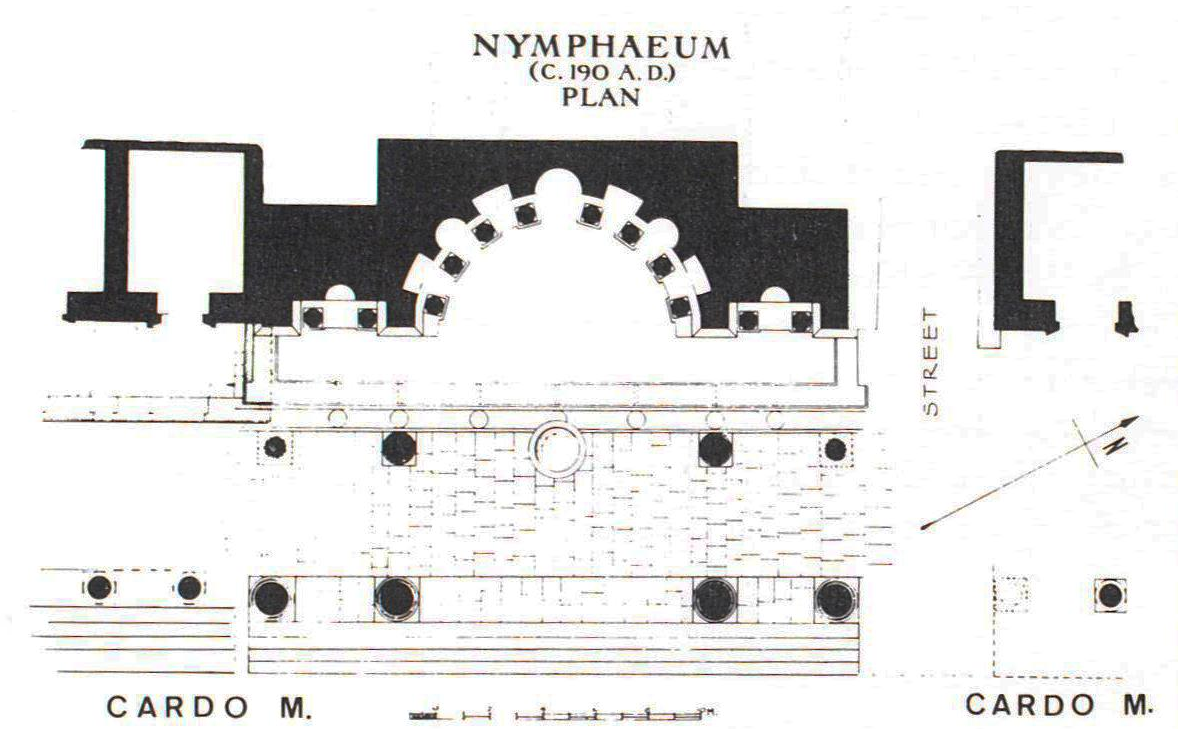
Resim 56b: Beth-Shean Nymphaeumu

<https://biblewalks.com/Photos35/BethShean30.jpg> (16.06.2019)

Resim 56c: Beth-Shean, Nymphaeum, 3D Modelleme

[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum,_Beit_She%27an#/media/File:Tel_Bet_She'an_Model_of_Central_Monument_1293_\(514608911\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum,_Beit_She%27an#/media/File:Tel_Bet_She'an_Model_of_Central_Monument_1293_(514608911).jpg) (16.06.2019)

Resim 57a: Geresu Nymphaeumu, Plan (Segal, 1997: Res.196)

Resim 57b: Geresu Nymphaeumu

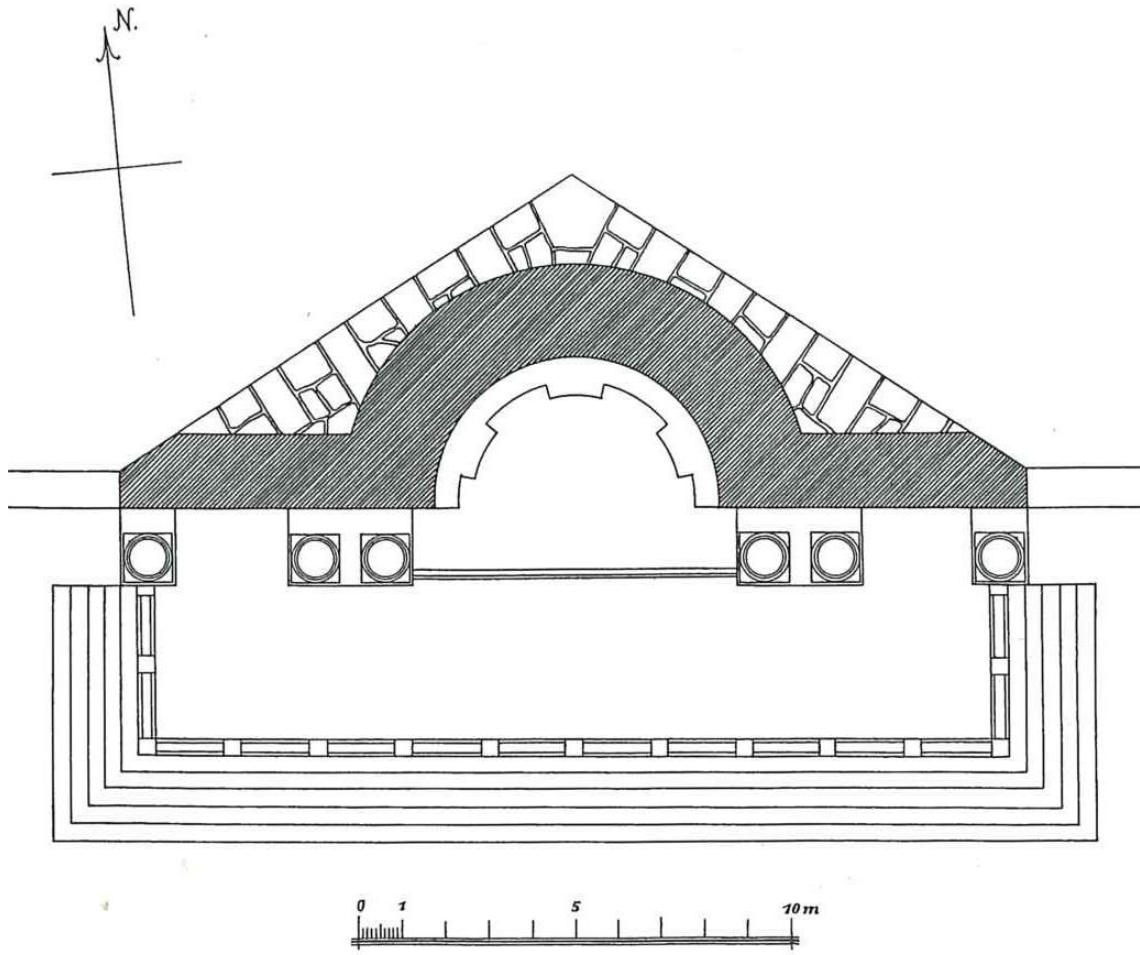
[https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum_\(Jerash\)#/media/File:10_Jerash_\(185\)_13252324344.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Nymphaeum_(Jerash)#/media/File:10_Jerash_(185)_13252324344.jpg) (16.06.2019)

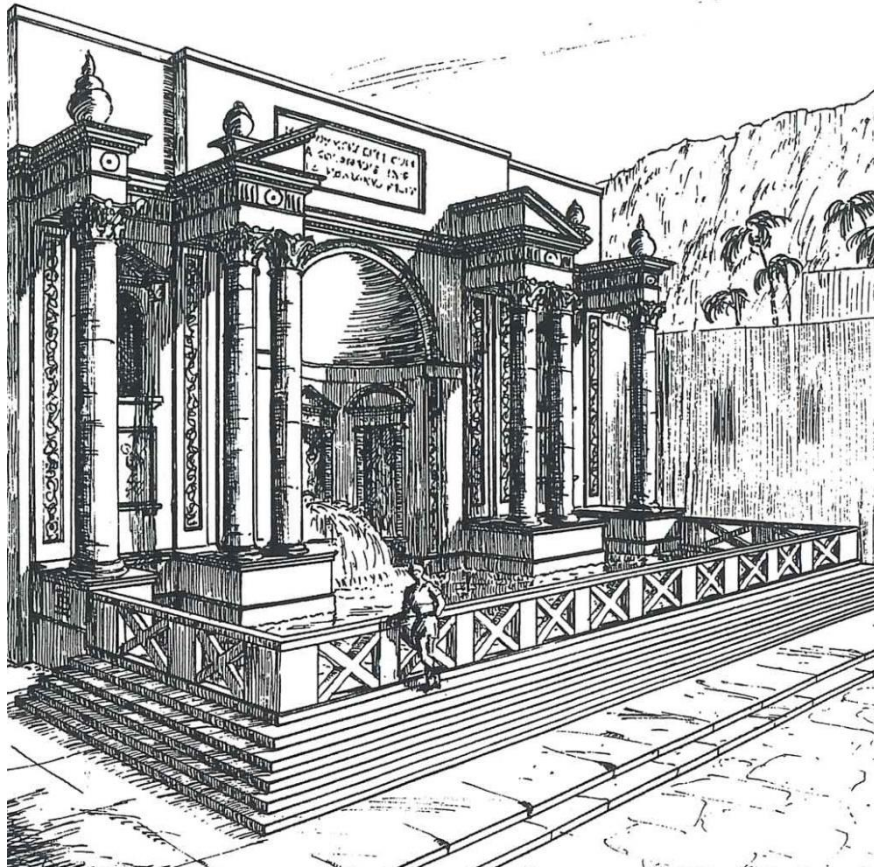
Resim 57c: Gerasa Nymphaeumu, 3D Modelleme

<https://www.behance.net/gallery/69874599/Gerasa-2nd-centuryAD-for-National-Geographic>

(16.06.2019)

Resim 58a: Petra Nymphaeum Plan ve Çizimi (Wenning vd., 1997: Fig. 60a)

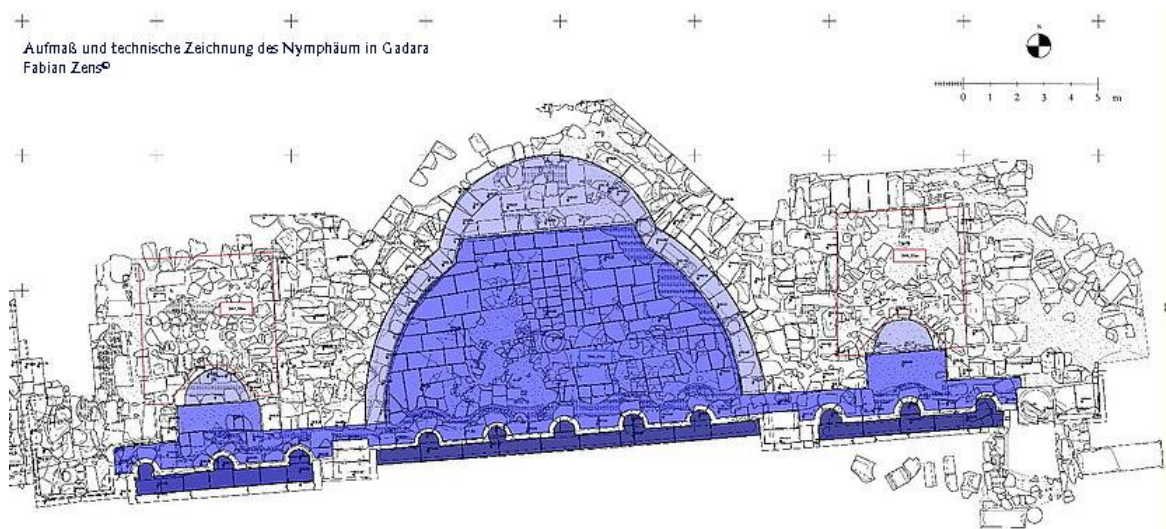

Resim 58b: Petra Nymphaeumu (Wenning vd., 1997: Fig. 60b)

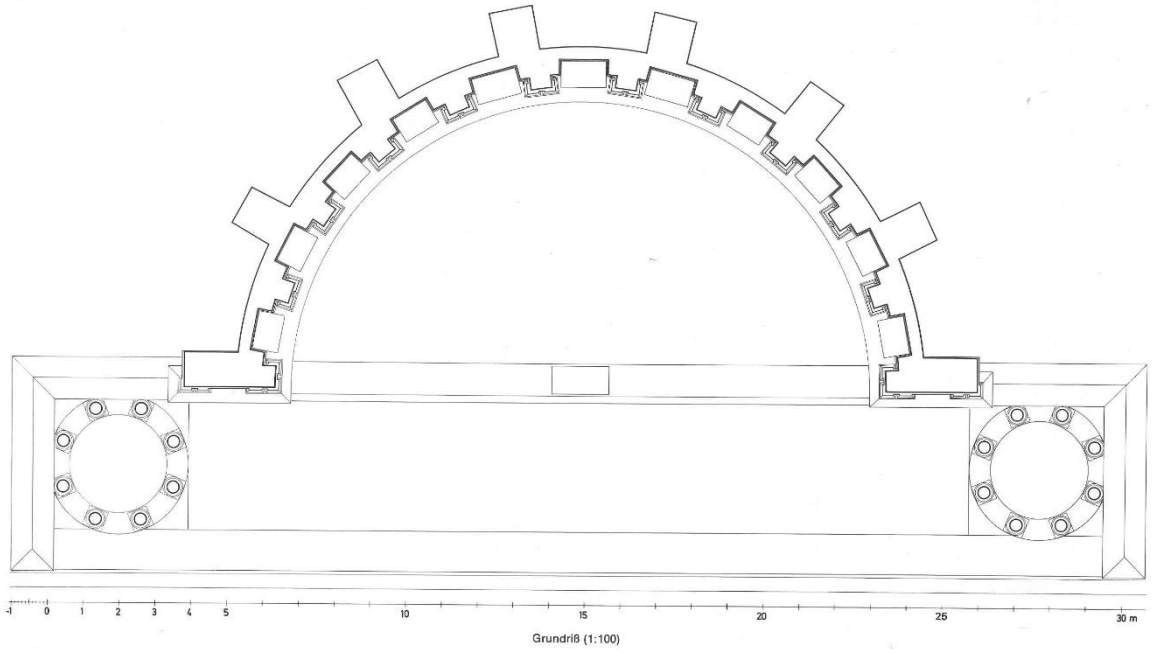
Resim 59a: Gadara Nymphaeumu

<https://vici.org/vici/17901/> (17.06.2019)

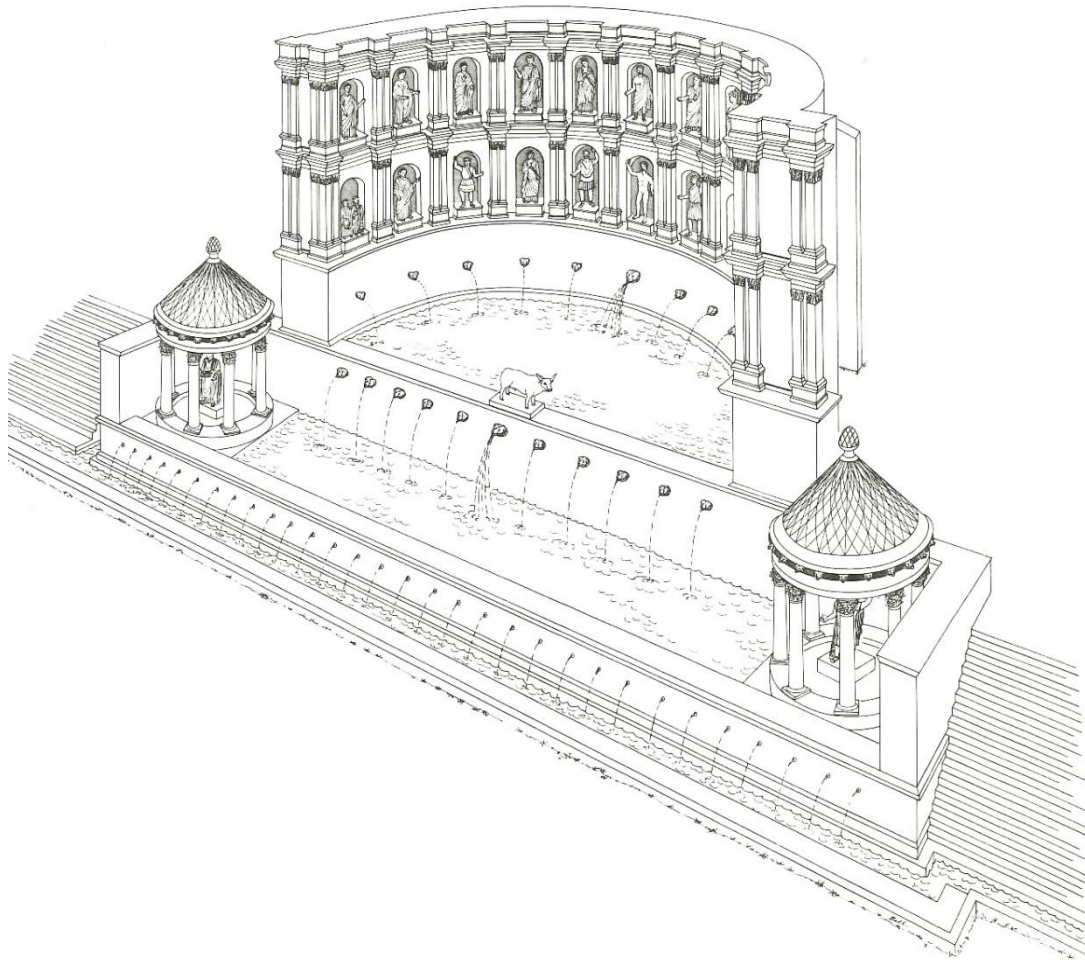

Resim 59b: Gadara Nymphaeum Planı

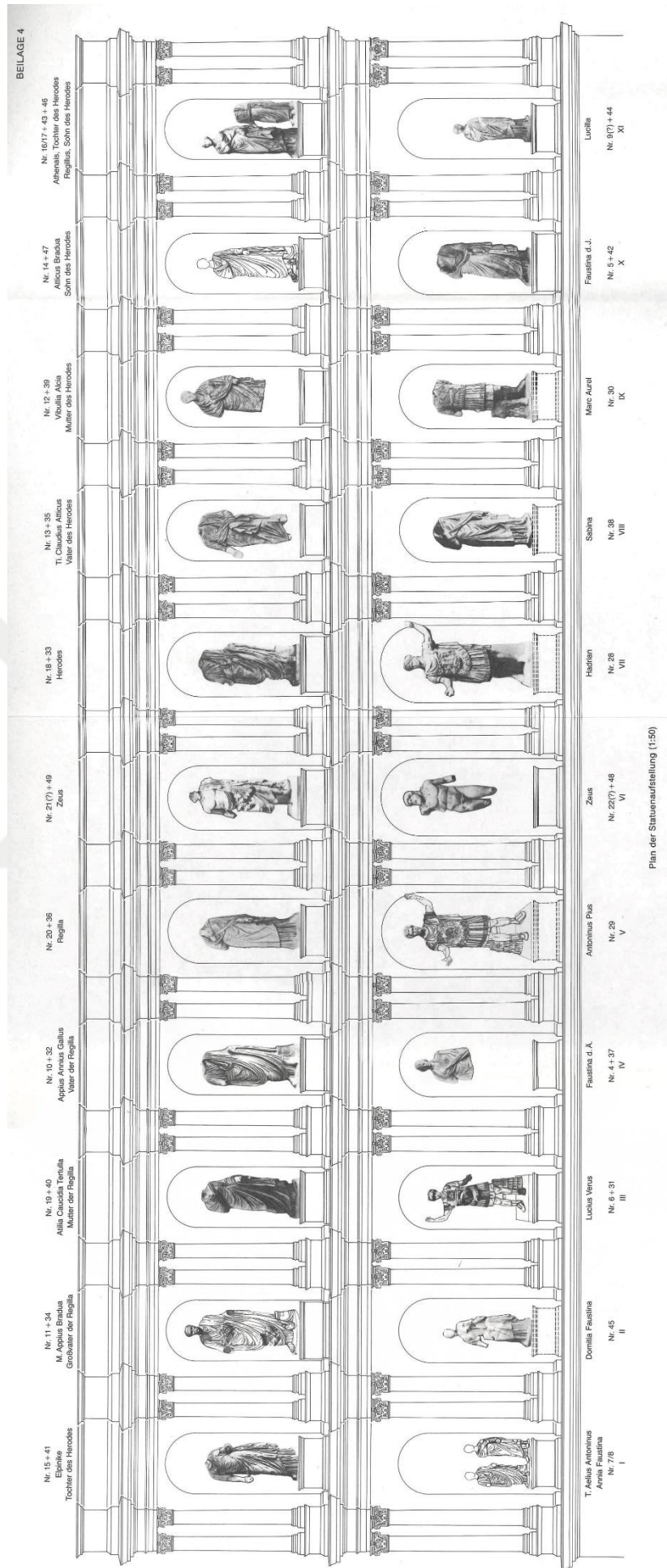
<http://www.qanat-firaun.de/en/home/gadara> (17.06.2019)

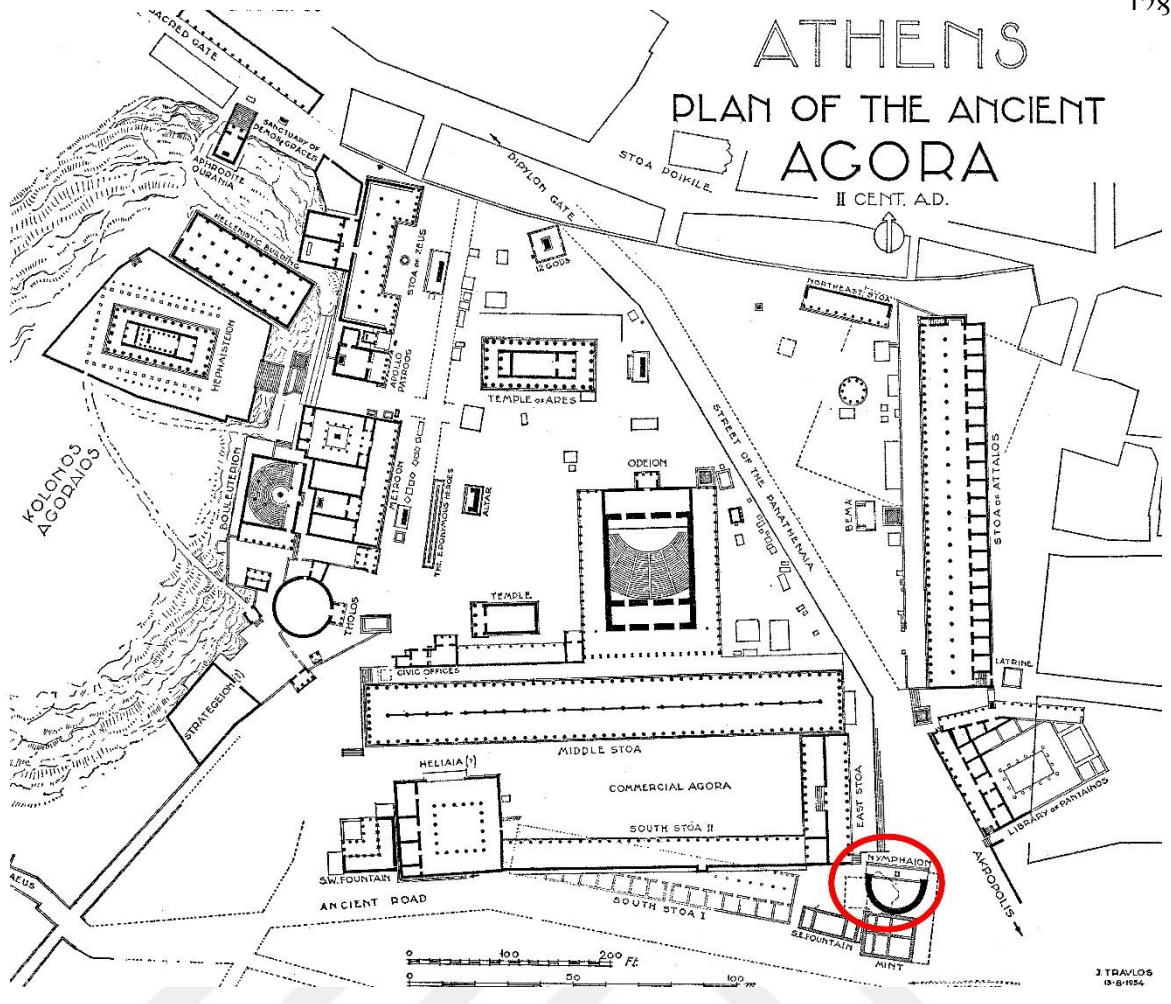
Resim 60: Herodes Atticus Nymphaeumu (Bol, 1984: Beilage 2)

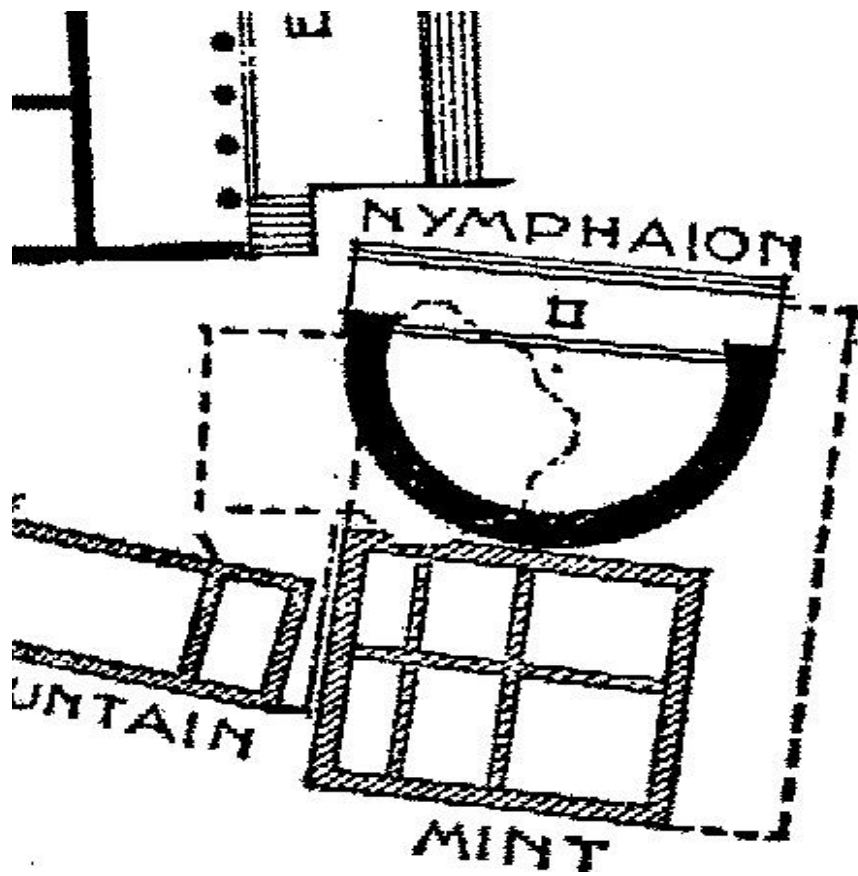
Resim 60b: Herodes Atticus Nymphaeumu, Rekonstrüksiyon Çizimi (Bol, 1984: Beilage 5)

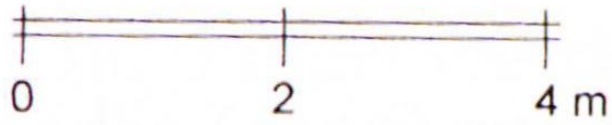
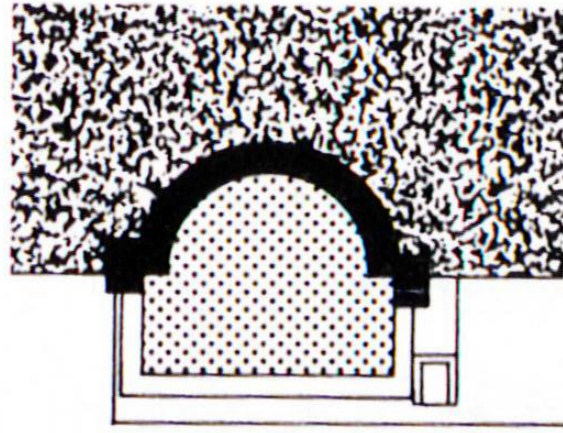
Resim 60c: Herodes Atticus Nymphaeum, Heykel Düzenlemesi (Bol, 1984: Beilage 4)

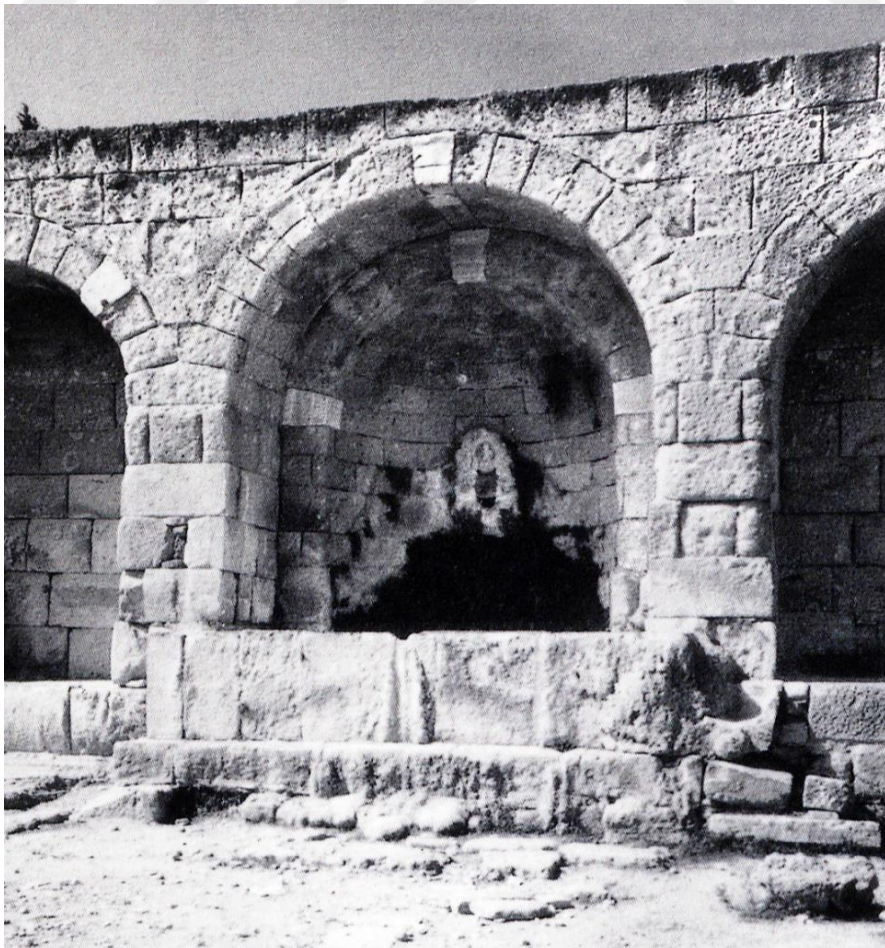
Resim 61a: Atina agorası, Nymphaeumun Konumu (Thompson, 1954: Fig. 1)

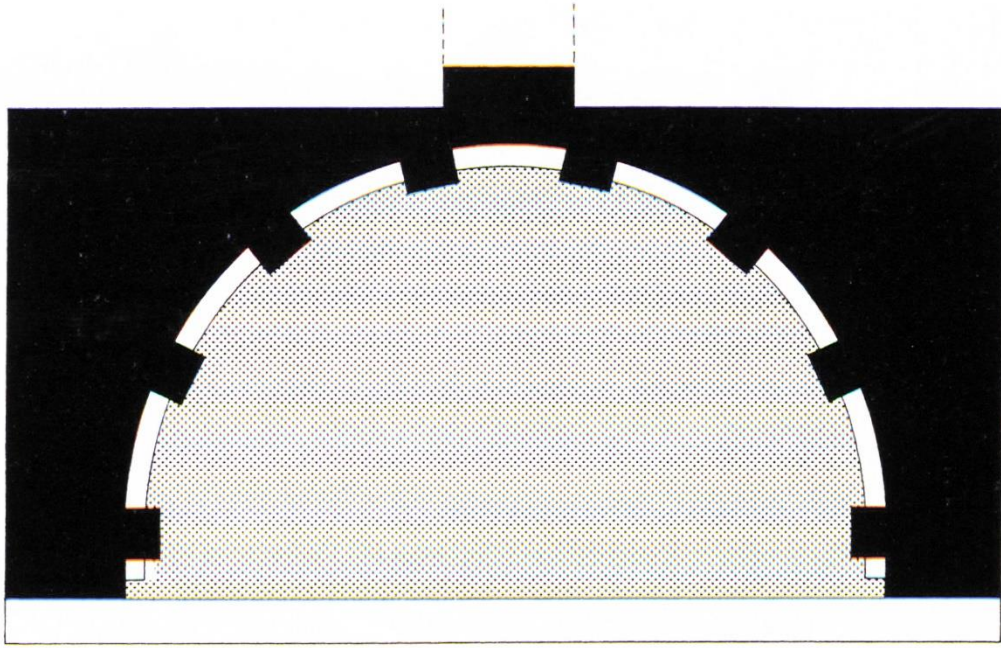
Resim 61b: Nymphaeumun Planı (Thompson, 1954: Fig. 1)

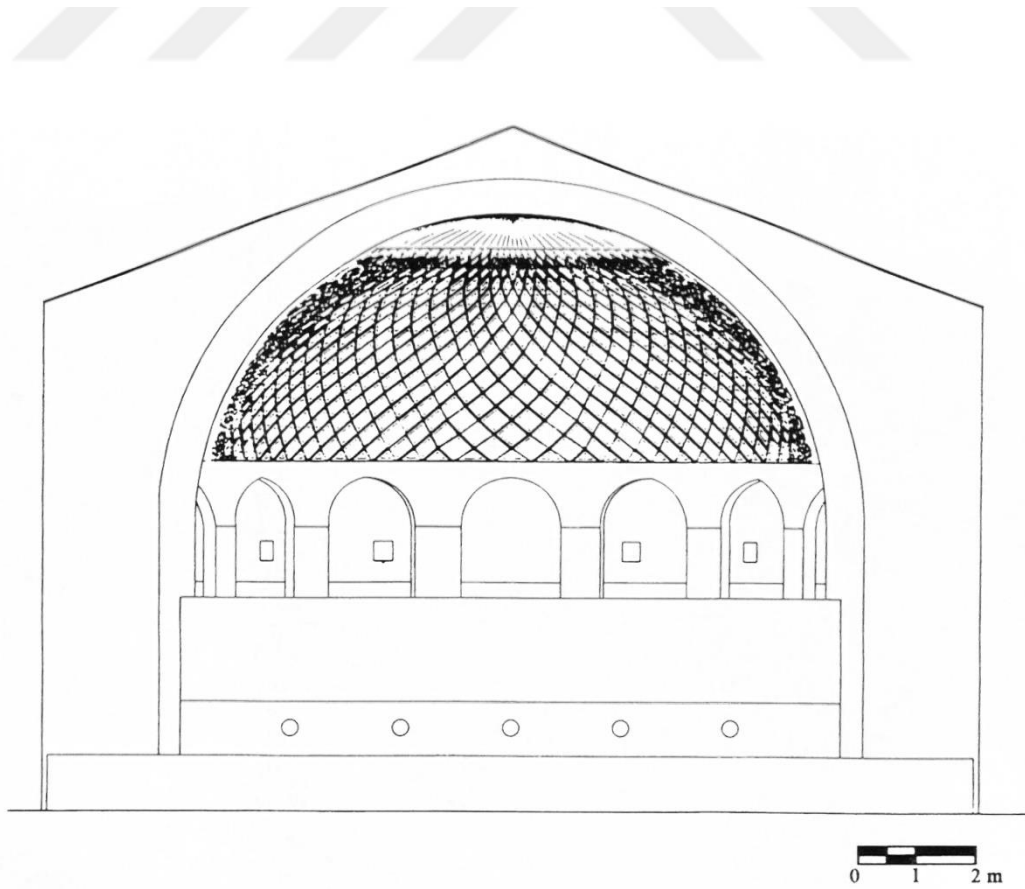
Resim 62a: Kos, Çeşme Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 133a)

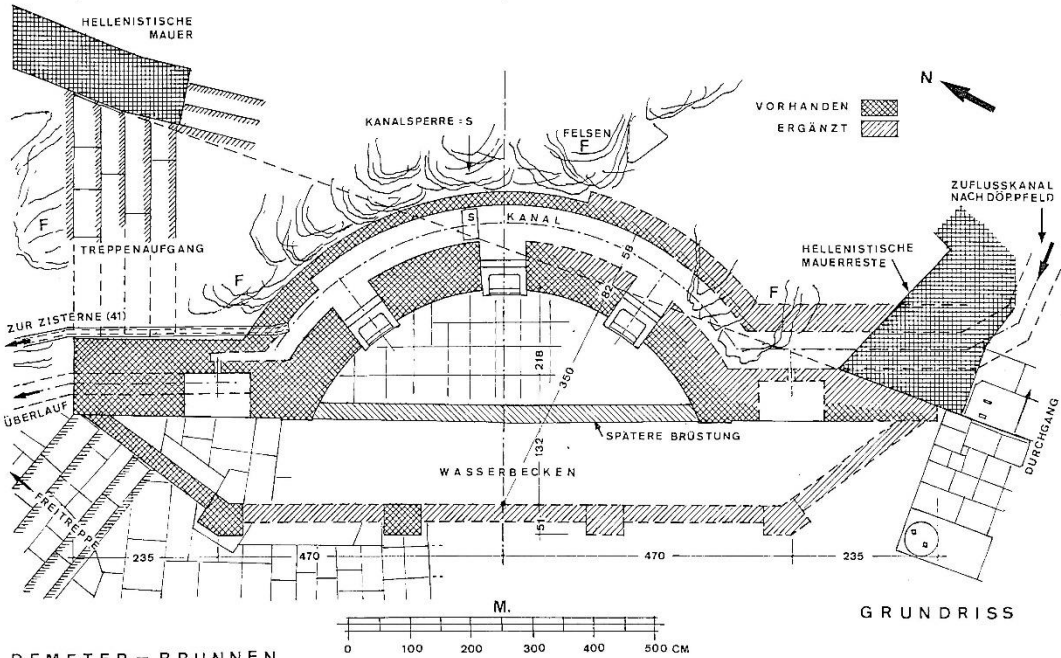
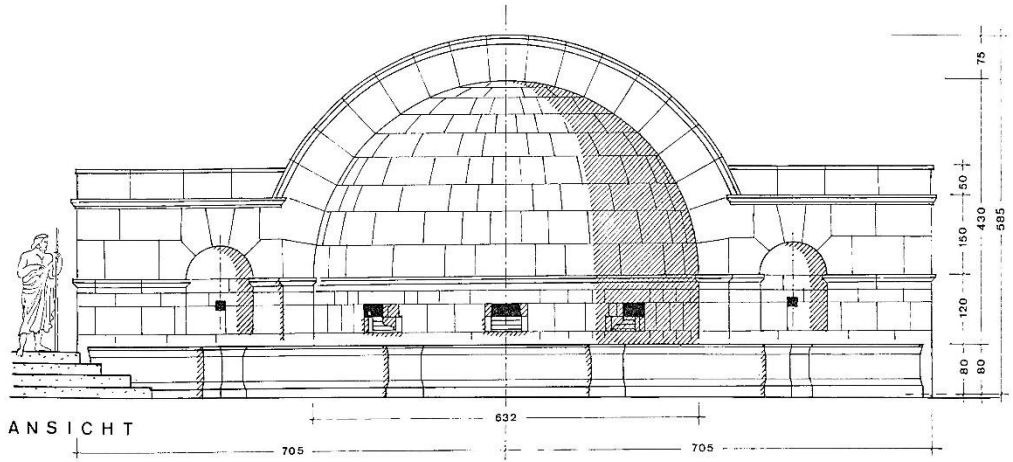
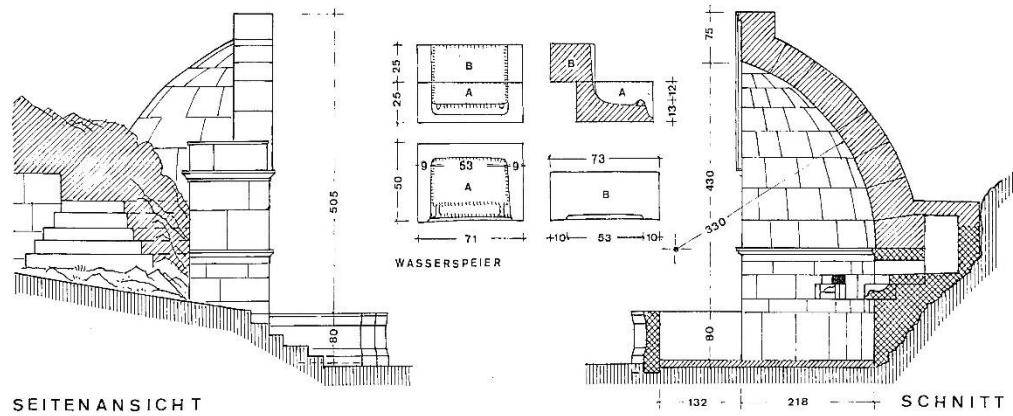
Resim 62b: Kos, Çeşme (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 133a)

Resim 63a: Alexandria Troas Nymphaeumu, Plan ve Çizimi (Öztaner, 1999: Levha 34)

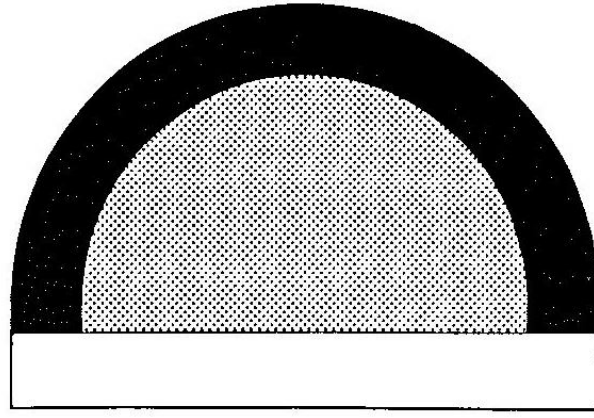

Resim 63b: Alexandria Troas Nymphaeumu, Rekonstrüksiyon Çizim (Öztaner, 1999: Levha 34)

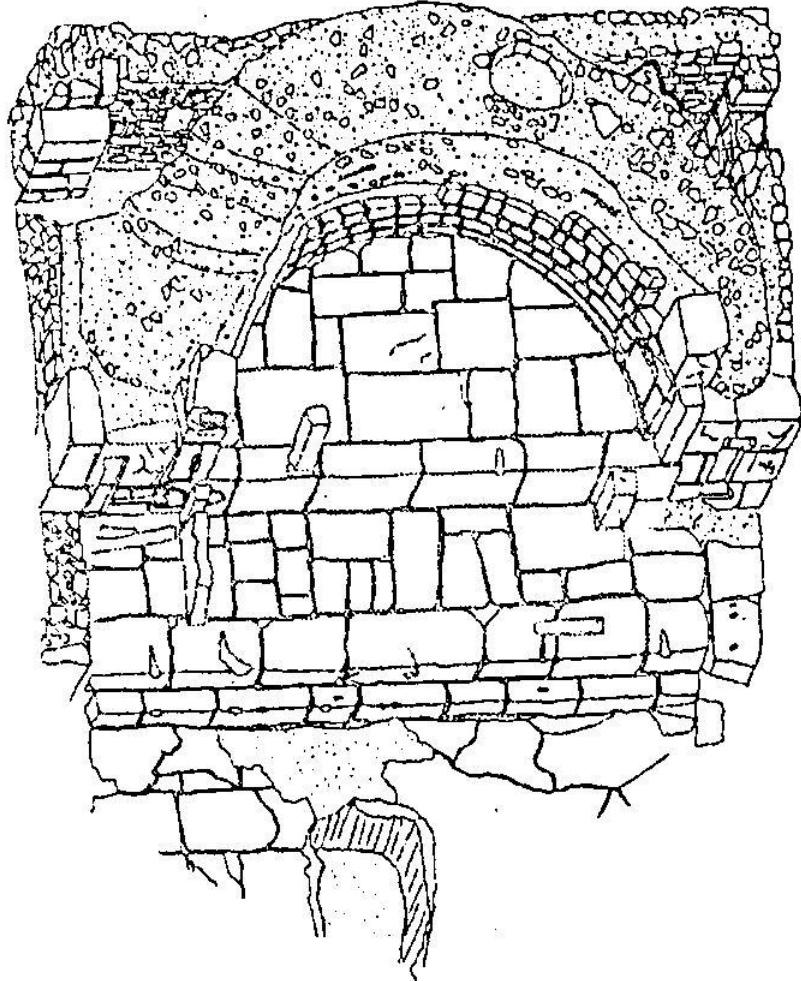

DEMETER-BRUNNEN
(NYMPHAION)
REKONSTRUKTION

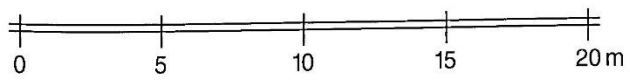
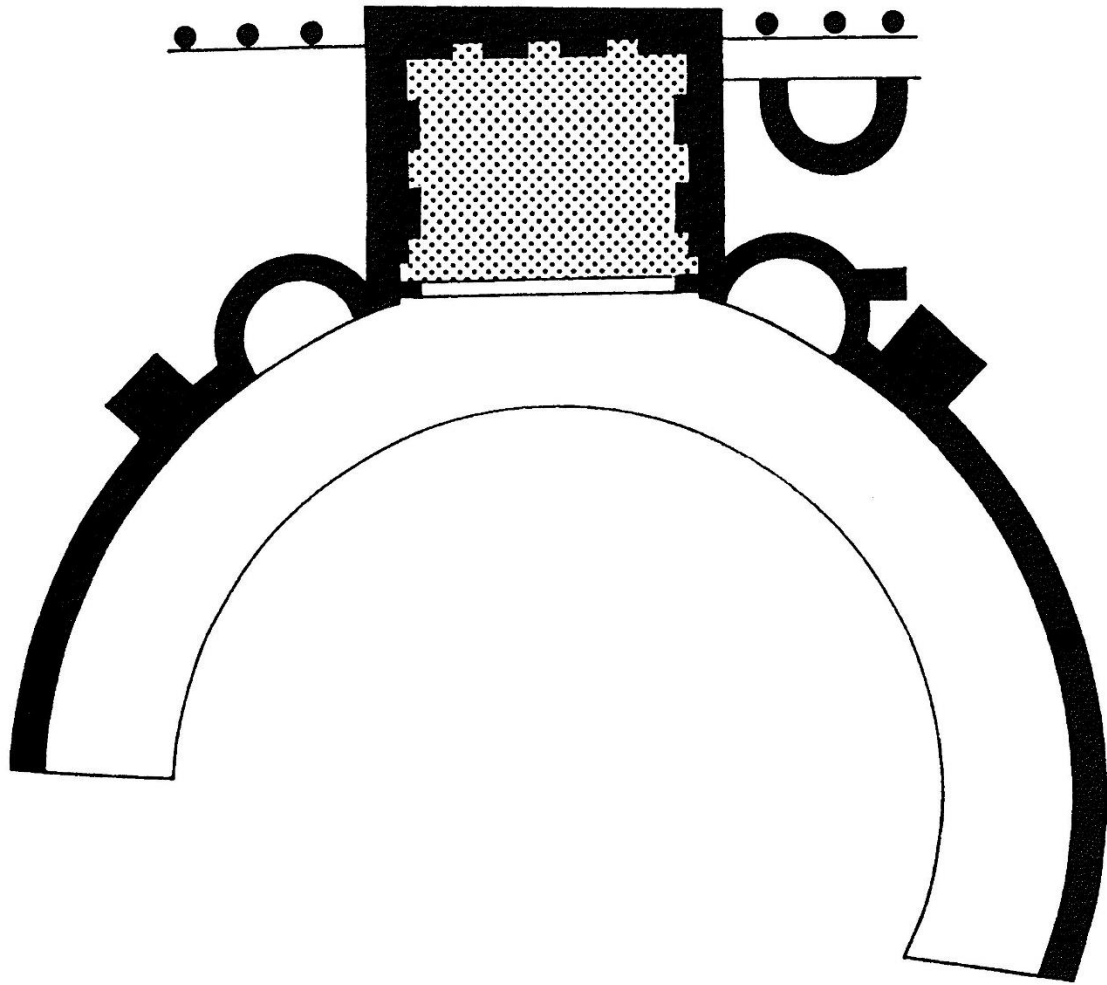
Resim 64: Demeter Kutsal Alanı, Çeşme, Plan, Rekonstrüksiyon (Bohtz, 1981: Tafel 44)

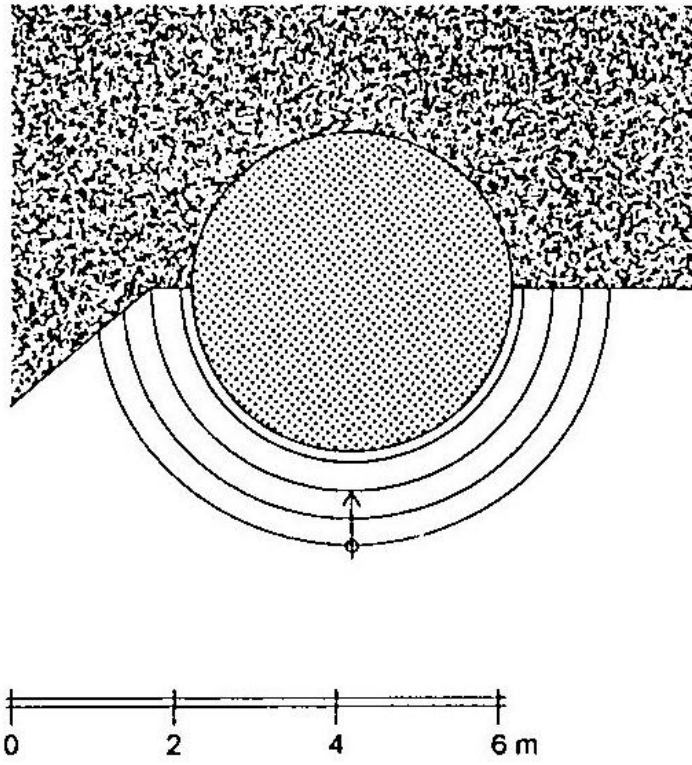
Resim 65: Pergamon, Çeşme (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.155)

Resim 66: Allionai Aksonometrik Çizim (Yaraş, 2002: Plan 13)

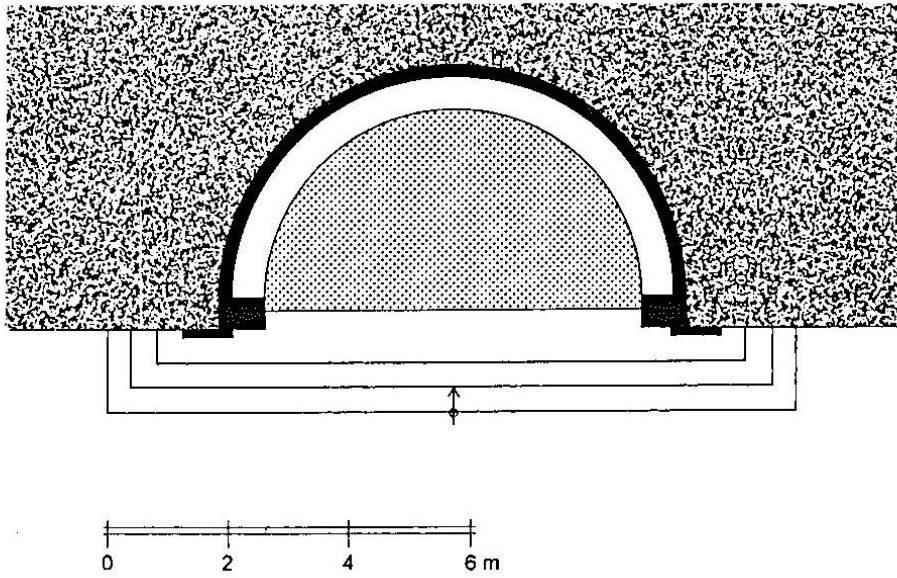
Resim 67: Letton, Nymphaeum Plan (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.180)

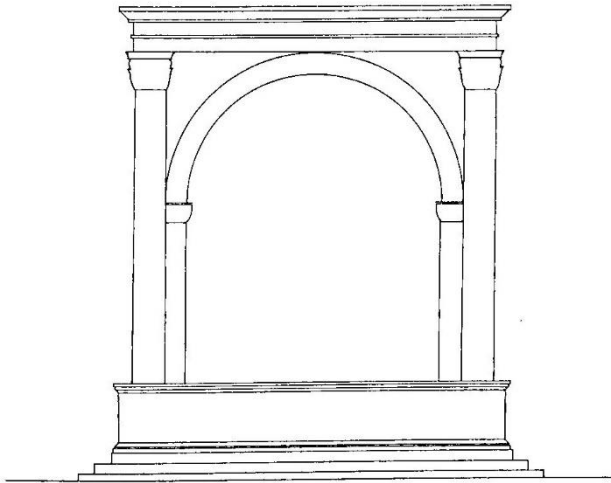
Resim 68a: Side, Çeşme Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb.173)

Resim 68b: Side, Çeşme Mevcut Durum (E. Can)

Resim 69a: Ephesos Pollio Nymphaeumu, Plan (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 111a)

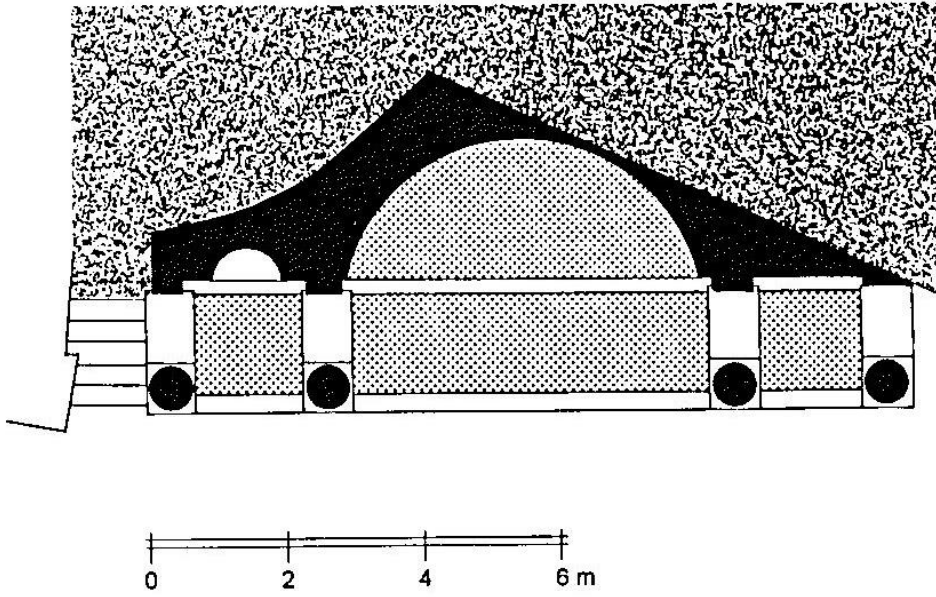

Resim 69b: Pollio Nymphaeumu rekonstrüksiyon (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 111b)

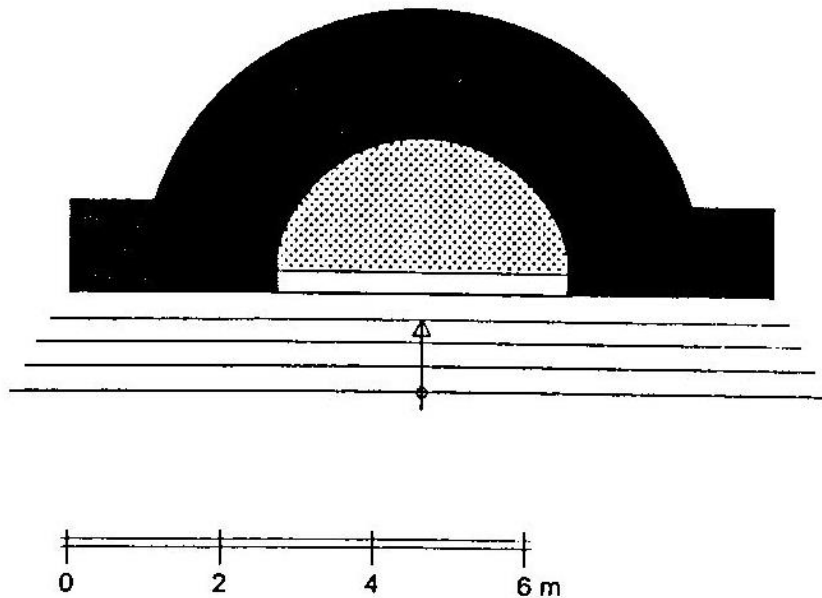

Resim 69c: Pollio, Polyphemus grubu

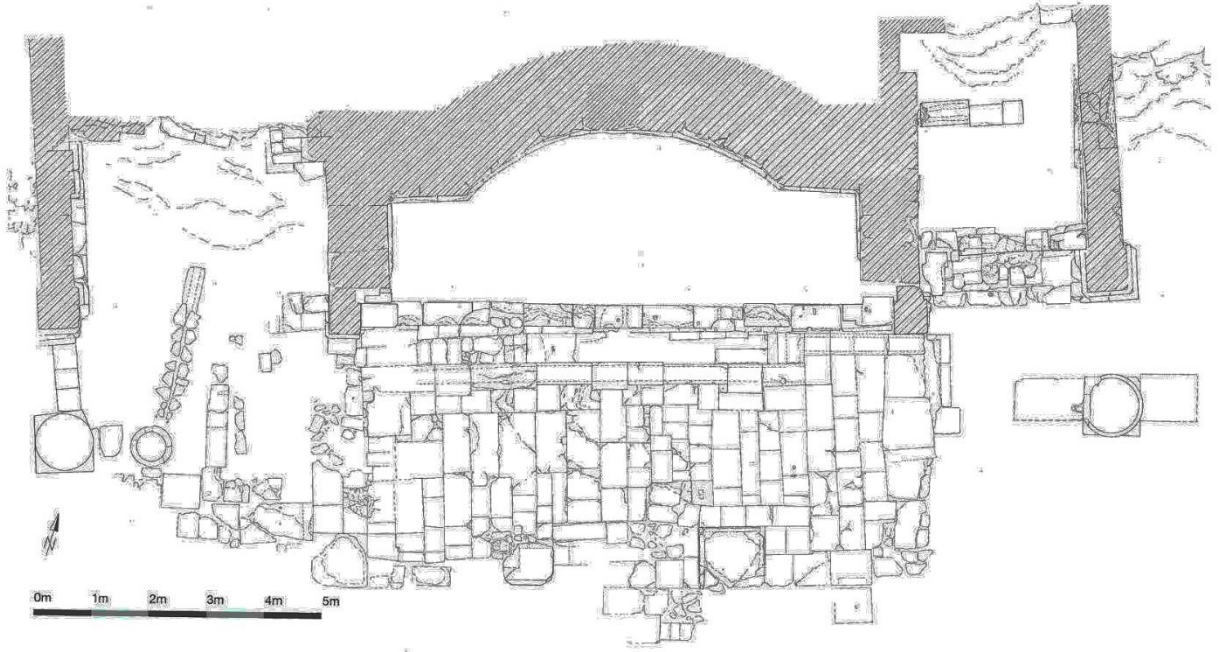
<https://www.livius.org/pictures/turkey/selcuk-ephesus/ephesus-monument-of-pollio/ephesus-monument-of-pollio-polyphemus/> (17.06.2019)

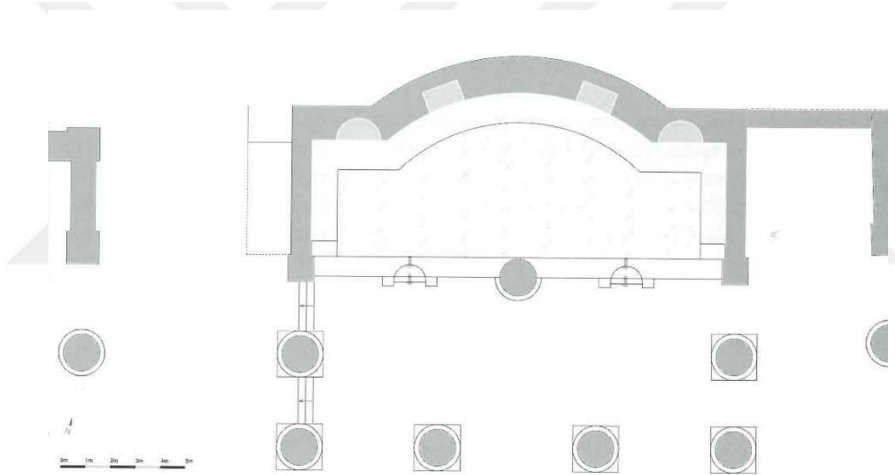
Resim 70: Ephesos, Hydreion Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 112a)

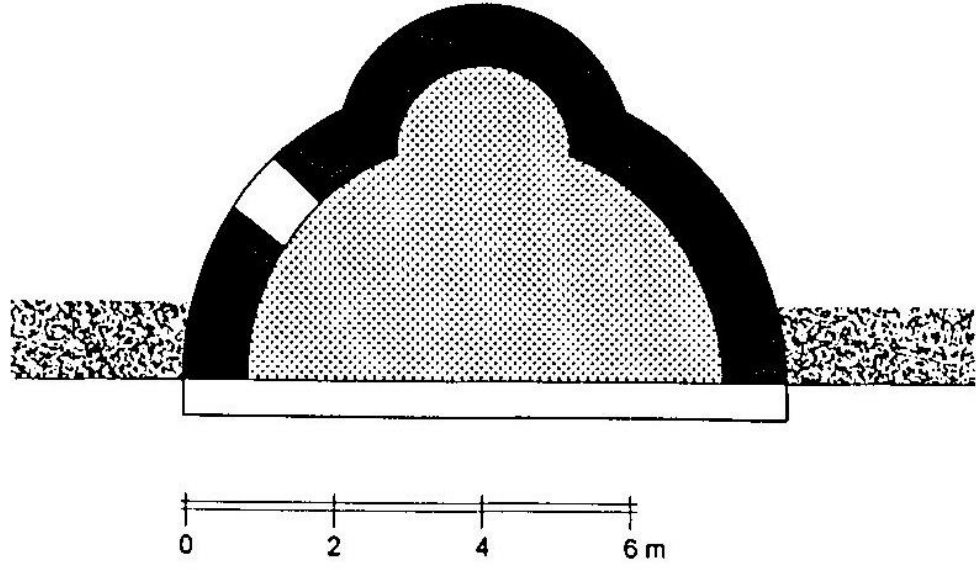
Resim 71: Ariassos Nymphaeumu (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 103a)

Resim 72a: Diokaisareia, Mevcut Plan (Dorl- Klingenschmid ve Kayser, 2009: Abb. 3)

Resim 72b: Diokaisareia, Plan ve Rekonstrüksiyon (Dorl-Klingenschmid ve Kayser, 2009: Abb. 7-8)

Resim 73a: Iasos, Çeşme Planı (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 126a)

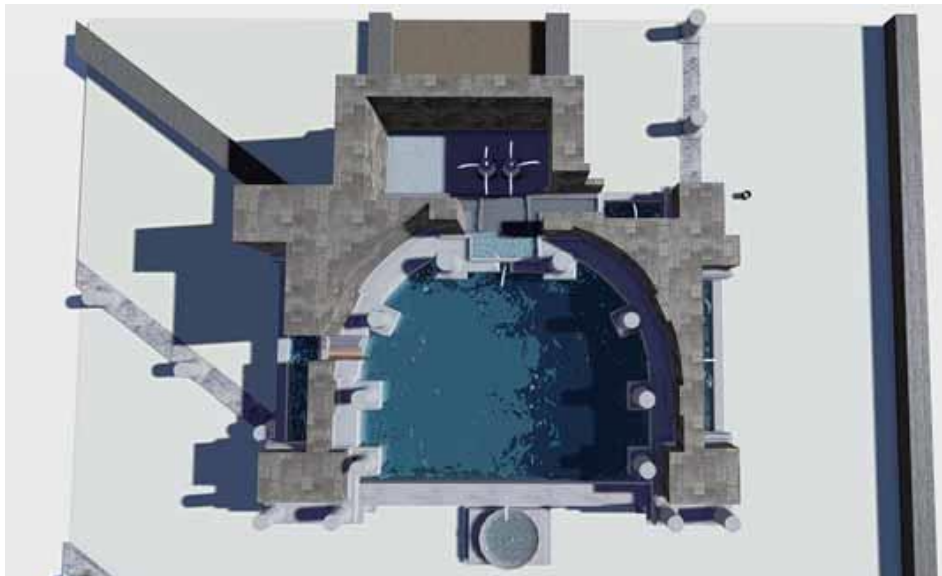
Resim 73b: Iasos, Çeşme, Mevcut Durum (Dorl-Klingenschmid, 2001: Abb. 126b)

Resim 74a: Traianus Nymphaeumu (Şimşek, 2015: Res. 15)

Resim 74b: Traianus Nymphaeumu, 3D Model (Şimşek, 2015: Res. 17)

Resim 74c: Traianus Nymphaeumu'nun ilk kullanım aşamasına ait havuz ve su sisteminin 3D çizimi (Şimşek, 2015: Res. 20)

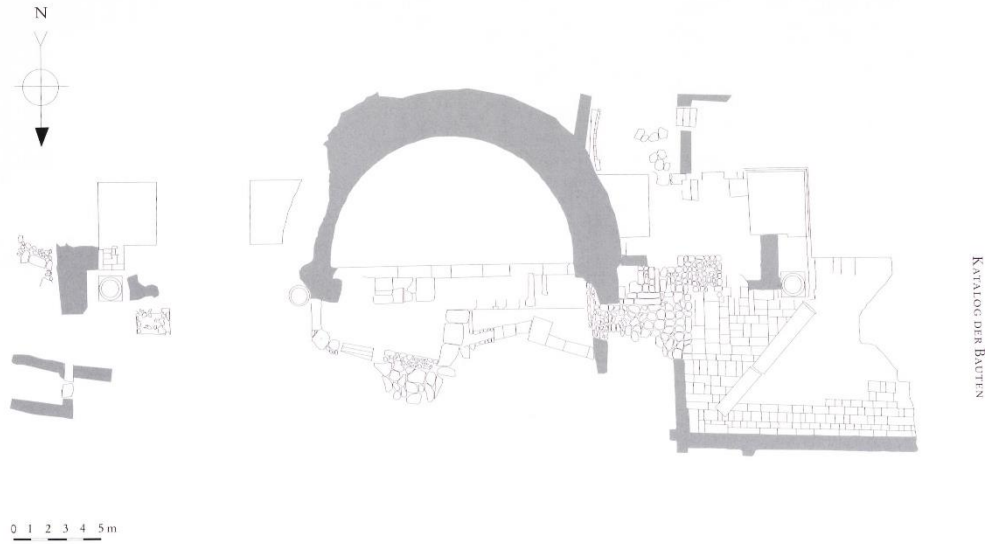
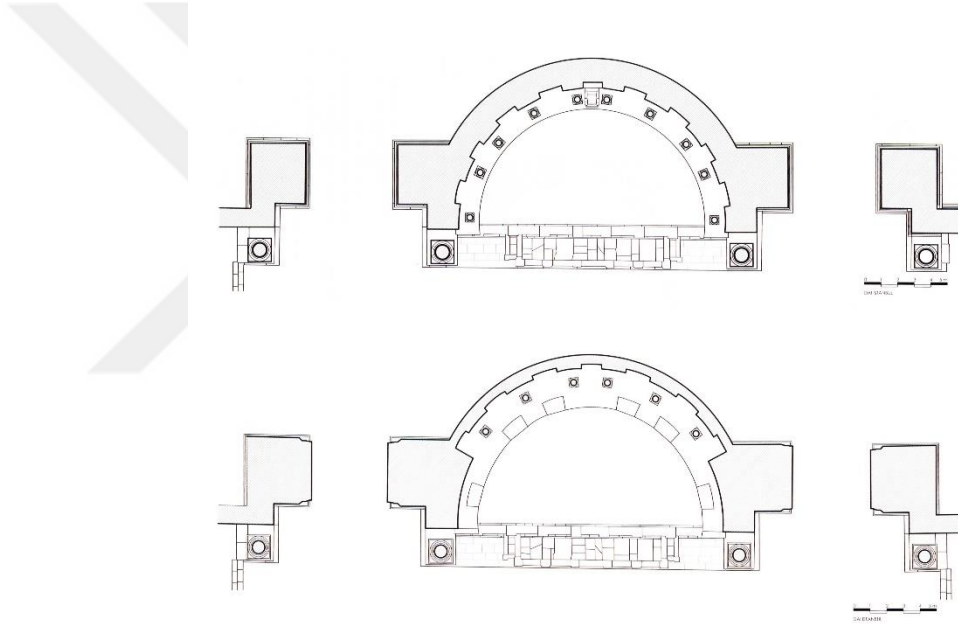
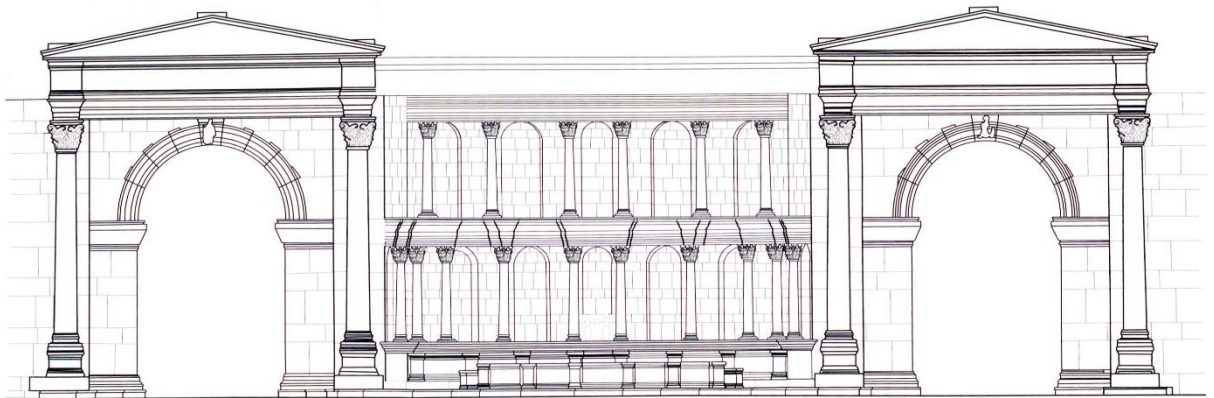

Abb. 218 Steinplan der Toranlage. M 1 : 250 (nach der Vorlage von H. Aşkın)

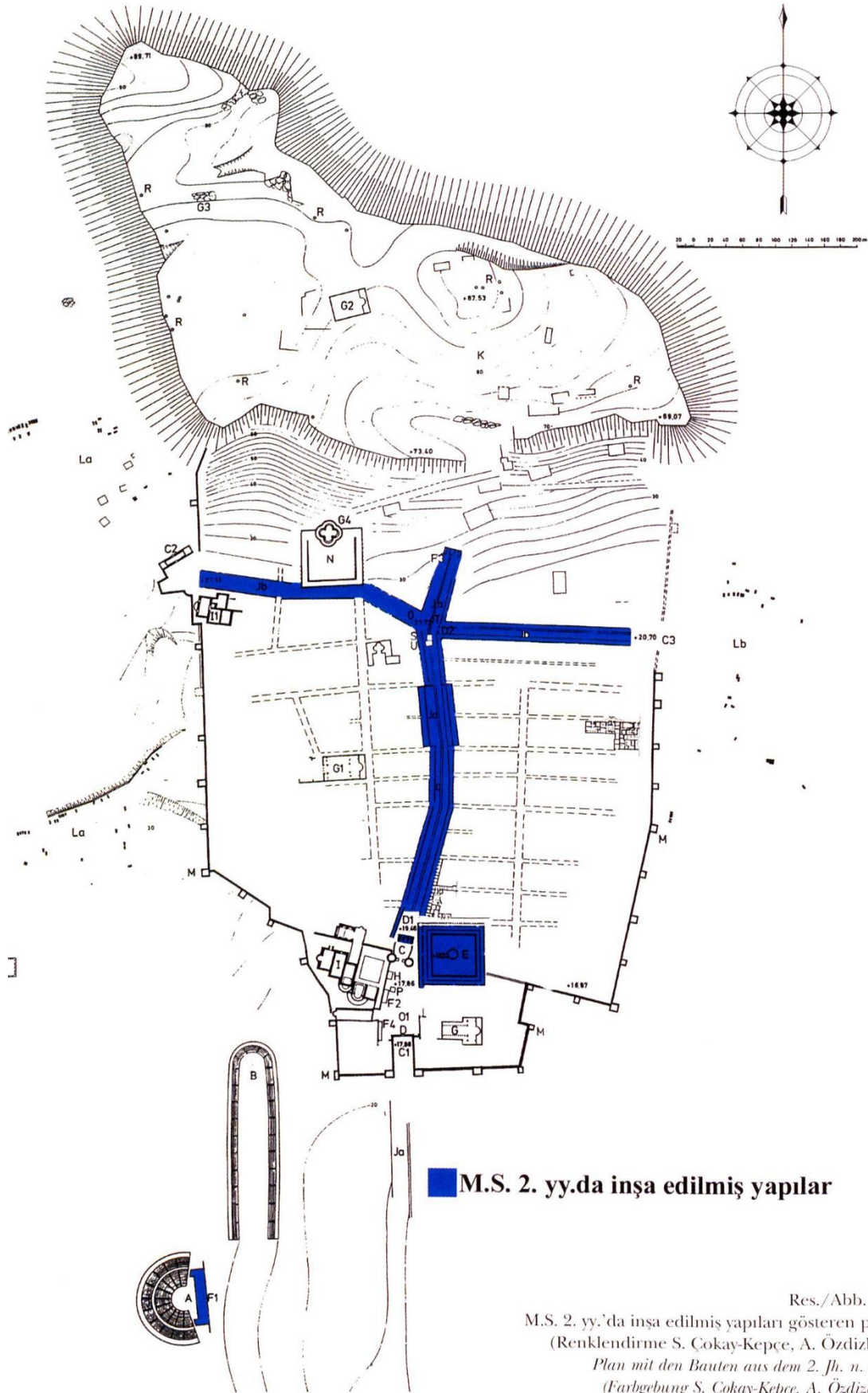
Resim 75a: Stratonikeia Nymphaeumu, Plan (Mert, 2008: Abb. 218)

Resim 75b: Stratonikeia Nymphaeumu, Plan ve Rekonstrüksiyon (Mert, 2008: Abb. 217a-b)

Resim. 75c: Stratonikeia Nymphaeumu, Cephe Rekonstrüksiyonu (Mert, 2008: Abb. 219b)

Resim 76: Perge MS 2. yy. (Özdizbay, 2012: Res. 120)

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Emrullah Can
Doğum Yeri - Tarihi	28.08.1987 Diyarbakır
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Bismil Lisesi 2015
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 2018
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	
Proje Konusu	
Yüksek Lisans Diploması	
Tez/ Dönem Projesi Konusu	
Doktora Diploması	
Tez/Dönem Projesi Konusu	Perge F-5 Çeşmesi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Akdeniz Üniversitesi Patara Kazıları, Antalya Rölöve Ve Anıtlar Müdürlüğü, Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü (AKMED), Koç Üniversitesi Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Merkezi (AKMED)
İletişim	emcan@ku.edu.tr 0543 821 5580